

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

LXIV. ÉVFOLYAM • 2023 • 4. SZÁM

TARTALOM

TANULMÁNY

BARTÓKI-GÖNCZY BALÁZS

Vihar előtti csend ötven év hibernáció után?

– Előszó „Az ötvenéves úrkárfelelősségi egyezmény” című tanulmányblokkhoz

3

SULYOK GÁBOR

Egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való felelősségről: kidolgozás, tartalom és az alkalmazás hiánya

6

GANCZER MÓNIKA

Honosság szerepe a világűrjogi felelősségben és kárfelelősségben

31

TAKÓ DALMA

Az úrkárfelelősség kérdését szabályozó általános és különös nemzetközi szerződések

52

KISS MÁTYÁS

Kiberműveletek a beavatkozás tilalma mint nemzetközi jogi alapelv tükrében

67

RECENZÍÓ

SZENTE ZOLTÁN

Apologetikus alkotmánytörténet újratöltve? Megjegyzések

A magyar alkotmány: korszakok és kihívások című kötethez

89

PRUGBERGER TAMÁS

Szalma József: *A kárfelelősség alapelvei*

(Budapest: KRE ÁJK – L'Harmattan 2023)

101

VADÁSZ VANDA

Várnay Ernő – Papp Mónika: *Magyarázat az Európai Unió jogáról*

(Budapest: Wolters Kluwer 2023)

109

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csák Csilla, Erdő Péter, Fábíán Adrián, Földi András, Görög Márta,
Hamza Gábor, Kiss György, Komáromi László, Korinek László, Lamm Vanda,
Smuk Péter, Sonnevend Pál, Szikora Veronika, Tóth J. Zoltán, Vékás Lajos

SZERKESZTŐSÉG

Felelős kiadó: Boda Zsolt főigazgató

Főszerkesztő: Gárdos-Orosz Fruzsina

Felelős szerkesztő: Balogh Lídia

Recenziószerkesztő: Timár Balázs

Szerkesztőségi tagok: Fekete Balázs, Gajduschek György, Ganczer Mónika,
Hollán Miklós, Horváthy Balázs, Pap András László, Sulyok Gábor, Varju Márton

Honlap: <http://jog.tk.hu/ajt>

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

1453 Budapest Pf. 25.

Telefon: +36 (1) 224-6700 /5100

E-mail: ajttan@tk.hu

A kiadvány a HUN-REN Központ támogatásával készült.

A folyóiratot a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) indexeli,
és az MTA Könyvtárának Repozitóriuma (REAL) archiválja.

Előfizethető és példányonként megvásárolható:

HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

E-mail: ajttan@tk.hu

Kiadja a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

Olasószerkesztő: Gajdó Ágnes

Tördelés és borítóterv: Pintér József

Nyomdai munkálatok: Séd Nyomda, Szekszárd

www.sednyomda.hu

HU ISSN 0002-564X

BARTÓKI-GÖNCZY BALÁZS*

VIHAR ELŐTTI CSEND ÖTVEN ÉV HIBERNÁCIÓ UTÁN? ELŐSZÓ „AZ ÖTVENÉVES ŰRKÁRFELELŐSSÉGI EGYEZMÉNY” CÍMŰ TANULMÁNYBLOKKHOZ

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.4.01>

Idén ötvenkét éve fogadta el az ENSZ Közgyűlése az űrobjektumokkal okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló egyezményt (a továbbiakban: kárfelelősségi egyezmény), mely remek apropót szolgáltatott arra, hogy a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Világűrjog és -Politika Kutatóintézete, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete, valamint az Nemzetközi Jogi Egyesület Magyar Tagozata közös konferencia keretében tárgyalja ezen egyezmény legfontosabb kérdéseit.

Bár maga az egyezmény magas színvonalon kidolgozott szabályrendszer – legalábbis a nemzetközi világűrjog gerincét adó másik négy egyezményhez képest –, azonban gyakorlati alkalmazására máig nem került sor, dacára annak, hogy az űrobjektumok több esetben is okoztak már kárt a világűrben, illetve a Föld felszínén. A téma jelentőségét így elsősorban nem az egyezmény szövege és elmúlt ötven éve adja, hanem az, hogy olyan új korszakba lép az emberiség, melyben nem az a kérdés, hogy lesz-e károkozás űrobjektumok által, hanem az, hogy mikor és annak milyen hatása lesz a gazdaságra, illetve az államok egymás közötti viszonyára.

Ma mintegy tízezer aktív műhold kering Föld körüli pályákon, azonban ez a szám két évente megkétszereződik majd az előrejelzések szerint, ráadásul a több ezer, akár több tízezer műholdból álló – elsősorban kommunikációs célú – hálózatok (megakonstellációk vagy műholdseregek) leginkább a Földhöz közeli ún. alacsony Föld körüli pályákat használják majd (tipikusan 400–600 kilométerre a Földtől). Az orbitális pályák fokozódó zsúfoltsága nélkülözhetlenné teszi egy – a légiközlekedéshez hasonló – szabályrendszer megalkotását, különben a szándékosságot nélkülöző balesetek elkerülhetetlenek lesznek. Bár az Európai Unió és az Egyesült Államok is aktív javaslatok megfogalmazásában, sajnos kevés az esélye egy univerzális nemzetközi egyezmény elfogadásának az ENSZ égisze alatt.

A helyzetet súlyosbítja, hogy az aktív műholdak mellett mintegy 130 millió egy milliméternél nagyobb ember alkotta űrszemét kering irányíthatatlanul, közel harmincezer km/h-s sebességgel a Föld körül, szintén jelentősen növelve a kárese-

* PhD, egyetemi docens, NKE ÁNTK, 1083 Budapest, Üllői út 82.; intézetvezető, NKE Eötvös József Kutatóközpont, Világűrjog és -Politika Kutatóintézet, 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
E-mail: bartoki-gonczy.balazs@uni-nke.hu.

mények bekövetkezésének esélyét. Az űrszemét keletkezésének kockázatát tovább növelik azok a fegyvertesztek, melyek során egyes államok (Egyesült Államok, Kína, India, Oroszországi Föderáció) saját műholdjaikat semmisítik meg földről indított rakétákkal, ugrásszerűen növelve az űrszemét mértékét. Végül nem elhanyagolható kockázatot jelentenek a növekvő számban a légkörbe visszatérő műholdak, rakétaelemek.

Ezen új űrverseny tehát jelentősen növeli az akár dominóeffektussal járó (Kessler-szindróma) katasztrófák bekövetkezését, melyek hatását felerősíti, hogy a globális gazdaságnak mára gerincét jelenti az űrszegmens, elég, ha csupán az épülő globális internethálózatokra, navigációs és földmegfigyelő műholdakra gondolunk.

Igenis komoly jelentősége van tehát annak a kérdésnek, hogy az űrobjektumok által okozott káresemények jogi szempontból egyértelműen szabályozottak-e a nemzetközi jogban, illetve az elmúlt ötvenkét év ütött-e hézagokat a kárfelelősségi egyezmény páncélján. A válasz sajnos az, hogy már az egyezmény elfogadása-kor is számos kérdés tisztázatlan maradt, és bár az ENSZ Világűrbizottsága ajánlás útján igyekezett például a felbocsájtó állam fogalmát tisztázni, számos kérdés megválaszolatlanul maradt. A kereskedelmi ürtevékenység előretörése kapcsán a nemzeti jogalkotás szintjén ugyan szabályozásra került több államban a felelősség továbbhárítása a valódi károkozóra (annak felelősségének egyidejű korlátozásával), azonban vannak olyan problémák, amelyeket a nemzeti jogalkotás sem tud megnyugtatóan feloldani. Az egyik ilyen a felbocsájtó fogalmához kötődik, mivel e státusz nem átruházható amennyiben a műholdat egy másik – nem felbocsájtó – állam vagy annak jogi személye szerzi meg, márpedig ez a műholdak kereskedelmi forgalmát nehezíti. Nem világos továbbá az sem, hogy az irányíthatatlanul keringő űrszemét által okozott kárért az azt eredetileg felbocsájtó állam(ok) meddig felelősek, az ok-okozati összefüggés meddig állapítható meg.

E kérdések vezették tehát a fent említett szervezőket arra, hogy a kerek évforduló apropóján félnapos konferencia keretében értékeljék a kárfelelősségi egyezményt. Az itt elhangzott három kiváló előadás képezi a jelen különszámban olvasható tanulmányok magját.

Sulyok Gábor hiánypótló, rendkívül részletes áttekintést ad az egyezmény születéséről, rávilágítva a magyar jogászok nem elhanyagolható közreműködésére is. Emellett röviden bemutatja a szerződés legfontosabb rendelkezéseit, valamint a fontosabb releváns káresemények ismertetése révén kívánja felhívni a figyelmet arra, hogy az egyezmény alkalmazásának hiánya nem jelenti azt, hogy ne történtek volna releváns események az elmúlt ötvenkét évben.

Ganczer Mónika – a honosság kérdését a központba állítva – arra keresi a választ tanulmányában, hogy az űrobjektum honosságát adó lajstromozásnak van-e szerepe az űrobjektum által okozott károkért felelős állam azonosításában. A károkozók honosságánál a nem állami szereplők honosságának meghatározását követően azt vizsgálja, hogy mely állam tehető felelőssé a tevékenységükért, illetve mely állam a kárfelelős az űrobjektumok által okozott károkért nem állami szereplő érintettsége esetén. A károsult honosságánál a tanulmány azonosítja a honosság szerepét a károsultak körének meghatározásánál és a kárigényt érvényesíteni jogosult

államot. Ezen kérdések elemzéséhez vizsgálat tárgyává teszi a világműjog hatályos nemzetközi szabályozását, azok megfelelő értelmezésére és szükség esetén továbbfejlesztésére tesz javaslatokat.

Végül, Takó Dalma a kárfelelősség általános (univerzális) és különös (partikuláris) nemzetközi szerződésekben rögzített komplex szabályozási rendszerét veszi górcső alá, középpontba állítva azt a kérdést, hogy az univerzális szerződésként funkcionáló, az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló 1972-es egyezmény (kárfelelősségi egyezmény) mellett milyen szűkebb körű nemzetközi szerződések szabályozzák az űrkárok miatti felelősség kérdését, s azok mi alapján, milyen tartalommal teszik ezt.

Ahogy Sulyok Gábor fogalmaz, az „egyezmény Csipkerózsika-álmát alussza”, azonban ennek nem a szabályozás tárgyának irrelevanciája az oka. Sőt, az emberiségnek fel kell készülnie egy olyan űrkorszakra, ahol a káresemények gyakoriak és jelentősek. Ezt elsősorban megelőzni lenne célszerű, például az űreszközök forgalomszabályozása, az űrszemét keletkezésének visszaszorítása által, azonban a jognak megfelelő válaszokat kell adnia a felelősség megállapításáról és a károsult hatékony védelméről is.

SULYOK GÁBOR*

EGYEZMÉNY AZ ŰROBJEKTUMOK ÁLTAL OKOZOTT KÁROKÉRT VALÓ FELELŐSSÉGRŐL: KIDOLGOZÁS, TARTALOM ÉS AZ ALKALMAZÁS HIÁNYA

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.4.02>

Emberi civilizációnk nélkülözhetetlen részévé váltak a különböző űralkalmazások. Földünk körül keringő műholdak ezrei teszik lehetővé, egyebek mellett, a kontinenseken átívelő műsorszóróhálózatot, a lényegében azonnali kommunikációt, a széles sávú internetkapcsolatot, a globális helyzetmeghatározást, a megbízható navigációt, a gyors pénzügyi műveleteket, a pontosabb időjárás-előrejelzéseket, a természeti katasztrófák megelőzését és kezelését, az emberi tudás folyamatos gyarapítását vagy a békét és a biztonságot fenyegető veszélyek figyelemmel kísérését. Magától értetődőnek vett szolgáltatásaik igénybevétele során ritkán tudatosul, hogy mindezen előnyöket egy zord környezetben folytatott, fokozott veszélyekkel járó tevékenység biztosítja. Felismerve az űrtevékenység során okozott károk kockázatát és a károsultak megfelelő védelmének szükségességét, a nemzetközi közösség alig másfél évtizeddel az űrkorszak kezdetét követően, közel tíz éven át tartó erőfeszítések eredményeként, kidolgozta és elfogadta az űrobjectumok által okozott károkért való felelősségről szóló egyezményt. Ez a tanulmány az előkészítő munkálatok történeti áttekintése, a szerződéses rendelkezések rövid bemutatása, és a fontosabb releváns események ismertetése révén kívánja emlékeztetni a fél évszázados múltra tekintő kárfelelősségi egyezményt.

1. KIDOLGOZÁS

Ember által alkotott objektum még nem lépett ki a világűrbe, amikor a világűrjog tudományának úttörői már az űrtevékenység szabályozási kihívásairól, köztük az űrhajókkal okozott károkért való felelősség rendezésének módjáról értekeztek. Vladimir Mandl, az első átfogó világűrjogi értekezés szerzőjeként tisztelt, fiatal cseh származású jogász és pilóta,¹ kiterjedt polgári jogi és légi jogi munkásságára támasz-

* PhD, tudományos főmunkatárs, HUN-REN TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4; egyetemi tanár, SZE Deák Ferenc ÁJK, 9026 Győr, Áldozat utca 12; külső kutató, NKE Világűrjog és -Politika Kutatóintézet, 1083 Budapest, Ludovika tér 2. E-mail: sulyok.gabor@tk.hun-ren.hu.

¹ Vladimir KOPAL – Mahulena HOFMANN: „Vladimir Mandl (20.3.1899 – 8.1.1941)” in Stephan HOBE (szerk.): *Pioneers of Space Law* (Leiden – Boston: Martinus Nijhoff 2013) 57–70. https://doi.org/10.1163/9789004240285_007.

kovda, felvetette és meg is válaszolta a kárfelelősség kérdését. Meggyőződése szerint a más gépekkel végzett tevékenységekhez hasonlóan, a károsultak védelmében az űrhajózás nem vétkességi alapon nyugvó kárfelelősséget kíván. Ez az abszolút kárfelelősség nemcsak az űrhajó irányítóját, hanem az űrhajót üzemmentartó és nem emberes űrrepülés esetén az érintett tevékenységet folytató természetes vagy jogi személyt egyaránt terhelné. Mindez egy évtizeddel megelőzte a technológiai fejlődés eredményeit.²

Nagyban beárnyékolja az említett eredmények történelmi megítélését, hogy a világűr határát elérő és átlépő első ember által alkotott objektumok a hírhedt Aggregat 4/V-2 német ballisztikus rakéta kísérleti példányai voltak. 1942. október 3. napján az Nr. V-4 számú példány már 84,5 kilométerig emelkedve elérte a világűr határaként széles körben elfogadott magasságot, mely később Kármán-vonal néven vált ismertté. 1944. június 18. és 20. napján, a fegyver két másik kísérleti példánya már több tíz kilométerrel meghaladva a korábban elért csúcsmagasságot, minden kétséget kizáróan kilépett világűrbe: az MW 18012 számú példány kb. 127 kilométeres, az MW 18014 számú példány 174,6 kilométeres magasságot ért el. Föld körüli keringést egyik rakéta sem végzett. Ezt követően még közel másfél évtizedet kellett várni arra, hogy 1957. október 4. napján a Szputnyik-1/PSZ-1 elnevezésű szovjet műhold, az első ember által alkotott objektumként a bolygónk körüli pályára álljon, és ténylegesen kezdetét vegye az űrkorszak.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) gyorsan reagált a történelmi jelentőségű eseményre. A Közgyűlés 1958. december 13. napján kelt 1348 (XIII) számú határozatában létrehozott egy tizennyolc tagú eseti világűrbizottságot,³ melytől, egyebek között, a következő ülészsakra jelentést kért a világűr kutatásából esetlegesen eredő jogi problémák természete tárgyában.⁴ Kifejezendő a testület nem paritásos összetétele elleni tiltakozásukat, a tagok között felsorolt három szocialista állam, Csehszlovákia, Lengyelország és a Szovjetunió távol maradt az ülésektől. Elkerülendő a „belekeveredést” a hidegháborús szembenállásba, az űrhatalmak kivétel nélküli részvételének hiányára hivatkozva, az Egyesült Arab Köztársaság és India hasonló döntést hozott.⁵ Noha tagjainak egy része távolmaradt, az eseti világűrbizottság a következő év nyarán elkészítette jelentését, melyben a következő öt témakör elsőbbségi kezelésére tett javaslatot: a világűr szabad kutatása és felhasználása, az űrjárművek által okozott sérülésekért vagy károkokért való felelősség, a rádiófrekvenciák kiosztása, az űrjárművek és légi járművek közötti befolyá-

² Vladimír MANDL: *Das Weltraum-Recht: Ein Problem der Raumfahrt* (Mannheim – Berlin – Leipzig: J. Bensheimer 1932) 10–12.

³ GANCZER Mónika: „Nemzetközi intézményrendszer” in BARTÓKI-GÖNCZY Balázs – SÜLYOK Gábor (szerk.): *Világűrjog* (Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó 2022) 120–121.

⁴ *Question of the Peaceful Use of Outer Space*, G.A. 1348 (XIII), 13 U.N. GAOR, Supp. No. 18 (A/4090, Vol. I), 5.

⁵ Philip C. JESSUP – Howard J. TAUBENFELD: „The United Nations Ad Hoc Committee on the Peaceful Uses of Outer Space” *American Journal of International Law* 1959. 877. <https://doi.org/10.1017/S000293000018738X>.

solás elkerülése, az űrjárművek azonosítása és lajstromozása, továbbá a felbocsátások koordinálása, az űrjárművek visszatérése és földet érése.⁶

Miután a szuperhatalmak álláspontjai közeledtek, a Közgyűlés, 1959. december 12. napján kelt 1472A (XIV) számú határozatában huszonnégy tagra bővítette és állandó testületté alakította át a világűrbizottságot, melynek egyik alapvető feladatáknaként a világűr kutatásából esetlegesen eredő jogi problémák természetének tanulmányozása nyert rögzítést.⁷ Hazánk ekkor vált a világűrbizottság tagjává, és mint látni fogjuk, a kárfelelősségi egyezmény megalkotásának egyik meghatározó szereplőjévé lépett elő. Noha a testület összetételét kiigazították, az érdemi működést még hosszú ideig akadályozták a tagsággal és a konszenzusos döntéshozatali eljárással kapcsolatos nézetkülönbségek. Ezek eredményes áthidalásáról tanúskodnak a Közgyűlés 1961. december 20. napján kelt 1721A és E (XVI) számú határozatai. Ezekben a plenáris szerv, a világűrbizottság újabb bővítése és a jogi problémák tanulmányozásával kapcsolatos feladatának megerősítése mellett követendő elvként ajánlotta az államok figyelmébe, hogy a nemzetközi jog kiterjed a világűrre és égitestekre, a világűr és égitestek kutatása és felhasználása a nemzetközi joggal összhangban minden állam számára szabad, és a világűr és az égitestek nem tehetők nemzeti kisajátítás tárgyává.⁸ Hogy hatékonyabbá tegye kitűzött feladatainak elvégzését, a világűrbizottság egy technikai és tudományos és egy jogi albizottság létesítéséről határozott. Ez utóbbi testület két hónappal ezután, 1962. május 28. napján meg is tartotta első ülését.

Egyéni körülményeiknek és sajátos érdekeinek megfelelően, a szuperhatalmak eltérően képzelték el az űrtevékenység nemzetközi szintű szabályozásának módját és menetét. Míg a Szovjetunió egy általános elveket tartalmazó szerződés és egy mentési egyezmény, addig az Egyesült Államok egy kárfelelősségi egyezmény megkötését szorgalmazta, és az általános elvek kapcsán megelégedett volna egy nem kötelező erejű közgyűlési nyilatkozattal. Korántsem meglepő tehát, hogy 1962. június 4. napján elsőként az Egyesült Államok terjesztett elő egy ekkor még vázlatos tervezetet az űrjárművek baleseteiért való kárfelelősség tárgyában.⁹ Magyarország képviselője másnap nagy általánosságban támogatta a kérdés szerződéses rendezését, és kezdeményezte egy előkészítő bizottság felállítását, mondván az űrjárművek hatalmas károkat tudnak okozni, különösen a hazánkhoz hasonlóan sűrűn lakott országokban. Felidézte továbbá, hogy hazánk elismerten nem nagyhatalom, ezért nem állnak rendelkezésére az űrjárművek által okozott károk hatékony elhárításához szükséges gazdasági és technikai erőforrások.¹⁰ Egy éven belül egy másik

⁶ *Report of the Ad Hoc Committee on the Peaceful Uses of Outer Space*, 14 July 1959, UN. Doc. A/4141, 63–67.

⁷ *International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space*, G.A. Res. 1472A (XIV), 14 U.N. GAOR, Supp. No. 16 (A/4354), 5.

⁸ *International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space*, G.A. Res. 1721A és E (XVI), 16 U.N. GAOR, Supp. No. 17. (A/5100, Vol. I), 6–7.

⁹ *Draft Proposal on Liability for Space Vehicle Accidents*, U.N. Doc. A/AC.105/C.2/L.4.

¹⁰ *Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, Legal Sub-Committee, Summary Record of the Fifth Meeting*, U.N. Doc. A/AC.105/C.2/SR.5, 7–8.

tervezet is az albizottság asztalára került. Egészen eltérő koncepció mentén, 1963. április 30. napján Belgium egy hat cikkből álló munkaanyagot nyújtott be az űrjárművek által okozott károkért való felelősséget rendező egyes szabályok egységesítése érdekében.¹¹

Moszkvában, 1963. augusztus 5. napján megkötötték a részleges atomcsend szerződést, mely megtiltott minden a légkörben, a világűrben és a víz alatt végrehajtott fegyverkísérleti és más nukleáris robbantást.¹² Ez a megállapodás rámutatott a kubai rakétaválság során vészesen egymásnak feszülő szuperhatalmak közös érdekeire, és kedvező nemzetközi környezetet teremtett a világűrjog alapvető elveinek lefektetéséhez is. Négy hónappal később, 1963. december 13. napján, a Közgyűlés 1962 (XVIII) számú határozatával nyilatkozatot fogadott el az államok világűr kutatása és felhasználása terén folytatott tevékenységét szabályozó jogi elvekről. Komoly legitimitást kölcsönöz a nyilatkozatnak, hogy szövegét, melyre már a szokásjog kifejeződéseként tekinthetünk, a Közgyűlés Első Főbizottsága közfelkiáltással, míg maga a plenáris szerv szavazás nélkül, konszenzussal fogadta el.¹³ Nyolcadik bekezdésében a nyilatkozat elvi előíranyozza a felbocsátó állam kárfelelősségét: „Minden olyan állam, amely valamely objektumot a világűrbe felbocsát vagy felbocsáttat, és minden olyan állam, amelynek területéről vagy berendezéséről valamely objektumot felbocsátanak, nemzetközi [kár]felelősséggel tartozik azokért a károkért, amelyeket az illető objektum vagy annak alkatrészei egy idegen államnak vagy annak természetes vagy jogi személyeinek okoznak a Földön, a légtérben vagy a világűrben.”¹⁴ Noha ezt kifejezetten nem mondja ki, a bekezdés szemléltomást objektív/teljes kárfelelősséget irányoz elő az űrobjectumok által bármely helyszínen okozott károk esetén. Ugyanezen a napon a Közgyűlés határozatban szorgalmazta a kérdéses elvek szerződésben való rögzítését és a jogi problémák tanulmányozásának folytatását, és különösen egy mentési és egy kárfelelősségi megállapodás tervezetének haladéktalan kidolgozásának előkészítését.¹⁵

Nem sokkal később az Egyesült Államok előterjesztette módosított kárfelelősségi tervezetét,¹⁶ és Magyarország is tervezetet nyújtott be az objektumok világűrbe való felbocsátása által okozott károkért való felelősség tárgyában.¹⁷ Hazánk tervezete

¹¹ *Working Paper Submitted by the Belgian Delegation on the Unification of Certain Rules Governing Liability for Damage Caused by Space Vehicles*, U.N. Doc. A/AC.105/C.2/L.7.

¹² Kihirdette: 1963. évi 26. törvényerejű rendelet a légkörben, a világűrben és a víz alatt végzett nukleáris fegyverkísérletek betiltása tárgyában Moszkvában, 1963. augusztus 5-én létrejött szerződés kihirdetéséről.

¹³ *Report of the First Committee, Eighteenth Session*, 10 December 1963, U.N. Doc. A/5656, 2; *General Assembly, Official Records, Eighteenth Session, 1280th Plenary Meeting*, U.N. Doc. A/PV.1280, 1–2.

¹⁴ *Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space*, G.A. Res. 1962 (XVIII), 18 U.N. GAOR, Supp. No. 15 (A/5515), 15. (Beszúrás a szerzőtől.)

¹⁵ *International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space*, G.A. Res. 1963 (XVIII), 18 U.N. GAOR, Supp. No. 15 (A/5515), 16.

¹⁶ *Convention Concerning Liability for Damage Caused by the Launching of Objects into Outer Space*, U.N. Doc. A/AC.105/C.2/L.8.

¹⁷ *Agreement Concerning Liability for Damage Caused by the Launching of Objects into Outer Space*, U.N. Doc. A/AC.105/C.2/L.10.

te 1964. március 16. napján került az albizottság asztalára; kidolgozására a Magyar Jogász Szövetség Világűrjogi Bizottságának keretében,¹⁸ a szabályozási igény korai felismerését követő, élénk szakirodalmi tevékenység kiteljesedéseként került sor.¹⁹ Mivel a Szovjetunió mérsékelt érdeklődést tanúsított a kárfelelősség kérdésének szerződéses rendezése iránt, és ezért saját tervezetet nem terjesztett elő, a preambulumból és tizennyolc cikkből álló magyar tervezet tekinthető a szocialista államok egyik legrészletesebb anyagának, mely az amerikai és a belga tervezettel egyetemben az előkészítő munkálatok egyik meghatározó fontosságú anyagává vált.²⁰ Egyes elemei a végleges egyezményben is fellelhetők. Ezt követően a Közgyűlés határozatban biztatta a világűrbizottságot, hogy eltökélten folytassa a mentési és a kárfelelősségi megállapodás tervezetének kidolgozására irányuló munkát, és fontolja meg a világűrjog elveiről szóló nyilatkozat tartalmának szerződésben való rögzítését.²¹ Ez utóbbi kívánság egy évvel később teljesült: 1966. december 19. napján a Közgyűlés 2222 (XXI) számú határozatával elfogadta a világűrszerződés szövegét, és újfent a kárfelelősségi és a mentési megállapodás kidolgozásának folytatására kérte a világűrbizottságot.²²

Magát a világűrszerződést Londonban, Moszkvában és Washingtonban, 1967. január 27. napján nyitották meg aláírásra, és még ugyanezen esztendő október 10. napján hatályba lépett. Mind a mai napig a nemzetközi világűrjog alapjainak tekinthető rendelkezései nagyfokú szövegszerű azonosságot mutatnak a világűrjog elveiről szóló nyilatkozattal. Ez megfigyelhető a kárfelelősségről szóló VII. cikkben is: „A Szerződésben részes minden olyan állam, amely valamely objektumot a világűrbe, így a Holdra és más égitestekre felbocsát vagy felbocsáttat, és minden olyan részes állam, amelynek területéről vagy berendezéséről valamely objektu-

¹⁸ SZILÁGYI István: „Nemzetközi jogi felelősség a világűr kutatásban” *Acta Iuvenum: Sectio Juridica et Politica* 1976. 158. A Magyar Jogász Szövetség Világűrjogi Bizottsága 1962. május 23. napján alakult meg, és szoros szakmai kapcsolatokat ápolt a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének Központi Asztronautikai Szakosztályával, a Magyar Asztronautikai Társaság elődjével. HORVAI Ferenc: *Egyesületünk 50 éves története* (Budapest: Magyar Asztronautikai Társaság 2006) 71. Ebben az évben kezdte meg működését a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Világűrjogi Munkaközössége is.

¹⁹ LÁSD BOKORNÉ SZEGŐ Hanna: „A kozmikus térséggel kapcsolatos alapvető nemzetközi jogi kérdések” *Állam- és Jogtudomány* 1962. 220–221.; CSABAFI Imre: „Űrkutatás – űrjog – békés egymás mellett élés” *Valóság* 1963/1. 78., 80.; GÁL Gyula: *Világűrjog* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1964) 247–264.; HERCZEG István: „A világűr res communis omnium jellege” *Magyar Jog* 1963. 99–100.; MÁDL Ferenc: „A kozmikus térség meghódítása és az anyagi felelősség egyes kérdései” *Jogtudományi Közöny* 1963. 200–205.; SZÁDECZKY-KARDOSS László: „A világűr jogi problémái” *Egyetemi Lapok* 1959/9. 38.

²⁰ Kiemelendő, hogy a magyar küldöttség munkájában az egyezmény kidolgozásának idején olyan szakértők működtek közre, mint Eörsi Gyula, Haraszi György és Prandler Árpád. Erről a korabeli sajtó is beszámolt. SOMOGYI Márta: „Mivel foglalkozik az űrjogász?” *Magyar Hírlap* 1972. február 10. 9.

²¹ *International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space*, G.A. Res. 2130 (XX), 20 U.N. GAOR, Supp. No. 14 (A/6014), 10.

²² *Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies*, G.A. Res. 2222 (XXI), 21 U.N. GAOR, Supp. No. 16 (A/6316), 13.

mot felbocsátanak, nemzetközi felelősséggel tartozik azokért a károkért, amelyeket az illető objektum vagy annak alkatrészei a Szerződésben részes más államnak vagy ilyen állam természetes vagy jogi személyeinek okoznak a Földön, a légtérben vagy a világűrben, beleértve a Holdat és más égitesteket.”²³ Hasonlóan a nyilatkozathoz, a szerződés kifejezetten sem mondja ki az objektív/teljes kárfelelősséget, ám a rendelkezés értelmezése nyomán nagy bizonyossággal erre lehet következtetni. Megszövegezésének általánossága miatt az előkészítés során egyébként is szükségesnek tűnt egy részletesebb szabályozás megalkotása.²⁴

Mintegy fél évvel a világűrszerződés megkötését követően, a világűrbizottság jogi albizottsága új alapokra helyezte a munkát. Két, ún. teljes munkacsoportot hozott létre, melyek közül az első a mentési egyezmény, a második a kárfelelősségi egyezmény tervezetének megtárgyalására és kidolgozására volt hivatott. Ez a két munkacsoport elsőre meghatározott ütemezés szerint, felváltva ülésezett.²⁵ Ugyanebben az időben az Egyesült Államok egy újabb, módosított kárfelelősségi tervezetet terjesztett elő az objektumok világűrbe való felbocsátása által okozott károkért való felelősség tárgyában.²⁶ Közeledve az eseményekben gazdag esztendő végéhez, a Közgyűlés újfent felkérte a világűrbizottságot, hogy a világűrjog további fokozatos fejlesztésének keretében, sürgősséggel folytassa a kárfelelősségi és a mentési megállapodás kidolgozására irányuló munkát. Ezt követően a mentési egyezmény előkészítő munkálatai, legalábbis nemzetközi jogi mércével, szédítő sebességgel lezárultak, melynek szövegét a Közgyűlés a 1967. december 19. napján, a 2345 (XXII) számú határozatával fogadta el.²⁷ Londonban, Moszkvában és Washingtonban, 1968. április 22. napján nyílt meg aláírásra, és még ugyanezen esztendő december 3. napján hatályba lépett.²⁸ Elégedettsége mellett a plenáris szerv nem feledkezett meg a tervezett kárfelelősségi egyezményről sem: a munkálatok sürgős befejezését legkésőbb a következő rendes ülészakára irányozta elő. Megjegyzendő, hogy a két megállapodás sorsa politikai értelemben szorosan összefonódott, hiszen a nem űrhajózó államok számára a számukra alapvetően kötelezettségeket teremtő mentési egyezményben való részvétel abban az esetben tűnt vállalhatónak, ha „valamit

²³ Kihirdette: 1967. évi 41. törvényerejű rendelet a „Szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket” című, Moszkvában, Londonban és Washingtonban 1967. január 27-én aláírt szerződés kihirdetéséről.

²⁴ Armel KERREST – Lesley Jane SMITH: „Article VII” in Stephan HOBE – Bernhard SCHMIDT-TEDD – Kai-Uwe SCHROGL (szerk.): *Cologne Commentary on Space Law I.* (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag 2017) 455–459.

²⁵ *Report of the Legal Sub-Committee on the Work of Its Sixth Session*, 14 July 1967, U.N. Doc. A/AC.105/37, 2.

²⁶ *Convention Concerning Liability for Damage Caused by the Launching of Objects into Outer Space*, U.N. Doc. A/AC.105/C.2/L.19.

²⁷ *Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of Objects Launched into Outer Space*, G.A. Res. 2345 (XXII), 22 U.N. GAOR, Supp. No. 16 (A/6716, Vol. I), 5.

²⁸ Kihirdette: 1969. évi 22. törvényerejű rendelet az űrhajósok mentéséről, az űrhajósok hazaküldéséről és a világűrbe felbocsátott objektumok visszaszolgáltatásáról szóló nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.

valamiért” alapon, az űrhajózó államokat terhelő kárfelelősségről szóló egyezmény is észszerű időn belül megszületik.²⁹

Nem sokkal később további két állam nyújtott be tervezetet. 1968 júniusában India és Olaszország egyaránt előterjesztette az objektumok világűrbe való felbocsátása által okozott károkért való felelősség tárgyában készült tervezetét.³⁰ Még ebben a hónapban a jogi albizottság szovjet kezdeményezésre egy ún. munkatársaságot hozott létre a lassan haladó munkálatok felgyorsítása érdekében. Ez a testület az albizottság minden tagja számára nyitva állt, és elsődleges feladatául azt kapta, hogy meg-
szövegezze a tervezet azon rendelkezéseit, melyekben az államok között általános egyetértés alakult ki.³¹ Hasonlóan a gyorsítás szándékával, a tárgyalások részben informális konzultációk keretében folytatódtak. 1968 novemberében és decemberében New Yorkban, majd a következő esztendő márciusában Új-Delhiben próbáltak áttörést elérni a még nyitott kulcsfontosságú kérdésekben. Ezek az „új-delhi pontokként” is ismert kérdések a következők voltak: a nemzetközi szervezetek kárfelelőssége, a nukleáris károkért való felelősség, az alkalmazandó jog, a kárfelelősség korlátozása és a kötelező harmadik fél általi vitarendezés.³² Időközben a Közgyűlés ismételten sürgette a munkálatok mielőbbi befejezését, és az egyezmény tervezetének előterjesztését, kényszerűen újabb haladékok adva, a következő rendes ülés-
szakára irányozta elő.³³

1969. július 20. napján az Apollo–11/Eagle legénysége sikeres holdra szállást hajtott végre. Magától értetődően az emberiség előtt új távlatokat nyitó történelmi esemény a világűrjogi jogalkotással kapcsolatos várakozásokat is fokozta. Ez a Közgyűlés fokozódó türelmetlenségében is tetten érhető: az 1969. december 16. napján elfogadott 2601B (XXIV) határozatában sajnálattal vette tudomásul, hogy a világűrbizottság az elmúlt hat évben nem tudta elkészíteni a kárfelelősségi egyezmény tervezetét. Méltányolta a bizottság erőfeszítéseit és az álláspontok közeledését, ám mélyszéles elégedetlenségét fejezte ki, és újfent a következő rendes ülés-
szakra irányozta elő a tervezet előterjesztését. Egyszersmind a főszerv hangsúlyozta, hogy a készülő egyezmény a világűrbe felbocsátott objektumok által okozott károkért való felelősséggel kapcsolatos nemzetközi szabályok és eljárások lefektetésére hivatott, különös tekintettel az azonnali és méltányos kártalanításra.³⁴

Noha a világűrbizottság a következő év elején folytatta az egyeztetéseket, a kár-
igények rendezése és az alkalmazandó jog kérdésében még mindig nem sikerült át-

²⁹ Bin CHENG: *Studies in Space Law* (Oxford: Clarendon Press 1997) 287. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198257301.003.0011>.

³⁰ *Convention Concerning Liability for Damage Caused by the Launching of Objects into Outer Space*, U.N. Doc. A/AC.105/C.2/L.32 (India); *Draft Convention Concerning Liability for Damage Caused by the Launching of Objects into Outer Space*, U.N. Doc. A/AC.105/C.2/L.40 (Olaszország).

³¹ *Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, Legal Sub-Committee, Summary Records of the Ninetieth to the Hundred and First Meetings*, U.N. Doc. A/AC.105/C.2/SR.98, 119–120.

³² CHENG (29. l.) 292–293.

³³ *International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space*, G.A. Res. 2453B (XXIII), 23 U.N. GAOR, Supp. No. 18 (A/7218), 10.

³⁴ *International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space*, G.A. Res. 2601B (XXIV), 24 U.N. GAOR, Supp. No. 30 (A/7630), 13.

törést elérni. Előmozdítandó a folyamatot, június végén a jogi albizottság, magyar részvétellel, egy mindössze nyolctagú szövegezőcsoportot hozott létre az érdemben már elfogadott rendelkezések megfogalmazása és az egyezmény szerkezetének, preambulának és záró rendelkezéseinek megfontolása céljából.³⁵ Az ülés végére a csoport elkészítette a preambulum és tizenhárom cikk szövegét, melyet a munkacsoport és az albizottság is elfogadott. Ezzel az egyezmény mintegy fele elkészült, ám a még nyitott kérdésekben az év hátralevő részében sem alakult ki egyetértés. Egyes képviselők úgy vélték, hogy az áttöréshez a szervezet tagságának egészétől kellene politikai iránymutatást kérni. Szeptemberben az el nem kötelezett országok szintén hangot adtak türelmetlenségüknek.³⁶ Mindezek nyomán a Közgyűlés 1970. december 16. napján elfogadott 2733B (XXV) számú határozatában, a már hét éve tárgyalt tervezet előterjesztésének elmaradása feletti mély sajnálatát kifejezve, megerősítette, hogy egy hatékony és általánosan elfogadható kárfelelősségi egyezmény elkészítése egyértelműen elsőbbséget élvező feladat, melynek érdekében a világűrbizottságot az erőfeszítések további fokozására szólította fel. Eleget téve a politikai iránymutatás iránti kérésnek, a Közgyűlés két akadályt képező vitás kérdést azonosított: az áldozatoknak fizetendő kártalanítás megállapítására alkalmazandó jogot és a kárigények rendezésével kapcsolatos eljárást. Iránymutatásul egy kielégítő egyezmény alapvető feltételeiként az áldozatoknak fizetendő teljes kártalanítást és a kárigények azonnali és méltányos rendezéséhez vezető hatékony eljárásokat rögzítette. Ezt követően újra felkérte a világűrbizottságot, hogy tegyen eltökélt erőfeszítéseket a körvonalazott elvek beépítésére és a kárfelelősségi egyezmény tervezetének következő rendes ülészen való előterjesztésére.³⁷ Érdekes, hogy a szocialista államok nemmel szavaztak a határozathozatal során, mondván a kérdések szakértői szintről politikai szintre terelése nem volt előnyös és észszerű.³⁸ Megjegyzendő, hogy az érintett határozatot megelőzően, a közvetlen televíziós műsortovábbítás tárgyában elfogadott 2733A (XXV) számú határozat szintén felhívta a világűrbizottság figyelmét arra, hogy a napirenden szereplő témák közül a kárfelelősségi egyezmény kidolgozása élvez elsőbbséget.³⁹

Hasonlóan a nemzetközi világűrjog alapját képező másik négy nemzetközi szerződéshez, a kárfelelősségi egyezmény esetében is a két szuperhatalom közeledése és érdekeinek találkozása teremtette meg az áttöréshez szükséges környezetet. Ennek egyik első jeleként az Egyesült Államok Nemzeti Repülési és Űrhajózási Hivatala (NASA) és a Szovjet Tudományos Akadémia, Moszkvában, 1971. január 21. napján megállapodott egy kompatibilis dokkolórendszer kifejlesztése, a holdi közetminták

³⁵ CHENG (29. lj.) 293.

³⁶ *Declaration of Disarmament, Third Conference of Heads of State or Government of Non-Aligned Countries, Lusaka, 8–10 September 1970*, NAC/CONF. 3/RES. 10.

³⁷ *International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space*, G.A. Res. 2733B (XXV), 25 U.N. GAOR, Supp. No. 28 (A/8028), 20.

³⁸ *General Assembly, Official Records, Twenty-fifth Session, 1932nd Plenary Meeting*, U.N. Doc. A/PV.1932, 7–8.

³⁹ *International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space*, G.A. Res. 2733A (XXV), 25 U.N. GAOR, Supp. No. 28 (A/8028), 19.

cseréje, továbbá az űrbiológia és űrorvostan területén folytatott együttműködés tárgyában.⁴⁰ Ez a megállapodás vezetett el négy és fél évvel később az Apollo–18 és a Szozjuz–19 történelmi jelentőségű űrrepüléséhez. Közvetve kedvezően hatott a kárfelelősségi egyezmény kidolgozására a hadászati támadófegyverek korlátozásáról szóló tárgyalások⁴¹ és a bakteriológiai és toxin-fegyverek fejlesztésének, gyártásának és tárolásának eltiltásáról és megsemmisítéséről szóló egyezmény előkészítő munkálatainak előrehaladása is.⁴²

Mindezen tényezők hatására látványosan felgyorsultak az események. 1971. június 21. napján a jogi albizottság asztalára került egy közös belga, brazil és magyar tervezet, egyértelmű bizonyítékként annak, hogy a megegyezés kézzelfogható közelségbe került.⁴³ Ezt követően egyetlen hét leforgása alatt befejeződött a munka. Néhány korántsem mellékes kiigazítás nyomán, június 28. és 29. napján a szövegezőcsoport, a munkacsoport és a jogi albizottság egyaránt jóváhagyta a kárfelelősségi egyezmény tervezetének végleges szövegét. Maga a világűrbizottság a tervezetet a szeptember 10. napján tartott ülésén fogadta el, és azt a tizennegyedik ülészakáról készített jelentésében a Közgyűlés elé terjesztette. Bár nem akadályozták meg az elkészült tervezet előterjesztését, Irán, Japán, Kanada és Svédország nem tudta azt feltétlen támogatásáról biztosítani, mivel a jóvátétel mértékével és az kárigények rendezésével kapcsolatos rendelkezéseket nem tartották kielégítőnek.⁴⁴

Két héttel később a Közgyűlés, az Általános Bizottság ajánlására, az Első Főbizottságot kérte fel a kárfelelősségi egyezmény végleges tervezetének megfontolására, mely november elején tartott általános vitát a témában. November 5. napján Ausztrália, Ausztria, Belgium, Brazília, Bulgária, az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Lengyelország, Libanon, Magyarország, Mongólia és a Szovjetunió határozati javaslatot nyújtott be a tervezet elfogadása tárgyában. Hozzájuk később Sierra Leone is csatlakozott, mellyel az előterjesztők száma összesen tizenháromra nőtt. Kanada három nappal később újabb kísérletet tett a kárigények rendezésével kapcsolatos eljárás kiigazítására. Módosító indítványában a majdani Kárigényrendező Bizottság döntéseinek kötelezőként való elismerésére kívánt lehetőséget biztosítani a szerződő felek számára minden őket érintő vitában, mindegyik hasonló köte-

⁴⁰ *Summary of Results of Discussion on Space Cooperation between the U.S. National Aeronautics and Space Administration and the Academy of Sciences of the U.S.S.R.*, Moscow, 21 January 1971. Lásd még *Agreement between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics Concerning Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for Peaceful Purposes*, 846 U.N.T.S. 117.

⁴¹ Lásd *Interim Agreement between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on Certain Measures with Respect to the Limitation of Strategic Offensive Arms, with Protocol (SALT I)*, 944 U.N.T.S. 3; *Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-ballistic Missile Systems*, 944 U.N.T.S. 13.

⁴² Lásd 1972. évi biológiai fegyverek tilalmáról szóló szerződés. Kihirdette: 1975. évi 11. törvényerejű rendelet a bakteriológiai (biológiai) és toxin-fegyverek kifejlesztésének, előállításának és tárolásának megtiltásáról és e fegyverek megsemmisítéséről szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete XXVI. ülészakán, 1971. december 10-én elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

⁴³ *Belgium, Brazil and Hungary: Proposal*, U.N. Doc. A/AC.105/C.2/L.79.

⁴⁴ *Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space*, 26 U.N. GAOR, Supp. No. 20 (A/8420), 8, 16.

lezettséget vállaló állam vonatkozásában. Belgium az eredeti előterjesztők képviselőjében válaszul egy olyan módosított határozati javaslatot terjesztett elő, mely a kanadai indítványban felkínált lehetőséget nem az egyezmény tervezetében, hanem az annak elfogadásáról szóló közgyűlési határozat rendelkező részében kívánta elhelyezni. Ennek hatására a kanadai képviselő nem kért szavazást államának saját módosító indítványáról.⁴⁵

Mindezek nyomán a testület 1971. november 11. napján, név szerinti szavazással, kilencven igen szavazattal, ellenszavazat nélkül, négy tartózkodás mellett elfogadta a kárfelelősségi egyezmény tervezetét tartalmazó határozati javaslatot. Irán, Japán, Kanada és Svédország tartózkodott a szavazásnál, a már említett kifogásait hangoztatva. Mivel ellenszavazatot egyetlen állam sem adott le, a határozati javaslat egyhangúlag elfogadottnak minősült.⁴⁶ Ezt követően a Közgyűlés az 1971. november 29. napján 15.00 és 15.45 óra között tartott, 1998. számú plenáris ülésén szavazott a kárfelelősségi egyezmény elfogadásáról. Mint az Első Főbizottság olasz jelentéstevője rámutatott, a szavazásra bocsátott tervezet kompromisszum eredménye, mely nem tartalmaz minden olyan feltételt, melyet a küldöttségek lényegesnek tartottak. Ezt a szavazás eredménye is bizonyítja: a Közgyűlés kilencvenhárom igen szavazattal, ellenszavazat nélkül, négy tartózkodás mellett, a 2777 (XXVI) számú határozatával fogadta el a tervezetet. Irán, Japán, Kanada és Svédország ezúttal is tartózkodott a szavazásnál.⁴⁷

Egy évtized erőfeszítéseinek köszönhetően az űrobjectumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló egyezményt Londonban, Moszkvában és Washingtonban, 1972. március 29. napján nyitották meg aláírásra.⁴⁸ Hasonlóan a világűrszerződéshez és a mentési egyezményhez, az aláírás tekintetében az ún. „moszkvai formulát” tartalmazza,⁴⁹ így minden állam számára nyitva áll. Hatálybalépésére 1972. szeptember 1. napján, az előírt öt megerősítő okirat letétbe helyezése nyomán került sor. Letéteményesei az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és a Szovjetunió/Oroszországi Föderáció kormányai. Magyar részről az egyezményt Házi Vencel londoni nagykövet, Rapai Gyula moszkvai nagykövet és Szabó Károly washingtoni nagykövet írta alá. Hazánk 1972. december 27. napján helyezte letétbe a megerősítő okiratokat az érintett kormányoknál, az egyezmény kihirdetése az 1973. évi 3. törvényerejű rendelettel történt meg.⁵⁰

⁴⁵ *Report of the First Committee, Twenty-sixth Session*, 23 November 1971, U.N. Doc. A/8528, 4. Lásd még U.N. Doc. A/C.1/L.570 (Ausztrália és mások); U.N. Doc. A/C.1/L.574 (Kanada); U.N. Doc. A/C.1/570/L.570/Rev.1 (Belgium).

⁴⁶ *Report of the First Committee, Twenty-sixth Session*, 23 November 1971, U.N. Doc. A/8528, 5–6.

⁴⁷ *General Assembly, Official Records, Twenty-sixth Session, 1998th Plenary Meeting*, U.N. Doc. A/PV.1998, 1–3.

⁴⁸ *Convention on the International Liability for Damage Caused by Space Objects*, 961 U.N.T.S. 187.

⁴⁹ Alexander PROELSS: „Article 81. Signature” in Oliver DÖRR – Kirsten SCHMALENBACH (szerk.): *Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary* (Berlin – Heidelberg: Springer-Verlag 2012) 1350. https://doi.org/10.1007/978-3-642-19291-3_85.

⁵⁰ Kihirdette: 1973. évi 3. törvényerejű rendelet az űrobjectumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXVI. ülészakán 1971. november 29-én elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

Néhány évvel az egyezmény aláírása után, hazánk egy nyilatkozatot is tett. Követve a hasonló tárgyú szovjet nyilatkozatot, a magyar fél is összeegyeztethetetlennek vélte a Berlinben (amerikai szektor), 1971. szeptember 3. napján aláírt négyhatalmi megállapodás státuszra és biztonságra vonatkozó rendelkezéseivel,⁵¹ hogy a Német Szövetségi Köztársaság Nyugat-Berlin területére is kiterjesztette a kárfelelősségi egyezményt. Közös válaszukban a nyugati nagyhatalmak biztosították a szovjet felet, hogy az egyezmény alkalmazása nem érinti a státusszal és biztonsággal kapcsolatos kérdéseket, egyúttal emlékeztették hazánkat, hogy a négyhatalmi megállapodás rendelkezései kapcsán kizárólag a részes államok tehetnek hiteles megállapításokat.⁵²

Napjainkra a kárfelelősségi egyezmény széles támogatottságot élvező megállapodássá vált: a kézirat lezárása idején kilencvennyolc részes állama és tizenkilenc aláíró állama van, részes államai között mindegyik úrhajózó állam megtalálható. Négy nemzetközi szervezet tett nyilatkozatot az egyezményben foglalt jogok és kötelezettségek vállalásáról: az Európai Műholdas Távközlési Szervezet, az Európai Űrügynökség, a Meteorológiai Műholdak Hasznosításának Európai Szervezete és a Nemzetközi Űrtávközlési Szervezet (INTERSZPUTNYIK).⁵³

2. TARTALOM

Noha korántsem tekinthető hibátlannak, a preambulomot és huszonnyolc cikket tartalmazó kárfelelősségi egyezmény áll technikailag a legmagasabb színvonalon a nemzetközi világűrjog alapját képező öt nemzetközi szerződés közül.⁵⁴ Ez a körülmény legalább részben a rendkívül érzékeny szabályozási tárgynak, a hosszadalmas előkészítő munkálatoknak és a kidolgozás során kialakított sajátos intézményi kereteknek köszönhető. Felépítése és tartalma, különösebb kommentár nélkül, röviden a következőképpen vázolható. Preambulumában a részes államok felidézik az emberiség világűr kutatásához és felhasználásához fűződő közös érdekét, a nemzetközi világűrjog alapvető szabályairól szóló világűrszerződést és az űrojektumok által az óvintézkedések ellenére okozott károk lehetőségét, kifejezésre juttatják a hatékony anyagi és eljárási szabályok kidolgozásának és a teljes és méltányos kártalanítás gyors kifizetésének szükségességét, továbbá hitet tesznek a nemzetközi együttműködés megerősítése mellett.⁵⁵ Magasabb szintű szerkezeti egységeket az egyezmény nem tartalmaz, ám a huszonnyolc cikk, tematikai szempontból, három nagy részre tagolható: az első hét cikk anyagi jogi rendelkezéseket, a követ-

⁵¹ *Quadripartite Agreement, with Annexes, Agreed Minutes and Exchange of Notes; Final Quadripartite Protocol*, 880 U.N.T.S. 115, 143.

⁵² *Declarations Relating to the Declaration Made upon Accession by the Federal Republic of Germany Concerning Application to Berlin (West)*, 1123 U.N.T.S. 420–424.

⁵³ *Status of International Agreements Relating to Activities in Outer Space as at 1 January 2023*, U.N. Doc. A/AC.105/C.2/2023/CRP.3, 12.

⁵⁴ CHENG (29. l.) 355.

⁵⁵ 1972. évi kárfelelősségi egyezmény, preambulom.

kező tizennégy cikk eljárási rendelkezéseket, míg az utolsó hét cikk vegyes és záró rendelkezéseket tartalmaz.⁵⁶

Előrelépésként és újdonságként értékelendő, hogy a világűrszerződéstől és a mentési egyezménytől eltérően, a kárfelelősségi egyezmény első érdemi rendelkezése négy alapvető fogalmat igyekszik tisztázni. „Kárnak” az egyezmény értelmezése és alkalmazása szempontjából az élet elvesztése, a testi sérülés és az egészség más károsodása, valamint az államok, a természetes személyek, a jogi személyek és a nemzetközi szervezetek tulajdonának elvesztése és károsodása minősül.⁵⁷ Nem kérdéses, hogy a fogalom egyaránt kiterjed a jogszerű és a jogellenes tevékenységgel okozott károkra, és annak részét képezik a közvetlen károk, a testi sérelmek, a materiális károk és a tényleges/felmerült károk. Kérdéses azonban a közvetett/távoli károk, a lelki sérelmek, az immateriális károk, az erkölcsi károk, a káros zavarás által okozott károk és az elmaradt hasznok megítélése. Bár a „felbocsátás” fogalmának részletes meghatározásával a rendelkezés adós maradt, kifejezetten ekként minősíti az űrobjektum felbocsátásának kísérletét is.⁵⁸ Ez nyilván nem tekinthető szabályos fogalommeghatározásnak, ám elősegíti az egyezmény helyes értelmezését, hiszen egyértelmű teszi, hogy a kárfelelősségnek nem feltétele az űrobjektum sikeres felbocsátása. „Felbocsátó államnak” azon állam tekinthető, amelyik egy űrobjektumot felbocsát vagy felbocsátat, vagy egy űrobjektumot a területének vagy a berendezéseinek felhasználásával bocsátanak fel a világűrbe.⁵⁹ Ily módon egy űrobjektumnak több felbocsátó állama is lehet, a közös felbocsátás tényére az egyezmény értelmezése és alkalmazása során fokozott figyelmet kell fordítani. Hasonlóan a „felbocsátáshoz”, nem tekinthető szabályos fogalommeghatározásnak az „űrobjektum” tartalmának leírása sem, ám ez is előmozdítja az egyezmény helyes értelmezését. Nem tudjuk meg, hogy konkrétan milyen tárgyak minősülnek űrobjektumnak, ám a rendelkezésből az kiderül, hogy a fogalom az űrobjektum részeit, a hordozórakétát és annak részeit is magában foglalja.⁶⁰ Megjegyzendő, hogy a „felbocsátó állam” és az „űrobjektum” fogalmak meghatározásait a későbbi lajstromozási egyezmény is átvette.⁶¹

Noha az egyezmény területi hatálya a szó legtágabb értelmében véve univerzális,⁶² a felbocsátó állam kárfelelősségét, a káresemény helyszínének és a károkozás

⁵⁶ Kommentárját lásd Stephan HOBE – Bernhard SCHMIDT-TEDD – Kai-Uwe SCHROGL (szerk.): *Cologne Commentary on Space Law II*. (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag 2020) 301–602. Lásd még HERCZEG István: „Nemzetközi egyezmény az államok kárfelelősségéről” *Magyar Jog* 1973. 415–419.; KECSKÉS Gábor: „Az űrtevékenység felelősségi jogi kérdései” in BARTÓKI-GÖNCZY-SULYOK (3. lj.) 136–145.; SULYOK Gábor: „Nemzetközi jogi szabályozás” in BARTÓKI-GÖNCZY-SULYOK (3. lj.) 91–95. Ez a rövid tartalmi áttekintés az utóbbi forrás alapul vételével készült. A nemzetközi jogi felelősség és a kárfelelősség/helytállási felelősség elhatárolásáról lásd KECSKÉS (56. lj.) 132–133.

⁵⁷ 1972. évi kárfelelősségi egyezmény, I. cikk a) pont.

⁵⁸ 1972. évi kárfelelősségi egyezmény, I. cikk b) pont.

⁵⁹ 1972. évi kárfelelősségi egyezmény, I. cikk c) pont.

⁶⁰ 1972. évi kárfelelősségi egyezmény, I. cikk d) pont.

⁶¹ Kihirdette: 1978. évi 7. törvényerejű rendelet a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről szóló, az ENSZ Közgyűlésének az 1974. évi november hó 12. napján kelt 3235/XXIX. határozatával elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

⁶² CHENG (29. lj.) 322.

heterogén vagy homogén jellegének függvényében, eltérő alapokra helyezi.⁶³ Ha egy űrobjektum a Föld felszínén vagy repülésben lévő légi járműben okoz kárt, a felbocsátó állam kárfelelőssége teljes/objektív.⁶⁴ Ebben az esetben heterogén károkozásra kerül sor: egy fokozott veszéllyel járó tevékenységet és egy fokozott veszéllyel nem járó tevékenységet folytató szereplő áll szemben egymással, a szigorú teljes/objektív kárfelelősség a helyzetük különbségét és az egyezményt általában jellemző „áldozatközpontú” megközelítést tükrözi.⁶⁵ Ha egy űrobjektum egy másik felbocsátó állam űrobjektumában vagy az űrobjektum fedélzetén tartózkodó személyekben vagy javakban máshol, mint a Föld felszínén okoz kárt, a kárfelelősség vétkességi alapú: a felbocsátó állam akkor köteles a kártalanítás megfizetésére, ha a kár a saját hibájából vagy olyan személy hibájából következett be, akiért felelősséggel tartozik.⁶⁶ Ebben az esetben tehát homogén károkozásra kerül sor: két fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytató szereplő áll szemben egymással.

Ha egy űrobjektum egy másik felbocsátó állam űrobjektumában vagy az űrobjektum fedélzetén tartózkodó személyekben vagy javakban máshol, mint a Föld felszínén kárt okoz, és ennek következtében egy harmadik állam vagy annak természetes személye vagy jogi személye is kárt szenved, az első két állam a harmadik állammal szemben együttesen és egyetemlegesen felelős. Kárfelelőségük alapja ilyenkor is a káresemény helyszínéhez és a károkozás jellegéhez igazodik. Ebben az esetben a kártalanítás terhe a két felbocsátó állam között az őket terhelő hiba mértékének megfelelően oszlik meg. Ha ez nem határozható meg, a terhet egyenlő mértékben viselik. Együttes és egyetemleges felelőségük miatt a teljes kártalanítás egyik vagy mindkét felbocsátó államtól követelhető. Közös felbocsátás esetén a felbocsátó államok szintén együttesen és egyetemlegesen felelnek az űrobjektum által okozott károkért. Minthogy ilyenkor a kártalanítás egyik vagy mindegyik felbocsátó államtól követelhető, a kártalanítást ténylegesen megfizető felbocsátó állam megtérítési igénnyel fordulhat a felbocsátás többi résztvevője felé.⁶⁷

Mentesülésre rendkívül szűk körben nyílik lehetőség. Kizárólag akkor és annyiban mentesül a felbocsátó állam a teljes/objektív kárfelelősség és a kártalanítás megfizetése alól, ha bizonyítani tudja, hogy a kár részben vagy egészben az igényt támasztó állam vagy az általa képviselt természetes személy vagy jogi személy súlyos gondatlanságából, károkozási szándékkal elkövetett cselekményéből vagy mulasztásából ered. Nincs azonban lehetőség a mentesülésre a nemzetközi joggal, különösen az ENSZ Alapokmányával és a világűrszerződéssel ellentétes tevékenységekből eredő károk esetén. Ha tehát a felbocsátó állam jogellenes magatartással okoz kárt, abszolút kárfelelősséggel tartozik. Kizárt továbbá az egyezmény alkalmazása abban az esetben, ha a felbocsátó állam saját állampolgárai vagy az űrobjektum működtetésében részt vevő vagy meghívás alapján a tervezett felbocsátási vagy

⁶³ GÁL (19. lj.) 255.

⁶⁴ 1972. évi kárfelelősségi egyezmény, II. cikk.

⁶⁵ CHENG (29. lj.) 307.

⁶⁶ 1972. évi kárfelelősségi egyezmény, III. cikk.

⁶⁷ 1972. évi kárfelelősségi egyezmény, IV–V. cikk.

visszatérési körzet közvetlen közelében tartózkodó külföldi állampolgárok szenvednek kárt.⁶⁸

Megfigyelhető, hogy az egyezmény huszonnyolc cikkének fele eljárási rendelkezéseket tartalmaz. Kártalanítási igényt alapesetben azon állam támaszthat, amely maga szenvedett kárt, vagy amelynek természetes személye vagy jogi személye szenvedett kárt. Mindazonáltal egyes esetekben más államok is felléphetnek a károsult érdekében, mely szintén az egyezmény „áldozatközpontú” megközelítésének bizonyítékaként értékelhető. Ily módon, ha egy természetes személy vagy egy jogi személy egy másik állam területén szenvedett kárt, és az állampolgársága/honossága szerinti állam ezt nem tette meg, másodsorban a káresemény helyszíne szerinti állam is kártalanítási igényt támaszthat. Ha ezt sem a károsult természetes személy vagy jogi személy állampolgársága/honossága szerinti állam, sem a káresemény helyszíne szerinti állam nem tette meg, harmadsorban akár a károsult személy állandó lakóhelye szerinti állam is igényt támaszthat.⁶⁹

Magát a kártalanítási igényt a kár bekövetkezésének vagy a felbocsátó állam megállapításának időpontjától számított egy éven belül, diplomáciai úton kell előterjeszteni a felbocsátó államnál. Ha az érintett államok nem állnak diplomáciai kapcsolatban, az igény egy harmadik állam vagy, a szervezet tagállamainak egymás közötti viszonyában, az ENSZ Főtitkára útján is előterjeszthető. Elképzelhető továbbá, hogy a kár bekövetkezése vagy a felbocsátó állam egy későbbi időpontban válik ismertté. Ebben az esetben a kártalanítási igényt a tényekről való tudomásszerzéstől számított egy éven belül lehet előterjeszteni. Mindennek nem feltétele a belső jogorvoslati lehetőségek kimerítése. Ha azonban a károsult állam, természetes személy vagy jogi személy a felbocsátó állam bírósága, államigazgatási szerve vagy más szerve előtt kívánja a kártalanítási igényét érvényesíteni, melyet egyébként az egyezmény nem zár ki, az érintett kár tekintetében az egyezmény vagy más megállapodás alapján már nem érvényesíthet igényt.⁷⁰

Eltérően más fokozottan veszélyes tevékenységekért való kárfelelősségtől,⁷¹ az űrobjektumok által okozott károk esetén a kártalanítás korlátlan: az egyezmény nem határoz meg minimumot és/vagy maximumot. Konkrét mértékét a nemzetközi jog, az igazságosság és a méltányosság elvei szerint és úgy kell megállapítani, hogy a kártalanítás a károsultat olyan helyzetbe hozza, mintha a kár nem következett volna be. Nyilvánvalóan ez a megoldás is az „áldozatközpontú” megközelítés bizonyítékaként értékelendő. A kártalanítás megfizetésére az igényt támasztó állam pénznemében vagy az említett állam kérelmére a kártalanítást fizető állam pénznemében kell

⁶⁸ 1972. évi kárfelelősségi egyezmény, VI–VII. cikk. Megjegyzendő, hogy a nemzetközi világűrjog hazai kárfelelősségi terminológiája egyelőre nem egységes. Helyenként az „abszolút kárfelelősség” kifejezés, az egyezmény idegen nyelvű hiteles szövegei nyomán, a teljes/objektív kárfelelősségre utal.

⁶⁹ 1972. évi kárfelelősségi egyezmény, VIII. cikk.

⁷⁰ 1972. évi kárfelelősségi egyezmény, IX–XI. cikk.

⁷¹ Különösen a nukleáris károk és az olajkárok nemzetközi szabályozása kínál szemléletes összehasonlítási alapot. Kecskés Gábor: *A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban* (doktori értekezés) (Győr: Széchenyi István Egyetem 2012) 47–70, 163–179.

sort keríteni.⁷² Ha a kártalanítási igényt diplomáciai úton egy éven belül nem sikerül rendezni, bármelyik érintett fél kérésére Kárigényrendező Bizottságot hívnak életre. Ez a testület a választottbírók számos tulajdonságát hordozza; összetételének, működésének, döntéseinek és határozatainak alapvető szabályairól az egyezmény viszonylag részletes rendelkezéseket tartalmaz.⁷³

Hasonlóan a mentési egyezményhez, a kárfelelősségi egyezmény rendelkezései az ürtevékenységet folytató nemzetközi szervezetekre is kiterjedhetnek, ha egy szervezet nyilatkozatban elfogadja az egyezményben meghatározott jogokat és kötelezettségeket, és a tagállamainak többsége egyaránt részese az egyezménynek és a világűrszerződésnek. Mint már erről szó esett, ilyen nyilatkozatot eddig négy nemzetközi szervezet tett. Hangsúlyozandó, hogy ez a nyilatkozat kizárólag az egyezmény nemzetközi szervezetekre is alkalmazható rendelkezéseire vonatkozik, és nem teszi az egyezmény részesévé az érintett szervezetet. Ha egy nemzetközi szervezet felelős az űrobjektum által okozott kárért, a szervezet és az egyezményben részes tagállamai együttesen és egyetemlegesen felelősek, ám a kártalanítási igényt elsőként a szervezetnél kell előterjeszteni, a tagállamoktól csak akkor követelhető a kártalanítás, ha a szervezet azt hat hónapon belül nem fizeti meg. Ha a nemzetközi szervezet a károsult, a kártalanítási igényt az egyezményben részes egyik tagállama terjeszti elő.⁷⁴

Kissé megtörni látszik az egyezmény nagyfokú szerkezeti következetességét azon rendelkezés, mely szerint a kárfelelősségi egyezmény az emberi életet nagymértékben veszélyeztető, a lakosság életfeltételeit vagy a létfontosságú központok működését súlyosan zavaró kár esetén, a kárt szenvedett állam kérelme alapján, lehetőséget teremt a részes államok, különösen a felbocsátó állam általi megfelelő és gyors segítség nyújtására is. Ez az opcionális kárenyhítés és segítségnyújtás azonban semmilyen formában nem érinti az egyezményben foglalt jogokat és kötelezettségeket. Nem érinti az egyezmény az államok más érvényben lévő vagy az egyezmény megerősítése, kiegészítése vagy továbbfejlesztése tárgyában kötendő jövőbeni megállapodásait sem.⁷⁵ Ebből kifolyólag például a világűrszerződés tágabb kárfelelősségi rendelkezése párhuzamosan érvényesül és alkalmazható a kárfelelősségi egyezménnyel. Nem érinti az egyezmény a nemzetközi világűrjog releváns szokásjogi szabályait és az általános nemzetközi jogot sem. Ezzel az űrobjektumok által okozott károkért való felelősséget összesen négy jogi rezsím szabályozza: a világűrszerződés, a kárfelelősségi egyezmény, az általános nemzetközi jog és esetleg a nemzeti jog.⁷⁶ Ez utóbbi határozza meg például a saját állampolgároknak és a honos jogi

⁷² 1972. évi kárfelelősségi egyezmény, XII–XIII. cikk.

⁷³ 1972. évi kárfelelősségi egyezmény, XIV–XX. cikk.

⁷⁴ 1972. évi kárfelelősségi egyezmény, XXII. cikk. Részletesen lásd KIS KELEMEN Bence: „Az űr a legvégső határ: nemzetközi szervezetek felelőssége a világűrben végzett tevékenységeikért” in MOHAY Ágoston – KIS KELEMEN Bence – PÁNOVICs Attila – TÓTH Norbert (szerk.): *A nemzetközi szervezetek felelőssége – elmélet és gyakorlat határán* (Pécs: IDRResearch – Publiikon 2023) 123–139. <https://doi.org/10.15170/AJKEKSE2023-08>.

⁷⁵ 1972. évi kárfelelősségi egyezmény, XXI, XXIII. cikk.

⁷⁶ Francis LYALL – Paul B. LARSEN: *Space Law: A Treatise* (Abingdon – New York: Routledge 2018) 67.

személyeknek okozott károk esetére irányadó anyagi és eljárási szabályokat, mely kívül esik a kárfelelősségi egyezmény szabályozási körén.

3. FONTOSABB ESEMÉNYEK: AZ ALKALMAZÁS HIÁNYA

Fokozott veszéllyel járó tevékenység lévén, az érintett szereplők minden körültekintése ellenére, a káresemények szinte elkerülhetetlen velejárói az űrtevékenységnek. Űrobjectumok okozta károk már a kárfelelősségi egyezmény kidolgozása idején is történtek, egyértelműen bizonyítva a tervezett megállapodás szükségességét és fontosságát. Ez az egyezmény elfogadása után sem történt másként. Napjainkban az új űrverseny kiéleződésével, a magánszereplők fokozódó jelentőségével, az űrobjectumok forgalmának rohamos növekedésével, a keringési pályák egyre népesebbé válásával és az űralkalmazások mindennapos használatával, a káresemények bekövetkezésének veszélye és hátrányos következményeinek súlya egyre aggasztóbb méreteket ölt. Noha a hatálybalépése óta történt károk ellenére, alapvetően politikai megfontolásokból és/vagy a kár csekély súlya miatt, a kárfelelősségi egyezményt eddig egyetlen esetben sem alkalmazták, feltétlenül indokoltnak és tanulságosnak tűnik egy rövid és válogatott történeti áttekintés azon fontosabb releváns eseményekről, amikor tényleges károkozásra vagy annak szerencsés elmaradására került sor.⁷⁷

1960. november 30. napján a Transit 3A elnevezésű amerikai haditengerészeti navigációs műhold és a SOLRAD2/GRAB elnevezésű tudományos/elektronikai felderítő műhold felbocsátásánál meghibásodás lépett fel: a Thor Ablestar DM-21A típusú hordozórakéta első fokozatának idő előtti leállása miatt a biztonsági parancsnok az objektum megsemmisítése mellett döntött. Néhány maradvány Kubában, Oriente tartományban, megközelítőleg ötszáz négyzetkilométernyi területen elszórva csapódott be, elpusztítva egy Rufina nevű tehenet. Kuba a történeteket „a Jenki agresszió további bizonyítékának” minősítette, és hivatalos csatornákon is tiltakozásának adott hangot. Mindezt háromszáz egyetemi hallgató tüntetése nyomtatékosította, melyen szarvasmarhákkal vonultak az amerikai diplomáciai képviselő elé.⁷⁸ Híradások szerint az amerikai kormányzat kétfélmillió dollár jóvátételt fizetett, és a szerencsétlenül járt jószágot hazájában állami tiszteletadás mellett búcsúztatták el. Néhány előkerült roncsot a kubai vezetés a szovjetek és a kínaiak rendelkezésére bocsátott. Ezt követően a térségben végrehajtott amerikai felbocsátásoknál, a kubai területeket elkerülendő, ún. „kutyaláb” manővert kezdtek alkalmazni.

1962. szeptember 5. napján a Korabl-Szputnyik-1/Szputnyik-4 elnevezésű szovjet űrhajó egyes részei egy hibás visszatérítési manőver miatt az Egyesült Államokban,

⁷⁷ Rendszeresen frissített beszámolókat a világűrben és a bolygónk felszínén történt eseményekről lásd National Aeronautics and Space Administration Orbital Debris Program Office: *Orbital Debris Quarterly News* www.nasa.gov; Paul D. MALEY: „History of Space and Launch Debris Recoveries” <https://pauldmaley.com/sd1>.

⁷⁸ „Cubans and Cows March in Protest; 300 Havana Students Mourn Beast Killed by Pieces of U.S. Space Rocket” *The New York Times* 1960. december 5. 12.

Wisconsin államban, Manitowoc, Jackson és West Bend települések területén csapódtak be. Manitowoc városában nem volt szemtanúja az esetnek, a kilenc kilogramm tömegű, henger alakú roncsot két járőröző rendőr találta meg az út közepén.⁷⁹ Hivatalos vizsgálat és azonosítás után, a világűrbizottság ülésén az amerikai képviselő, egy kárfelelősségi egyezmény szükségességének „kézzelfogható bizonyítékeként”, a tárgyalóasztalra helyezte a roncs egy nagyjából hat kilogrammos darabját, és azt vizsgálat céljából vissza kívánta adni szovjet kollégáinak. Kezdetben a szovjetek válasza határozottan elutasító volt: figyelemelterelésnek és felesleges „drámai színpadképnek” tekintették az amerikai lépést, ám egy későbbi alkalommal átvették az említett tárgyat.⁸⁰ Napjainkban a „Kerplunknyik” névre keresztelt roncs becsapódásának emlékét egy az út mentén elhelyezett tábla, egy aszfaltba ágyazott, fémből készült gyűrű és egy népszerű helyi fesztivál őrzi.

1969. június 5. napján, Szibéria partjainak közelében, a Tatár-szoros nemzetközi vizein, egy szovjet űrobjektum roncsainak becsapódása nyomán jelentős károk keletkeztek a Dai Chi Chinei nevű kis japán teherhajóban, és a legénység öt tagja súlyos sérüléseket szenvedett. Nem sokkal az eseményt követően két szovjet hajó érkezett a helyszínre a roncsok után kutatva. Hogy elkerülje a szovjet féllel a nemzetközi konfliktust, a japán kormányzat egy ideig nem hozta nyilvánosságra a történeteket. Képviselői egy hónappal az eseményt követően, az ENSZ világűrbizottság jogi albizottságának ülésén tájékoztatták öt nyugati küldöttség tagjait.⁸¹

1969. július 16. napján az Apollo-11 elnevezésű, legendás amerikai űrhajó Saturn V típusú hordozórakétájának első fokozatáról levált kisebb részek az Atlanti-óceán nyugati térségében, a Kennedy Űrközponttól több mint hatszáz kilométer távolságban haladó MS Vegesack nevű nyugatnémet teherszállító hajó fedélzetén és a hajó közvetlen közelében csapódtak be. Néhány horpadástól eltekintve komolyabb anyagi kárt vagy személyi sérülést a záporozó darabok nem okoztak. A hazatérést követően a legénység által megőrzött maradványt az amerikai konzuli képviselő tagjának adták át.⁸²

1972. április 3. napján a Kozmosz-482 elnevezésű szovjet űrszonda Molnyija 8K78M típusú hordozórakétájának több része Új-Zélandon, Ashburton városának közelében, mezőgazdasági művelés alatt álló területen, a terménybe csapódott be. Személyi sérülés nem történt. Bár a hivatalos vizsgálat megállapította a titánból készült gömb alakú tartályok eredetét, a szovjet kormányzat határozottan tagadta az érintettségét, így a helyi hatóságok visszaadták a megtalálónak a tárgyakat.⁸³

⁷⁹ „Possible Remnant of Soviet Sputnik Found at Manitowoc” *Manitowoc Herald-Times* 1962. szeptember 6. 1.

⁸⁰ *Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, Verbatim Record of the Fifteenth Meeting*, U.N. Doc. A/AC.105/PV.15, 33–38.

⁸¹ Thomas J. HAMILTON: „Soviet Space Debris Hits Japanese Ship, Injuring 5” *The New York Times* 1969. július 5. 1.

⁸² Axel TIEDEMANN: „Dem Funker aufs Dach” *Hamburger Abendblatt* 2009. július 16. <https://www.abendblatt.de/vermischtes/mondlandung/article108518100/Dem-Funker-aufs-Dach.html>.

⁸³ Alison HORWOOD: „New Light on Mysterious Space Balls” *The New Zealand Herald* 2002. augusztus 23. <https://www.nzherald.co.nz/nz/new-light-on-mysterious-space-balls/VYQ6S2QIC4QREO55ERXWVVIKNSI/>.

Később a környéken további gömb alakú tárgyakat is találtak, ám ezekről bebizonyosodott, hogy helyben, „átverés” céljából készültek.⁸⁴ Egyébiránt az űrszonda a Venera-program keretében indult útjára, ám a hordozórakéta utolsó fokozatának idő előtti leállása miatt nem sikerült bolygóközi pályára állítani. Masszív leszállóegysége a számítások szerint a következő években tér vissza bolygónkra, remélhetőleg károkozás nélkül.⁸⁵

1973. május 22. napján a Kozmosz–557/DOSZ–3 elnevezésű szovjet űrállo-
más emberi mulasztás, műszaki hiba és az üzemanyag elhasználása következtében, mindössze tizenegy nap keringést követően, irányítás nélkül visszatért a légkörbe.⁸⁶ A Szaljut-program keretében felbocsátott objektum néhány maradványa a hírek szerint Bolívia területén csapódott be.

1978. január 24. napján a Kozmosz–954 elnevezésű szovjet tengerészeti felderítő műhold, miután pályája az előző hónapok során instabillá vált, visszatért a légkörbe, és darabjaira hullott. Egyes részei Kanadában, az Északnyugati-terület, Alberta és Saskatchewan tartományok területén, egy megközelítőleg hatszáz kilométer hosszú sávban csapódtak be. Fedélzeti energiaellátását a széles körben alkalmazott BESZ–5 „Buk” típusú termoelektromos generátor biztosította, melynek hőforrása egy harminc-ötven kilogramm urán-235 izotópot tartalmazó gyorsneutronos reaktor volt. Mikor az Egyesült Államok észlelte a becsapódás közeli veszélyét, bizalmas egyeztetéseket folytatott a szovjetekkel, tájékoztatta a szövetséges államokat, és felajánlotta segítségét egy esetleges radioaktív tisztítási művelethez. Nem sokkal a becsapódást követően a szovjet fél is felajánlotta segítségét, ám azt a kanadai kormányzat elutasította. Nagyjából százhuszonnégyezer négyzetkilométernyi területen kellett aprólékos keresést végezni a felszínen és a levegőből radioaktív törmelék után kutatva (*Operation Morning Light*).⁸⁷ Ennek eredményeként, kanadai tájékoztatás szerint, a műhold tizenkét darabját találták meg, melyek közül mindössze kettő nem mutatott radioaktív sugárzást, egy esetben potenciálisan halálos dózisz sugárzást mértek. Kanadai oldalon az egészen októberig elhúzódó tisztítási művelet két szakasza során összesen mintegy tizennégy millió kanadai dollár költség, míg amerikai oldalon mintegy két-két és fél millió amerikai dollár költség merült fel. Kanada 1979. január 23. napján a maga részéről mintegy hatmillió kanadai dollárt kitevő kártalanítási igényt terjesztett elő a szovjet féllel szemben, melyből egy Moszkvában, 1981. április 2. napján kelt megállapodásnak megfelelően végül hárommillió kanadai dollár kifizetésére került sor, *ex gratia*.⁸⁸

⁸⁴ Stacey KIRK: „New Zealand Space Balls Had Everyone Fooled” *Stuff* 2013. április 26. <https://www.stuff.co.nz/oddstuff/8601253/New-Zealand-space-balls-had-everyone-fooled>.

⁸⁵ Marco LANGBROEK: „Kosmos 482: Questions Around a Failed Venera Lander from 1972 Still Orbiting Earth (But Not for Long)” *The Space Review* 2022. május 16. <https://www.thespacereview.com/article/4384/1>.

⁸⁶ Richard D. LYONS: „Failures Mark Russian Space Program” *The New York Times* 1973. szeptember 26. 33.

⁸⁷ Leo HEAPS: *Operation Morning Light: Terror in Our Skies, The True Story of Cosmos 954* (Leeds: Sapere Books 2020).

⁸⁸ „Canada-Union of Soviet Socialist Republics: Protocol on Settlement of Canada’s Claim for Damages Caused by »Cosmos 954«” *International Legal Materials* 1981. 689. <https://doi.org/10.1017/>

1979. július 11. napján a Skylab elnevezésű amerikai űrállomás, kiemelkedő nemzetközi és médiafigyelem közepette, váratlanul gyors pályaromlás következtében visszatért a légkörbe. Miután a már használaton kívüli, mintegy hetvenhat tonna tömegű űrállomás pusztulása elkerülhetetlenné vált, az amerikai hatóságok számos intézkedést tettek a káresemények megelőzése és esetleges kezelése érdekében: széles körű tájékoztatásba kezdtek, kármentesítő és orvosi különítményeket helyeztek készenlétbe, és megpróbálták a lehetőségekhez képest irányítani a visszatérést.⁸⁹ A hazai és nemzetközi közvélemény kritikus humorral vagy mélységes aggodalommal követte az eseményeket. Noha az űrállomás el nem égett maradványainak a tervek szerint a dél-afrikai partoktól dél-délnyugati irányban, nagy távolságban kellett volna az óceánba csapódnia, az objektum nem az előzetes számítások szerinti magasságban és időben hullott szét a légkörben, ezért egyes darabjai Nyugat-Ausztrália területén, Esperance, Balladonia és Rawlinna települések térségében értek földet. Személyi sérülés és anyagi kár nem történt.⁹⁰ Mindazonáltal az Esperance megyei hatóságok, nem kevés humorérzékről tanúságot téve, négyszáz ausztrál dollár bírságot szabtak ki az amerikai űrkutatási hivatalra szemeteelés címén. Bár a hivatalosan meg nem fizetett bírságot utóbb elengedték, három évtizeddel később egy kaliforniai rádiós személyiség kezdeményezésre, közösségi adományokból kiegyenlítették az összeget. Esperance lakossága mindent egybevetve nyert az incidenssel: az első megtalált darabot hetvenkét órán belül bemutató helyi fiatalember egy kaliforniai újságtól tízezer dolláros jutalomban részesült, az űrállomás előkerült roncsait kiállították, és a település testvérvárosi megállapodást kötött a bírság kifizetéséről gondoskodó rádiós személyiség városával, a kaliforniai Barstow-val.⁹¹

1983. január 23. napján a Kozmosz–1402 elnevezésű szovjet tengerészeti feldehárító műhold egy meghibásodást követően, komoly riadalmat okozva, irányítás nélkül visszatért a légkörbe, és el nem égett maradványai a Diego Garcia atolltól délre az Indiai-óceánba csapódtak.⁹² Február 7. napján a műhold BESZ–5 „Buk” típusú termoelektromos generátora is visszatért a légkörbe, mely az Atlanti-óceán déli térségében, az Ascension-sziget közelében csapódott be.⁹³ Bár a Kozmosz–954 ese-

s0020782900034264. Lásd még Alexander F. COHEN: „Cosmos 954 and the International Law of Satellite Accidents” *Yale Journal of International Law* 1984. 78–91. <https://doi.org/10.1080/03050718.1984.9985763>.

⁸⁹ Richard D. LYONS: „After All, Skylab Will Be the 6,812th Manmade Dropout From Outer Space” *The New York Times* 1979. július 8. E18.

⁹⁰ Richard D. LYONS: „Skylab Debris Hits Australian Desert; No Harm Reported” *The New York Times* 1979. július 12. A1.

⁹¹ Alice GORMAN: „The Sky is Falling: How Skylab Became an Australian Icon” *Journal of Australian Studies* 2011. 529–546. <https://doi.org/10.1080/14443058.2011.618507>; Tom JOYNER – Isabel MOUSSALLI: „A Space Station Crash Landed Over Esperance 40 Years Ago, Setting in Motion Unusual Events” *Australian Broadcasting Corporation* 2019. július 12. <https://www.abc.net.au/news/2019-07-12/four-decades-on-from-skylabs-descent-from-space/11249626>.

⁹² John N. WILFORD: „Russian Satellite Falls Harmlessly Over Indian Ocean” *The New York Times* 1983. január 24. A1.

⁹³ William J. BROAD: „Satellite’s Fuel Core Falls »Harmlessly«” *The New York Times* 1983. február 8. C1.

tét követően a szovjet mérnökök módosították az érintett fedélzeti energiaforrást, és egy esetleges meghibásodás vagy az élettartam végén lehetővé tették annak kivetését és biztonságos parkoló pályán való elhelyezését, a leválasztás ezúttal sikertelennek bizonyult. A nukleáris fűtőanyag túlnyomó része a légkörben elégett, ám nem sokkal később az Egyesült Államokban, Arkansas állam területén egy ideig a stroncium megnövekedett szintjét mérték a csapadékban, mely a számítások szerint a tárgyalt eset során került a levegőbe.⁹⁴

1987. október 12. napján a Kozmosz–1890 elnevezésű szovjet tengerészeti felderítő műhold Ciklon–2 típusú hordozórakétájának egyik maradványa az Egyesült Államokban, Kalifornia államban, Lakeport település területén, két ház között csapódott be. Mivel a nyugdíjas szomszédok a hosszúkás fémdarabot egy légi jármű részének vélték, azonnal értesítették a hatóságokat, akik elemzésre elszállították azt. Néhány nappal később az Egyesült Államok külügyminisztere egy szovjet katonai rakétakísérlet következményeként és „nem túl barátságos” magatartásként értékelte a történeteket, nem sokkal a közelgő moszkvai útja, illetve a kis- és közepes hatótávolságú rakéták tilalmáról szóló kétoldalú szerződés megkötése előtt.⁹⁵ Külügyi szóvivője gyorsan helyesbített: a kérdéses fémdarab egy szovjet hordozórakétáról leválva tért vissza a légkörbe. Noha káresemény nem történt, az eset újfent rávilágított az űrobjektumok becsapódó roncsainak lehetséges politikai és diplomáciai következményeire.⁹⁶

1991. február 7. napján a Szaljut–7/DOSZ–5–2/DOSZ–6 elnevezésű szovjet űrállomás és a Kozmosz–1686 elnevezésű szovjet űrhajó váratlanul gyors pályaromlás miatt, irányítás nélkül visszatért a légkörbe. Bár az előzetes számítások szerint a már használaton kívüli űrállomás és a hozzá kapcsolt, módosított kísérleti űrhajó becsapódásának tervezett helyszíne a dél-csendes-óceáni térség lett volna, az objektumok el nem égett maradványai Argentína területén, Capitán Bermúdez városában és számos más helyszínen értek földet. Néhány becsapódó darab a hírek szerint kisebb tüzet okozott egy hulladéktelepen, Puerto Madryn városában.⁹⁷

1996. július 24. napján a CERISE elnevezésű francia katonai felderítő mikroműhold és az 1986-018RF nemzetközi azonosítóval nyilvántartott űrszemét ütközött össze. Eltekintve a Kozmosz–1934 elnevezésű szovjet/országi haditengerészeti navigációs műhold és a Kozmosz–926 elnevezésű szovjet/országi polgári és részben katonai tengerészeti navigációs műhold felbocsátása során keletkezett űrszemét öt évvel korábbi, ám sokkal később felismert ütközésétől, ez volt az elsőként megfigyelt ilyen esemény. Az űrszemét a Kourouból egy évtizeddel korábban, utolsóként felbocsátott Ariane–1 típusú hordozórakéta darabokra hullásával keletkezett. Mivel az Indiai-óceán déli része felett kb. hat-hétszáz kilométeres magasságban, másodpercenként

⁹⁴ Robert Kyle GUIMON – Zhengzhi Z. SHENG – Paul Kazuo KURODA – Larry A. BURCHFIELD: „Radioactive Strontium Fallout from the Nuclear-Powered Satellite Cosmos-1402” *Geochemical Journal* 1985. 229. <https://doi.org/10.2343/geochemj.19.229>.

⁹⁵ Lásd *Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Elimination of Their Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles*, 1967 U.N.T.S. 2.

⁹⁶ Robert REINHOLD: „Space Junk Emits Clatter From Coast to Coast” *The New York Times* 1987. október 15. D30.

⁹⁷ „Space Station’s Fiery Debris Lands in Dump” *The New York Times* 1991. február 8. A6.

közel tizenöt kilométeres relatív sebességgel történt ütközés a francia műhold hatméteres gravitációs gradiens stabilizátorát törte ketté, mindössze egyetlen darab követhető űrszemét keletkezett. A francia műholdat a fedélzeti számítógép újraprogramozásával sikeresen stabilizálták, így az eseményt követően is működőképes maradt.⁹⁸ Noha egyes beszámolók egy francia és egy európai űrugynökségi űrobjektum ütközéséről szóltak, az ENSZ nemzetközi nyilvántartásának tükrében mindkét objektum felbocsátójának a francia állam tekintendő.

2005. január 17. napján egy Thor Burner 2A típusú amerikai hordozórakéta utolsó fokozata és egy Hosszú Menetelés-4A típusú kínai hordozórakéta évekkel korábban felrobbant harmadik fokozatának egyik része az Antarktisz felett, nyolcszáznyolcvanöt kilométeres magasságban összeütközött. Mivel ezúttal két kisebb méretű űrszemét találkozására került sor, mindössze néhány további darab követhető űrszemét keletkezett. Hivatalos kárigényt egyik érintett fél sem terjesztett elő.⁹⁹

2008. február 20. napján az Egyesült Államok, egy esetleges súlyos káresemény megelőzésére hivatkozással, megsemmisítette az USA-193/NROL-21 elnevezésű katonai felderítő műholdját. Nem sokkal a felbocsátást követően a műhoddal megszakadt a kapcsolat, és a mozgásában gyors pályaromlás volt megfigyelhető, melynek nyomán a nem irányított visszatérése elkerülhetetlenné vált. Mivel hajtóanyagként több mint négyszáz kilogramm, rendkívül káros élettani hatású hidrazint hordozott, az amerikai kormányzat a műhold megsemmisítése mellett döntött (*Operation Burnt Frost*). Egyúttal biztosította a nemzetközi közösséget, hogy ha az akció következtében bárhol káresemény történik, a kárfelelősségi egyezmény alapján kész kártalanítást fizetni.¹⁰⁰ Magára a lelövésre a Csendes-óceán északi térségében, a USS Lake Erie nevű cirkálóról indított, módosított RIM-161 „Standard Missile 3” típusú rakétával került sor, mely közvetlen becsapódással semmisítette meg a nagyjából kétszáznegyven kilométer magasságban haladó műholdat. Százhetvennégy darab követhető űrszemét keletkezett, melyek rövid idő alatt visszatértek és elégték a légkörben.¹⁰¹ Nem sokkal az űrkorszak egyik legnagyobb szennyezési eseményeként ismert kínai műholdelhárító rakétakisérletet követően az amerikai akció megalapozottságát és kivitelezésének módját több bírálat is érte. Érdekesség, hogy négy évvel később a hét és fél tonna hidrazint és nitrogén-tetroxid hajtóanyagot és kis mennyiségű kobalt-57 radioaktív izotópot hordozó, Fobosz-Grunt elnevezésű orosz űrszonda meghibásodása és nem irányított becsapódása újfent a tárgyalt amerikai akció szükségességének kérdésére irányította a figyelmet.¹⁰²

⁹⁸ Nicholas JOHNSON: „First Natural Collision of Cataloged Earth Satellites” *Orbital Debris Quarterly News* 1996/2. 1–2.

⁹⁹ „Accidental Collisions of Cataloged Satellites Identified” *Orbital Debris Quarterly News* 2005/2. 1.

¹⁰⁰ „Statement by Ambassador Christina Rocca, Permanent Representative of the United States to the Conference on Disarmament, Geneva, February 15, 2008” in Percy J. BLOUNT – Joanne I. GABRYNOWICZ (szerk.): *USA-193: Selected Documents* (The National Center for Remote Sensing, Air, and Space Law at the University of Mississippi School of Law 2009) 63.

¹⁰¹ Nicholas L. JOHNSON: „Operation Burnt Frost: A View From Inside” *Space Policy* 2021/56. <https://doi.org/10.1016/j.spacepol.2021.101411>.

¹⁰² Michael LISTNER: „Phobos-Grunt: a Legal Analysis of Potential Liability and Options for Mitigation” *The Space Review* 2011. november 14. <https://www.thespacereview.com/article/1968/1>.

2009. február 10. napján az Iridium 33 elnevezésű amerikai kereskedelmi távközlési műhold és a Koszmosz-2251 elnevezésű, működésképtelen orosz katonai távközlési műhold Szibéria területe felett, hétszáznyolcvankilenc kilométeres magasságban összeütközött, melynek következtében mintegy kétezer darab követhető űrszemét keletkezett. Hivatalos kárigényt egyik érintett fél sem terjesztett elő.¹⁰³

2013. július 2. napján egy Proton-M típusú orosz hordozórakéta közvetlenül a bajkonuri űrközpontból történő indítást követően letért a pályájáról, visszafordult és szétszakadt, majd az indítóállás közelében a földre csapódott.¹⁰⁴ Mint ismert, a Kazahsztán területén fekvő űrközpontot az orosz állam nemzetközi szerződés alapján, bérleti jogviszony keretében használja. A nehéz hordozórakéta három orosz navigációs műholdat bocsátott volna keringési pályára, balesetét a hivatalos vizsgálat szerint rossz irányban beszerelt szögsebességmérők idézték elő. Mivel az esemény az indítás után fél perccel következett be, az üzemanyagként és oxidálószerként használt, mintegy hatszáz tonna tömegű, erősen mérgező aszimmetrikus dimetil-hidrazin/heptil, dinitrogén-tetraoxid/amil és kerozin súlyos környezetszennyezést okozott, melyet azonnali óvintézkedések és kiterjedt mentesítési művelet követett. Noha a környezeti kár mértékét a kazah hatóságok kezdetben több mint tizenhárom milliárd tenge összegben határozták meg, a későbbi kétoldalú tárgyalásokon nem találták bizonyítottnak a kazah területen bekövetkezett kárt. Ha helytállóak a sajtóban napvilágot látott értesülések, kártalanítás fizetésére nem került sor.¹⁰⁵ Megjegyzendő, hogy a bajkonuri űrközpont működése és különösen az említett hordozórakéta használata nyomán több hasonló esemény történt.¹⁰⁶ Ezen események környezeti hatásai komoly aggodalomra adtak okot, és politikai téren is éreztették hatásukat. Néhány esetben az orosz fél a hírek szerint kártalanítást fizetett, ám a kazah kárigények érvényesítésére szemlátomást a bajkonuri szerződésrendszer kétoldalú megállapodásai biztosítottak keretet.¹⁰⁷

2016. szeptember 26. napján a Space Exploration Technologies Corporation/SpaceX amerikai űripari vállalat Falcon 9 Full Thrust típusú hordozórakétájának

¹⁰³ „Satellite Collision Leaves Significant Debris Clouds” *Orbital Debris Quarterly News* 2009/2. 1–2.

¹⁰⁴ Andrew E. KRAMER: „Rain Chases Toxic Cloud After Rocket Crash in Kazakhstan” *The New York Times* 2013. július 3. A5.

¹⁰⁵ Almaz KUMENOV: „Kazakhstan: Russia to Keep Using Baikonur Until at Least 2050” *Eurasianet* 2021. május 12. <https://eurasianet.org/kazakhstan-russia-to-keep-using-baikonur-until-at-least-2050>.

¹⁰⁶ Például lásd Tatyana V. KOROLEVA – Ivan SEMENKOV – Anna V. SHARAPOVA – Pavel KRECHETOV – Sergey A. LEDNEV: „Ecological Consequences of Space Rocket Accidents in Kazakhstan between 1999 and 2018” *Environmental Pollution* 2021. 115711. <https://doi.org/10.1016/j.envpol.2020.115711>.

¹⁰⁷ Maria BJORNERUD: „Baikonur Continues: The New Lease Agreement Between Russia and Kazakhstan, with Appended Agreements” *Journal of Space Law* 2004. 13, 26–36. Egy Moszkvában, 1994. december 10. napján kelt kétoldalú megállapodás rendezte a bajkonuri komplexum bérletének részleteit. Ez a megállapodás, egyebek mellett, kimondta, hogy az orosz űrprogram megvalósítása során az orosz fél tekintendő kárfelelőségi egyezmény szerinti felbocsátó államnak, és a kazah fél nem tekinthető közös felbocsátás résztvevőjének vagy felbocsátó államnak. Hasonló a helyzet akkor is, ha az orosz fél egy harmadik állammal vagy államokkal közösen bocsát fel űrobjektumot. Elérhető: <https://adilet.zan.kz/kaz/>.

második fokozatáról levált egyes részek, köztük nagyméretű hengeres kompozit nyomástartó edények Indonéziában, Kelet-Jáva tartomány Sumenep kormányzóságának területén, Gili Raja és Gili Genteng szigetén csapódtak be. Bár a légtérben el nem égett egyik maradvány egy tehénistállóra zuhant, kizárólag az építményben okozott kárt.¹⁰⁸

2020. május 11. napján egy Hosszú Menetelés-5B típusú kínai hordozórakéta mintegy tizenkilenc tonna tömegű első fokozatának/központi egységének nem irányított visszatérése során egyes részek Elefántcsontparton, Lacs körzet N’Zi és Moronou régióiban, Mahounou és N’Guinou községek területén csapódtak be. Mahounou községben egy tizenkét méteres fémből készült csődarab egy sajtkészítő épületét rongálta meg, N’Guinouban egy nagyméretű, közel ötven kilogramm tömegű, szintén fémből készült csődarab egy család házának tetejét lyukasztotta át. Személyi sérülés egyik helyszínen sem történt. Évtizedekkel a Skylab elnevezésű amerikai űrállomás és a Szaljut–7 elnevezésű szovjet űrállomás visszatérését követően ez a kínai rakétafokozat és későbbi hasonló típusú társai tekinthetők a legnagyobb irányítás nélkül visszatérő űrobjektumoknak. A becsapódó darabok által kiváltott hanghatást még az Átfogó Atomcsend Szerződés Szervezete Nemzetközi Megfigyelő Rendszerének hatvan kilométeres távolságban elhelyezkedő infrahang állomása is észlelte.¹⁰⁹

2021. március 18. napján a Jünhaj-1-02 elnevezésű kínai meteorológiai műhold hétszáznyolcvan kilométeres magasságban minden bizonnyal a 1996-051Q nemzetközi azonosítóval nyilvántartott, kisméretű űrszeméttel ütközött, mely egy huszonöt évvel korábban felbocsátott Zenyit–2 típusú orosz hordozórakétáról vált le. Bár a kínai műhold egyértelműen károsodást szenvedett, a rádióamatőrök észlelései szerint még az ütközés után is jeleket sugározott. Hivatalos kárigényt egyik érintett fél sem terjesztett elő.¹¹⁰

2022. április 4. napján egy Hosszú Menetelés-3B típusú kínai hordozórakéta harmadik fokozatának nem irányított visszatérése során egyes részek Indiában, Mahárástra állam Csandrapur körzetének Ladbóri és Pavanpar községeiben csapódtak be. Előbbi helyszínen egy megközelítőleg két-három méter átmérőjű izzó fémgyűrű ért földet a közösségi lakomára készülődő helyiek és egy család otthonának közvetlen közelében. Személyi és anyagi kár egyik községben sem történt.¹¹¹ Másfél hónappal később újabb becsapódásokra került sor. Május 12. és 15. napján egy másik Hosszú Menetelés-3B típusú kínai hordozórakéta harmadik fokozatának részei értek földet számos indiai község területén. Gudzsarát állam Anand körze-

¹⁰⁸ Musthofa BISRI: „LAPAN Examines Huge Capsule in Sumenep” *Tempo (English Version)* 2016. szeptember 28. <https://en.tempo.co/read/808016/lapan-examines-huge-capsule-in-sumenep>.

¹⁰⁹ „Des restes d’une fusée chinoise tombent sur des villages du Centre du pays” *Ouest-Afrique/West Africa* 2020. május 13. <https://ouest-afrique.com/des-restes-dune-fusee-chinoise-tombent-sur-des-villages-du-centre-du-pays/>.

¹¹⁰ „Two On-Orbit Breakup Events in March” *Orbital Debris Quarterly News* 2021/2. 1–2; „Accidental Collision of YunHai 1-02” *Orbital Debris Quarterly News* 2021/4. 1.

¹¹¹ Chethan KUMAR – Mazhar ALI: „Objects That Landed in Chandrapur Most Likely Chinese Rocket” *The Times of India* 2022. április 4. <https://timesofindia.indiatimes.com/city/nagpur/objects-that-landed-in-chandrapur-most-likely-chinese-rocket-debris/articleshow/90628725.cms>.

tének Kasor községében a híradások szerint egy fémroncs elpusztított egy bárányt, és sérüléseket okozott egy másiknak.¹¹²

2022. július 30. napján egy Hosszú Menetelés-5B típusú kínai hordozórakéta nem irányított visszatérése során egy kisebb méretű, fémből készült darab Malajziában, Sarawak államban, Sibú városának közelében csapódott be, átlukasztotta egy hosszúház tetejének cinklemez burkolatát, és a tetőszerkezet egyik gerendáján állt meg. Mivel a tulajdonos ritkán tartózkodott az épületben, személyi sérülés nem történt, és az okozott kár felfedezésére is hetekkel később került sor.¹¹³

2022. november 4. napján egy Hosszú Menetelés-5B típusú kínai hordozórakéta első fokozatának/központi egységének nem irányított visszatérését övező bizonytalanságok miatt, Spanyolországban és Franciaország korzikai területén elővigyázatosságból részleges légtérzárat rendeltek el. Spanyolországban a legalább háromszáz légi járatot érintő korlátozás negyven percig, Franciaországban egy óráig tartott. A legújabb kínai űrállomás harmadik modulját pályára állító tizenhét–húsztonhárom tonna tömegű űrobjektum légkörben el nem égett részei végül a Csendes-óceán középső-déli térségében csapódtak be.¹¹⁴

4. ZÁRÓ GONDOLATOK

Már az űrkorszak kezdetét megelőzően felmerült az űrobjektumok által okozott károkért való felelősség kérdése, melyet évtizedekkel később az ENSZ világűrbizottsága egyenesen elsőbbségi kezelést igénylő kérdésként határozott meg. Noha a kárfelelősségi egyezmény előkészítő munkálatai korán elkezdődtek, a szabályozási tárgy nagyfokú érzékenysége és az érintett államok eltérő érdekei és szempontjai okán a tervezet kidolgozása és elfogadása egy évtizeden át húzódott. Mivel a szovjet fél kezdetben mérsékelt érdeklődést tanúsított a kárfelelősség szerződéses szabályozása iránt, hazánk a folyamat egyik meghatározó szereplőjévé lépett elő, és a magyar tervezet az előkészítő munkálatok egyik alapvető dokumentuma lett. Meglehet, éppen az ENSZ Közgyűlésének türelmét látványosan kikezdő, vontatott munkamenetnek és a folyamat előmozdítására hivatott különböző munkaszervezési megoldásoknak köszönhető, hogy a nemzetközi világűrjog alapját képező öt nemzetközi szerződés közül ez a megállapodás áll a legmagasabb színvonalon. Kezelhető részletességgel és terjedelemben, a fokozott veszéllyel járó tevékenységek terén sajátos megoldások alkalmazásával, kellően árnyalt megközelítésben és az áldozatok érdekeinek messzemenő figyelembevételével rendezi a kárfelelősség anyagi és eljárási kérdéseit.

¹¹² „Suspected Space Vehicle Pieces Fall in Gujarat Villages; ISRO Lab Report Awaited” *The Indian Express* 2022. május 16. <https://indianexpress.com/article/cities/ahmedabad/suspected-space-vehicle-pieces-fall-in-gujarat-villages-isro-lab-report-awaited-7920683/>.

¹¹³ „Suspected Rocket Debris Found at Longhouse Near Sibú” *New Straits Times* 2022. augusztus 14. <https://api.nst.com.my/news/nation/2022/08/822182/suspected-rocket-debris-found-longhouse-near-sibu>.

¹¹⁴ Andrew JONES: „Long March 5B Rocket Reenters Over Pacific Ocean After Forcing Airspace Closures in Europe” *SpaceNews* 2022. november 4. <https://spacenews.com/>.

Mindezt oly módon teszi, hogy közben nem képezi akadályát a párhuzamos, megerősítő, kiegészítő vagy továbbfejlesztő szabályozásnak.

Nyilvánvalóan a kárfelelősségi egyezmény sem tökéletes. Kritikájaként elsősorban a hiányos vagy elnagyolt fogalom-meghatározások, néhány nyitott értelmezési kérdés és szövegezési megoldás említhető meg. Érdekesség továbbá, hogy az egyezmény alkalmazásának felsejlik egy sajátos mennyiségi korlátja: a zsúfolt alacsony keringési pályákon bekövetkező ütközések esetleges láncreakciója, az ún. Kessler-szindróma, alighanem túlterhelné az egyedi káreseményekre szabott egyezményt.¹¹⁵ Mindazonáltal a megállapodás széles körű támogatottságot élvez, mely a részes államok nagy számában, és különösen az űrhajózó államok általi elfogadásában érhető tetten. Mindent egybevetve azonban a kárfelelősségi egyezmény talán legérdekesebb sajátosságaként az alkalmazás hiánya nevezhető meg: a hatálybalépése óta eltelt öt évtized során több alkalommal is fel lehetett volna hívni, ám politikai megfontolásokból és/vagy a kár csekély súlya miatt erre eddig nem került sor. Bár a kárfelelősségi egyezmény Csipkerózsika-álmát alussza, a nemzetközi világűrjog rendszerének egyik alapvető igazodási pontjaként szolgál. Remélhetőleg a kiéleződő új űrverseny, a magánszereplők fokozódó jelentősége, a felbocsátások számának folyamatos növekedése, az űrszemét elképesztő mennyisége,¹¹⁶ a káresemények fokozódó veszélye és a személyi sérülések valószínűsége¹¹⁷ ellenére az álma hosszú és zavartalan marad.

¹¹⁵ Donald J. KESSLER – Burton G. COUR-PALAIS: „Collision Frequency of Artificial Satellites: The Creation of a Debris Belt” *Journal of Geophysical Research* 1978. 2637–2646. <https://doi.org/10.1029/JA083iA06p02637>.

¹¹⁶ *ESA's Annual Space Environment Report*, 12 September 2023, GEN-DB-LOG-00288-OPS-SD, 26.

¹¹⁷ Michael BYERS – Ewan WRIGHT – Aaron BOLEY – Cameron BYERS: „Unnecessary Risks Created by Uncontrolled Rocket Reentries” *Nature Astronomy* 2022. 1093–1097. <https://doi.org/10.1038/s41550-022-01718-8>.

GANCZER MÓNIKA*

HONOSSÁG SZEREPE A VILÁGÚRJOGI FELELŐSSÉGBEN ÉS KÁRFELELŐSSÉGBEN

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.4.03>

A honosság számos esetben előkerül a világűr nemzetközi jogi szabályozásában, melyeket a tanulmány három témakörben vizsgál: az űrobjektumok honossága, a károkozó honossága, továbbá a károsult honossága esetében. Az űrobjektumok honosságánál a tanulmány arra keresi a választ, hogy az űrobjektum honosságát adó lajstromozásnak van-e szerepe az űrobjektum által okozott károkért felelős állam azonosításában. A károkozók honosságánál a nem állami szereplők honosságának meghatározását követően azt vizsgálja a tanulmány, hogy mely állam tehető felelőssé a tevékenységükért, illetve mely állam a kárfelelős az űrobjektumok által okozott károkért nem állami szereplő érintettsége esetén. A károsult honosságánál a tanulmány azonosítja a honosság szerepét a károsultak körének meghatározásánál és a kárigényt érvényesíteni jogosult államot. Ezen kérdések elemzéséhez vizsgálat tárgyává teszi a világűrjog hatályos nemzetközi szabályozását, azok megfelelő értelmezésére és szükség esetén továbbfejlesztésére tesz javaslatokat.

1. BEVEZETÉS

A honosság kifejezés az állampolgársághoz hasonlóan az államhoz tartozást fejezi ki a nemzetközi jogban. Míg az állampolgárság szót a természetes személyek esetében használjuk, addig a honosságot a jogi személyek, objektumok állami hovatartozásának meghatározására alkalmazzuk. Az állampolgárság és a honosság kifejezésének kettőssége nem minden nyelvben figyelhető meg. A nemzetközi jogban az állampolgárságra és a honosságra angolul a *nationality*, franciául a *nationalité* kifejezést használjuk a *citizenship*, *citoyenneté* helyett, mely szóhasználat a történeti gyökerekre a szavak etimológiájára vezethető vissza.¹

A honosság kérdése sok szempontból előtérbe kerül napjaink világűrjogában. A világűr felhasználásának több mint hatvanéves történetében a Föld körüli pályákra összesen felbocsátott űrobjektumok száma az utóbbi tizenöt évben csaknem megháromszorozódott, az alacsony Föld körüli pályákon pedig csak az elmúlt nyolc évben

* PhD, tudományos munkatárs, HUN-REN TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; egyetemi docens, SZE Deák Ferenc ÁJK, 9026 Győr, Áldozat utca 12.; külső kutató, NKE Világűrjog és -Politika Kutatóintézet, 1083 Budapest, Ludovika tér 2. E-mail: ganczer.monika@tk.hun-ren.hu.

¹ GANCZER MÓNIKA: *Állampolgárság és államutódlás* (Budapest–Pécs: Dialóg Campus 2013) 49–54.

megtízszereződött.² Az űrobjektumok honossága amiatt válik egyre fontosabbá, mert a tömeges felbocsátások idejében az űrobjektumok nyilvántartásba vétele nem minden esetben valósul meg maradéktalanul, a világűrben lévő űrobjektumok 87 százaléka³ regisztrált, mely számos következménnyel jár, hatással van, többek között, a felelősségi kérdésekre, az űrobjektumok forgalomszabályozására, az űrszemét azonosítására és kezelésére. Az űrtevékenység végzése az utóbbi időben egyre inkább a magánszereplők által valósul meg, mely a jogi személyek honosságának kérdésének vizsgálatát teszi szükségessé. 2023-ban az évi 546 milliárd dolláros világűrgazdaság több mint háromnegyedét nem államok, hanem magánszereplők teszik ki.⁴ A nagy világűrjogi nemzetközi szerződések elfogadásakor még nem látták előre, hogy a magánszereplők részvétele ilyen méreteket ölt majd, ennek ellenére gondoltak a jogi személyek űrtevékenységre a szerződések megfogalmazásakor. Napjaink világűrjogának hatékony érvényesülése, az űrtevékenység biztonsága érdekében ezért mindenképpen átgondolást, felülvizsgálatot igényel a jelenlegi szabályozás.

2. ŰROBJEKTUMOK HONOSSÁGA

A honosság kifejezés nemcsak a jogi személyek, hanem a hajók, repülőgépek, űrobjektumok esetén is használatos, amely itt is az adott államhoz tartozást jelenti. Az űrobjektumok honosságának szabályozásához mintaadó volt a légijog és a tengerjog akkorra már kialakult gyakorlata. A légijog nemzetközi jogi szabályozása már a kezdetektől a légi jármű regisztrációját vette alapul.⁵ Az 1944. évi nemzetközi polgári repülésről szóló chicagói egyezmény értelmében is a légi jármű azon állam honosának tekinthető, „amelynek lajstromába be van jegyezve,”⁶ mely független a légi jármű tulajdonosától, annak székhelyétől vagy a pilóta állampolgárságától.⁷ Megfigyelhető továbbá a kettős honosság tilalma is,⁸ azonban a légi jármű lajstroma átírható az egyik állam lajstromából a másikéba.⁹ Az államok a hajókat is lajstromozzák, és megadják a jogot a lobogójuk alatti hajózásra. A tengerjogi szerződések értelmében a hajók államhoz tartozását az adja, hogy mely állam lobogó-

² European Space Agency, ESA'S Annual Space Environment Report, 2023. 4, https://www.sdo.esoc.esa.int/environment_report/Space_Environment_Report_latest.pdf.

³ United Nations Office for Outer Space Affairs, United Nations Register of Objects Launched into Outer Space, <https://www.unoosa.org/oosa/en/spaceobjectregister/index.html>.

⁴ Space Foundation database, <https://www.spacefoundation.org/2023/07/25/the-space-report-2023-q2/>.

⁵ *Convention relating to the regulation to the aerial navigation*, Paris, 13 October 1919, Article 6; *Pan American Convention on Commercial Aviation*, Havana, 20 February 1928, Article 7.

⁶ *1944. évi chicagói egyezmény a nemzetközi polgári repülésről*, 17. cikk. Kihirdette: *1971. évi 25. törvényerejű rendelet a nemzetközi polgári repülésről Chicagóban, az 1944. évi december hó 7. napján aláírt Egyezmény és az annak módosításáról szóló jegyzőkönyvek kihirdetéséről*.

⁷ SÍPOS Attila: *A nemzetközi polgári repülés joga* (Budapest: ELTE Eötvös 2018) 103.

⁸ *Convention relating to the regulation to the aerial navigation*, Paris, 13 October 1919, Article 8; *Pan American Convention on Commercial Aviation*, Havana, 20 February 1928, Article 7; *1944. évi chicagói egyezmény a nemzetközi polgári repülésről*, 18. cikk.

⁹ *1944. évi chicagói egyezmény a nemzetközi polgári repülésről*, 18. cikk

ját jogosultak használni. A hajók honossága tekintetében kialakult az a szabály is, hogy a hajó honosságához szükséges a hajó és az állam közötti megfelelő kapcsolat megléte,¹⁰ mely követelmény nem honosodott meg a világűrjogban. A Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék megállapította, hogy a megfelelő kapcsolat követelménye a lobogó szerinti állam kötelezettségeinek hatékonyabb megvalósítását biztosítja, és a megfelelő kapcsolat hiánya esetén sem lesz joga más államoknak arra, hogy a hajó honosságát ne ismerjék el.¹¹ A hajók esetében is tilos a kettős honosság, és a két vagy több állam lobogóját használó hajóra úgy kell tekinteni, mint amelynek nincsen honossága.¹² A hajók az út folyamán vagy a befutási kikötőben nem változtathatják meg lobogójukat, kivéve ha tényleges tulajdonát ruházás, illetve átlajstromozás történik.¹³

Az űrobjektumok esetében is a lajstromozás¹⁴ adja a honosságot, amelyet az ún. „nyilvántartásba vétel”, „regisztráció” fejezi ki. A világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről szóló 1974. évi egyezmény a nyilvántartás kifejezést használja az angol *registration* szó fordításaként, így a hivatalos fordítás miatt a magyar nyelvben elsősorban a nyilvántartás kifejezés használatos. Emellett azonban a regisztráció, lajstromozás kifejezések egyaránt használhatók szinonimaként.¹⁵ A nyilvántartás célja, hogy az űrobjektum és a személyzet felett a „joghatóságot és az ellenőrzési jogot” a nyilvántartó állam megtartsa.¹⁶ Maga az űrobjektum fogalmát a szerződések úgy határozzák meg, mint amely „kifejezés magában foglalja az

¹⁰ *Convention on the High Seas*, Geneva, 29 April 1958, Article 5 (1); *United Nations Convention on the Law of the Sea*, Montego Bay, 10 December 1982, Article 91 (1).

¹¹ *MIV „SAIGA” (No. 2) (Saint Vincent and the Grenadines v. Guinea)*, Judgment of 1 July 1999, ITLOS Reports 1999, 42.

¹² *Convention on the High Seas*, Geneva, 29 April 1958, Article 6; *United Nations Convention on the Law of the Sea*, Montego Bay, 10 December 1982, Article 92.

¹³ *Convention on the High Seas*, Geneva, 29 April 1958, Article 6 (1); *United Nations Convention on the Law of the Sea*, Montego Bay, 10 December 1982, Article 92 (1).

¹⁴ Juan J. LOPEZ-GUTIERREZ: „Legal Status of Space Vehicles – Nationality (Unilateral Decisions) v. Internationality (Multinational Operations)” *Proceedings on the Law of Outer Space* 1966/9. 132–142.

¹⁵ 1974. évi egyezmény a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről, II. cikk (2). Kihirdette: 1978. évi 7. törvényerejű rendelet a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről szóló, az ENSZ Közgyűlésének az 1974. évi november hó 12. napján kelt 3235/XXIX. határozatával elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

¹⁶ *Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space*, G.A. Res. 1962, 13 December 1963, para. 7, 18 U.N. GAOR Supp. No. 15 (A/5515), 15, U.N. Doc. A/RES/18/1962 (1963); 1967. évi szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket, VIII. cikk. Kihirdette: 1967. évi 41. törvényerejű rendelet a „Szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket” című, Moszkvában, Londonban és Washingtonban 1967. január 27-én aláírt szerződés kihirdetéséről; 1974. évi egyezmény a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről, II. cikk (2). Lásd továbbá Bernhard SCHMIDT-TEDD – Alexander SOUCEK: „Registration of Space Objects” in *Oxford Research Encyclopedia of Planetary Science*, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190647926.013.95>. A „joghatóság és ellenőrzés” kifejezést használja a Hold Megállapodás is. *Agreement governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies*, 1363 U.N.T.S. 3, Article 12 (1).

űrobjektum részeit, valamint a hordozórakétát és ennek részeit is”,¹⁷ a jogtudományi fogalom pedig ezt pontosítja annyiban, hogy a világűrbe felbocsátott és felbocsátani szándékozott objektumokat is érteni kell alatta.¹⁸

Számos nemzetközi dokumentum tartalmazza, hogy a nyilvántartásba vételt a felbocsátó államnak kell elvégeznie,¹⁹ amely norma már a nemzetközi szokásjog részének is tekinthető.²⁰ A nyilvántartás szükségességét és módját már az 1721. számú ENSZ Közgyűlési határozat is tartalmazta 1961-ben,²¹ majd a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről szóló 1974. évi egyezmény előírta a felbocsátó államnak a nyilvántartókönyv vezetését és az egyezményben foglalt tájékoztató adatok, valamint változások esetén a pótlólagos tájékoztató adatok közlését az Egyesült Nemzetek Főtitkára számára.²² Ennek megfelelően az ENSZ Világűiroda a Közgyűlési határozat és a nyilvántartási egyezmény alapján megtett regisztrációkat, egymással párhuzamosan, egyaránt nyilvántartja.²³ Emellett a 2007-ben elfogadott 62/101. számú ENSZ Közgyűlési határozat részletes ajánlásokat fogalmazott meg,²⁴ és az ennek eredményeként létrehozott és 2010 óta alkalmazott regisztrációs formanyomtatvány is előrelépést jelentett az adatok egységesítése felé.

Maga a felbocsátó állam azt az államot jelenti, „amely űrobjektumot bocsát vagy bocsátat fel”; vagy „amelynek területét vagy berendezéseit űrobjektum felbocsátására használják fel”.²⁵ A légijoghoz hasonlóan a nyilvántartó nem feltétlenül azo-

¹⁷ 1971. évi egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről, I. cikk (2) d); 1974. évi egyezmény a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről, I. cikk b). Kihirdette: 1973. évi 3. törvényerejű rendelet az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXVI. ülészakán 1971. november 29-én elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

¹⁸ Stephan HOBE – Bernhard SCHMIDT-TEDD – Kai-Uwe SCHROGL (szerk.): *Cologne Commentary on Space Law, Vol. 1* (Cologne: Carl Heymanns 2013) 504.

¹⁹ *International Co-Operation in the Peaceful Uses of Outer Space*, G.A. Res. 1721 B (XVI), 20 December 1961, para. B 1, 16 U.N. GAOR Supp. No. 17 (A/5100), 6, U.N. Doc. A/AC.105/1154 (1961); 1967. évi szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket, VIII. cikk; 1974. évi egyezmény a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről, II. cikk (1).

²⁰ Lásd bővebben SCHMIDT-TEDD–SOUCEK (16. lj.).

²¹ *International Co-Operation in the Peaceful Uses of Outer Space*, G.A. Res. 1721 B (XVI), 20 December 1961, para. B 1–2, 16 U.N. GAOR Supp. No. 17 (A/5100), 6, U.N. Doc. A/AC.105/1154 (1961). Lásd bővebben GÁL Gyula: *Világűrjog* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1964) 241–245.; Zdzislaw GALICKI: „Nationality of Spacecraft and Liability for Space Activities” *Polish Yearbook of International Law* 1971. 234–235.

²² 1974. évi egyezmény a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről, II–IV. cikk.

²³ SÜLYÖK Gábor: „Nemzetközi jogi szabályozás” in BARTÓKI-GÖNCZY Balázs – SÜLYÖK Gábor: *Világűrjog* (Budapest: Ludovika 2022) 97.

²⁴ *Recommendations on Enhancing the Practice of States and International Intergovernmental Organizations in Registering Space Objects*, G.A. Res. 62/101, 17 December 2007, 62 U.N. GAOR Supp. No. 49 (A/62/49 (Vol. I)), 161, U.N. Doc. A/RES/62/101 (2007).

²⁵ 1971. évi egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről, I. cikk c); 1974. évi egyezmény a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről, I. cikk a). A szabályozásban a definíciók előzményének tekinthetők az alábbiak: *Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space*, G.A. Res. 1962, 13 December 1963, para. 8, 18 U.N. GAOR Supp. No. 15 (A/5515), 15, U.N. Doc. A/

nos, így független az űrobjektum tulajdonosától, az űrtevékenység végzőjétől (állami vagy nem állami szereplők),²⁶ és ezek megváltozásától.²⁷ Ez utóbbi változást csak „pótlólagos tájékoztató adatok” közlésekor jelzik az ENSZ főtitkára számára.²⁸

Egyetlen felbocsátó állam esetében nyilvánvaló, hogy a nyilvántartást ez az állam végzi el, tehát az űrobjektum ennek az államnak a honosa lesz. Amennyiben az űrobjektumnak több felbocsátó állama van, közösen kell meghatározniuk, melyikük veszi nyilvántartásba, vagyis csak egyikük regisztrálhatja, ezáltal a kettős nyilvántartás – és így a kettős honosság, a légi járművekhez hasonlóan – nem lehetséges.²⁹ A regisztráció átadható egy másik államnak, azonban az új nyilvántartó csak egy másik felbocsátó állam lehet.³⁰ Megjegyzendő, hogy a moduláris felépítésű nemzetközi űrállomásnál az adott modul felbocsátó partner a modul nyilvántartója. A nemzetközi űrállomáson, az arra vonatkozó nemzetközi szerződés értelmében, a joghatóságot és ellenőrzést az adott modul felett a nyilvántartó állam, a személyzet felett viszont az adott egyén állampolgársága szerinti állam gyakorolja.³¹ További érdekesség, hogy a nyilvántartásba vételt nemcsak állam, hanem nemzetközi szervezet is megteheti, mely által a „felbocsátó államnak” és így az űrobjektum „honos államának” valójában nem egy állam, hanem egy nemzetközi szervezet fog minősülni. Ez úgy lehetséges, hogy a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről szóló egyezményt nyilatkozattal elfogadhatják nemzetközi szervezetek,³² melyek aztán nyilvántartást hozhatnak létre az egyezmény értelmében. Ilyen például az Európai Űrügynökség nyilvántartása, melyben az Európai Űrügynökség által felbocsátott űrobjektumoknál rendre maga a nemzetközi szervezet szerepel „felbocsátó államként”.³³

RES/18/1962 (1963); 1967. évi szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket, VII. cikk.

²⁶ 1967. évi szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket, VI. cikk. *Recommendations on Enhancing the Practice of States and International Intergovernmental Organizations in Registering Space Objects*, G.A. Res. 62/101, 17 December 2007, Recommendation 4., 62 U.N. GAOR Supp. No. 49 (A/62/49 (Vol. I)), 161, U.N. Doc. A/RES/62/101 (2007).

²⁷ Setsuko Aoki: „Nationality for Spacecraft? Revisited: Nationality to be Found” *Journal of Space Law* 2020/2. 392–398.

²⁸ 1974. évi egyezmény a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről, IV. cikk (2).

²⁹ 1974. évi egyezmény a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről, II. cikk (2). Lásd továbbá *Recommendations on Enhancing the Practice of States and International Intergovernmental Organizations in Registering Space Objects*, G.A. Res. 62/101, 17 December 2007, Recommendation 3. (b)–(c), 62 U.N. GAOR Supp. No. 49 (A/62/49 (Vol. I)), 161, U.N. Doc. A/RES/62/101 (2007). *Application of the concept of the „launching State”*, G.A. Res. 59/115, 10 December 2004, para. 2, 59 U.N. GAOR Supp. No. 49 (A/59/49 (Vol. I)), 163, U.N. Doc. A/RES/59/115 (2004).

³⁰ Stephan HOBE – Bernhard SCHMIDT-TEDD – Kai-Uwe SCHROGL (szerk.): *Cologne Commentary on Space Law*, Vol. 2 (Cologne: Carl Heymanns 2013) 256.

³¹ *Agreement Among the Government of Canada, Governments of Member States of the European Space Agency, the Government of Japan, the Government of the Russian Federation, and the Government of the United States of America Concerning Cooperation on the Civil International Space Station*, Washington, 29 January 1998, 5. cikk.

³² 1974. évi egyezmény a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről, VII. cikk.

³³ Lásd bővebben UN Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, *Space Object Registration by the European Space Agency: Current Policy and Practice*, 13 April 2015. UN Doc. A/AC.105/C.2/2015/CRP.18.

A regisztrációs dokumentumokat átnézve, az Európai Űrügynökség a gyakorlatban a szóhasználatában 2010-ig „launching authority”, vagyis „felbocsátó szerv”, 2011-től „regisztráló állam” kifejezést használja az általa felbocsátott űrobjektumok nyilvántartásba vételénél,³⁴ mely az ENSZ Világűrroda 2010-ben bevezetett formanyomtatványával magyarázható.³⁵

Az ürtevékenység során, az űrobjektum által okozott károk esetében az vizsgálendő, hogy az űrobjektum honosságának van-e jelentősége. Köthető-e valamilyen módon a nyilvántartásba vevő honos államhoz a kárfelelősség. Alapvetően a válasz nemleges, mivel a világűrjog felelősségi szabályaiból látható, hogy a kárfelelősség nem a honossághoz, hanem a felbocsátó államhoz kötődik.³⁶ Ezt támasztja alá az is, hogy amennyiben nincsen regisztrálva az űrobjektum, és így honossága nem egyértelmű,³⁷ a kárfelelősség abban az esetben is megállapítható lesz. Ebben az esetben is meghatározható a felbocsátó állam, melyet bizonyítani szükséges, ám végső soron az az állam, melynek területéről felbocsátották az űrobjektumot, és amely minden űrobjektum esetében egyértelmű, szintén felbocsátó állammak minősül. A felbocsátás helye szerinti állam felelősségét az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló 1971. évi egyezmény egyértelműen megállapítja,³⁸ mely alól az egyezmény XXIII. cikke értelmében nemzetközi megállapodás tehet kivételt.³⁹ Előfordulhat, hogy a regisztrációnál nem tüntetnek fel olyan államot felbocsátóként, amely a kárfelelősségi egyezmény alapján annak minősül, és nem is zárják ki ennek az államnak a felelősségét nemzetközi megállapodással. Ebben az esetben a pontatlan regisztráció nem lehet hatással az űrkárfelelősségi egyezmény alkalmazhatóságára és a felbocsátó állam felelősségére.

A nyilvántartásba vételhez tehát nem kötődik a felelősség, ám bizonyos értelemben szerepet kap, mivel hozzájárul a felelős állam meghatározásában azáltal, hogy a felbocsátó államot egyértelművé teheti a nyilvántartásba vétel. Amennyiben ugyanis az űrobjektumnak egy felbocsátó állama van, azt a nyilvántartás tartalmazza, és a honosság szerinti állam azonos lesz a kárfelelős állammal. Fontos azonban kiemelni, hogy a kárfelelősséget nem a nyilvántartás, hanem a felbocsátás ténye telepíti

³⁴ A regisztrációs dokumentumokat lásd Notifications from States & Organizations: European Space Agency (ESA), <https://www.unoosa.org/oosa/en/spaceobjectregister/submissions/esa.html>.

³⁵ Lásd UNOOSA, Registration Information Submission Form (as at 1 January 2010). A jelenlegi formanyomtatvány 2020 óta alkalmazandó.

³⁶ 1967. évi szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket, VII. cikk; 1971. évi egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről, II–XII. cikk

³⁷ Lásd bővebben АокИ (27. l.) 374., 387–388.

³⁸ 1971. évi egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről, I. cikk c) pont 2., V. cikk (3).

³⁹ Vö. *Agreement between the Russian Federation and Republic of Kazakhstan on the basic principles and conditions of use of the Baikonur spaceport*, Moscow, 28 March 1994; *Agreement between the Russian Federation and Republic of Kazakhstan on development of cooperation on effective use of the BAIKONUR complex*, Astana, 9 January 2004; *Agreement between the Government of the French Republic and the European Space Agency on the launching site and associated installations of the Agency at the Guiana Space Centre (with annexes)*, 2560 U.N.T.S. 25.

az államhoz. Többes felbocsátás (több állam vagy egy vagy több állam és nemzetközi szervezet) esetén a többes nyilvántartás tilalma miatt csak az egyik felbocsátó lesz az űrobjektum honosa, ám egyetemleges felelősségi alakzatot figyelhetünk meg.⁴⁰ Az űrobjektum honossága ebben az esetben az egyik felbocsátó állam, a nyilvántartásba vevő lesz, és a regisztrációnak valamennyi felbocsátó államot szükséges jelölni,⁴¹ de a felelősség nem a honos államé lesz, hanem egyetemlegessé válik.

Egy egyértelmű és koherens nyilvántartás tehát hozzájárulna nemcsak az űrobjektumok azonosításához, megfigyeléséhez és nyomon követéséhez, hanem a felelősségi kérdések könnyebb tisztázásához is. A megoldás az lenne, ha az eddig elért eredmények és gyakorlat mellett az 1974. évi egyezmény módosításával vagy nemzetközi szokásjogként megszilárdulna egy olyan nyilvántartási kötelezettség, mely a felbocsátás feltételeként válna az államokra kötelező normává. Ehhez a jelenlegi formanyomtatvány egy, többek között a pontos pályaadatokra vonatkozó, részét a nyilvántartó államnak a felbocsátást követően kellene kiegészítésként megadnia. Így elérhető lenne, hogy a nyilvántartás nélküli űrobjektumok helyzete rendeződjön, vagy legalábbis a számuk ne nőjön tovább.

3. KÁROKOZÓ HONOSSÁGA

3.1. AZ ŰRTEVÉKENYSÉGET VÉGZŐ NEM ÁLLAMI SZEREPLŐK HONOSSÁGA

A világűrjogban megfigyelhető, hogy az űrtevékenységet egyre inkább nem állami szereplők végzik. A világűrjogi öt nagy szerződés megszületésekor az űrtevékenység még alapvetően állami tevékenységet jelentett, ám végül gondoltak a nem állami szereplőkre is, még ha ez nagy vitákat eredményezett is.⁴² A nem állami szereplők tevékenységéért való felelősségi alakzatok felülvizsgálata mindenképpen szükséges napjaink átalakult viszonyaiban. Hiszen korántsem volt a nagyságrend ilyen mértékű és arányú: mint az a bevezetésben említésre került, manapság, ha a világűrgazdaság mutatóit nézzük, az űrtevékenység több mint háromnegyede magánszereplők kezében van.⁴³

⁴⁰ 1971. évi egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről, V. cikk. Lásd továbbá *Application of the concept of the „launching State”*, G.A. Res. 59/115, 10 December 2004, para. 2, 59 U.N. GAOR Supp. No. 49 (A/59/49 (Vol. I)), 163, U.N. Doc. A/RES/59/115 (2004).

⁴¹ 1974. évi egyezmény a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről, IV. cikk (1) a).

⁴² A Szovjetunió kifejezetten ellenezte a nem állami szereplők megjelenését, végül az állami felelősség kizárólagossága mellett beleegyeztek az amerikai javaslatba. Isabella Henrietta Philepina DIEDERIKS-VERSCHOOR – Paul GORMLEY: „The Future Legal Status of Non-Governmental Entities in Outer Space: Private Individuals and Companies as Subjects and Beneficiaries of International Space Law” *Journal of Space Law* 1977/1–2. 129. Kunihiko TATSUZAWA: „The Regulation of Commercial Space Activities by the Non-Governmental Entities in Space Law” *Proceedings on the Law of Outer Space* 1988. 342.

⁴³ Space Foundation database, <https://www.spacefoundation.org/2023/07/25/the-space-report-2023-q2/>.

A károkozó honossága a tisztán állami és/vagy nemzetközi szervezet által végzett ürtevékenység esetében nem értelmezhető, azokra külön felelősségi szabályok vonatkoznak.⁴⁴ Amennyiben azonban nem állami szereplő lép be az ürtevékenység végzésébe, vizsgálандó lesz az állami hovatartozása, honossága és annak szerepe a tevékenységért felelőssé tehető állam meghatározásában. A nem állami szereplőket két fő kategóriára oszthatjuk, az állampolgárokra és a honos jogi személyekre. Az egyének ürtevékenysége elvi lehetősége nem zárható ki, bár a gyakorlati megvalósulásának a jelenlegi esélye elenyésző (itt jegyzendő meg, hogy egykor a nem állami szereplők egészére is ezt gondolták, és napjaink ürtevékenysége felülírta ezt az elgondolást). Esetükben az állampolgárságot az adott állam belső jogi állampolgársági szabályai határozzák meg általában a *ius soli* (területi) vagy a *ius sanguinis* (vérségi) elvek alapján, melyet a nemzetközi jogi állampolgárságra vonatkozó normák annyiban korlátoznak, szorítanak keretek közé, amennyiben az adott állam nemzetközi kötelezettséget vállal.⁴⁵ A jogi személyek esetében az államhoz tartozást a honosság fejezi ki, így megkülönböztetünk honos jogi személyt és külföldi honos jogi személyt. A Barcelona Traction ügyben a Nemzetközi Bíróság 1970-ben rámutatott arra, hogy a társaság honossága az állammal fennálló „szoros és állandó kapcsolat[on]” alapul,⁴⁶ és „a hagyományos szabály a jogi személy diplomáciai védelemhez való jogát annak az államnak tulajdonítja, amelynek törvényei szerint a jogi személyt bejegyezték, és amelynek területén a székhelye található”, mely „két kritériumot a hosszú gyakorlat és számos nemzetközi jogi aktus megerősítette”.⁴⁷ A bejegyzés elve tehát szokásjogot tükröz, ahogy az a Nemzetközi Jogi Bizottság a diplomáciai védelemről szóló 2006. évi tervezetbe is bekerült. A tervezetben egyébiránt a diplomáciai védelem szempontjából a honosság a bejegyzés szerinti államhoz tartozást jelenti, azonban ha a jogi személy más állam állampolgárai által ellenőrzött vagy nincsen lényeges üzleti tevékenysége a bejegyzés szerinti államban, és a vezetés székhelye és a pénzügyi ellenőrzés is másik államban van, akkor ez utóbbi honosának fog minősülni.⁴⁸ A világűrjogban azonban a tevékenység államokon átívelő jellegére is tekintettel az egyéb honossági elvek bevonására is szükség van.⁴⁹

⁴⁴ Lásd az állami ürtevékenységet 1967. évi szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket, VI–VII. cikk; 1971. évi egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről, III–V. cikk; *Agreement governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies*, 1363 U.N.T.S. 3, Article 14. Lásd a nemzetközi szervezet ürtevékenységét 1967. évi szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket, VI. cikk, XIII. cikk; 1971. évi egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről, XXII. cikk; *Agreement governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies*, 1363 U.N.T.S. 3, Article 14.

⁴⁵ GANCZER (1. lj.) 58–63.

⁴⁶ *Case Concerning the Barcelona Traction. Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain)*, Second Phase, Judgment of 5 February 1970, I.C.J. Reports 1970, 42.

⁴⁷ *Case Concerning the Barcelona Traction. Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain)*, Second Phase, Judgment of 5 February 1970, I.C.J. Reports 1970, 42.

⁴⁸ *Draft Articles on Diplomatic Protection*, 2006, Article 9.

⁴⁹ István HERCZEG: „Problems of Interpretation of the Space Treaty” *Questions of International Law* 1968. 100–101.

Az ENSZ Közgyűlésének 68/74. számú határozata a jogi személyek honossága kapcsán a létesítés helyét, a bejegyzés helyét, valamint a székhelyt is tartalmazza vagylagosan.⁵⁰

A nem állami szereplők ürtevékenységének szabályozása során napjainkban már gondolni kell arra, hogy az állampolgárság és a honosság többes vagy nehezen meghatározható. Az állampolgárok esetében gyakrabban előfordulhat a kettős vagy többes állampolgárság, mely több állampolgárság szerinti államot feltételez. A jogi személyeknél előfordulhat, hogy a bejegyzés állama és a székhely állam nem azonos, vagy idő közben a székhely megváltozik, hogy a befektetők nagy része másik állam állampolgára, hogy esetleg transznacionális vállalatról van szó, melyek nehezíthetik a honosság megállapítását. Emellett az is elképzelhető, hogy egy adott ürtevékenységet különböző államok állampolgárai és/vagy honos jogi személyei együttesen végeznek. Éppen ezért vizsgálendő, hogy a világűrjog hatályos szabályozásában mennyiben kötődik a honossághoz a felelősség, megfelelő-e a jelenlegi szabályozás, illetve hogy a jövőben milyen felelősségi alakzat lenne reális és ideális.

3.2. A NEM ÁLLAMI SZEREPLŐKÉRT VALÓ ÁLLAMI FELELŐSSÉG

A kérdés vizsgálatához külön kell választani a nemzetközi felelősséget (*responsibility*), amely a jogellenes tevékenységekért állhat fenn, továbbá a kár bekövetkezése esetén fennálló állami felelősséget (*liability*), mely lehet jogellenes vagy nem jogellenes magatartás eredménye egyaránt.⁵¹ Megjegyzendő, hogy a nemzetközi felelősség esetén is van a jogsértő államnak kártérítési kötelezettsége.⁵²

3.2.1. NEMZETKÖZI FELELŐSSÉG (*RESPONSIBILITY*)

A releváns dokumentumok közül elsőként az ENSZ Közgyűlés 1962 (XVIII) számú határozata tartalmazta a nem állami szereplők ürtevékenységéért való állami felelősséget,⁵³ melynek szövegét csaknem azonos tartalommal beemelték az 1967. évi világűrszerződésbe. A világűrszerződés VI. cikke szerint:

⁵⁰ *Recommendations on national legislation relevant to the peaceful exploration and use of outer space*, G.A. Res. 68/74, 11 December 2013, para. 2, 68 U.N. GAOR Supp. No. 49 (A/68/49 (Vol. I)), 260, U.N. Doc. A/RES/68/74 (2013).

⁵¹ Lásd bővebben KECSKÉS Gábor: „Az ürtevékenység felelősségi jogi kérdései” in BARTÓKI-GÖNCZY-SULYOK (23. l.) 132.; KIS-KELEMEN Bence: „Az űr a legvégső határ: nemzetközi szervezetek felelőssége a világűrben végzett tevékenységeikért” in MOHAY Ágoston – KIS KELEMEN Bence – PÁNOVIC ATTILA – TÓTH NORBERT (szerk.): *A nemzetközi szervezetek felelőssége – elmélet és gyakorlat határára* (Pécs: Publikon 2023) 130., <https://doi.org/10.15170/AJKEKSE2023-08>.

⁵² Kumar ABHIJEE: „State Practices Regarding International Responsibility for National Activities in Outer Space” *Journal of Space Law* 2020/2. 358.

⁵³ *Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space*, G.A. Res. 1962, 13 December 1963, para. 5, 18 U.N. GAOR Supp. No. 15 (A/5515), 15, U.N. Doc. A/RES/18/1962 (1963).

A Szerződésben részes államok nemzetközi felelősséggel tartoznak a világűrben, így a Holdon és más égitesteken folytatott *nemzeti tevékenységekért*, akár kormány-szervek, akár *nem állami intézmények* végzik azokat, továbbá *annak biztosításáért*, hogy a nemzeti tevékenységeket az e Szerződésben foglalt rendelkezésekkel *összhangban folytassák*. A nem állami intézmények által a világűrben, így a Holdon és más égitesteken folytatott tevékenységhez az *illető állam engedélye és folyamatos felügyelete* szükséges. Ha nemzetközi szervezet folytat tevékenységet a világűrben, beleértve a Holdat és más égitesteket, akkor a nemzetközi szervezet és az e Szerződésben részes azon államok, amelyek az illető szervezet tagjai, a felelősséget e Szerződés rendelkezéseinek megtartásáért együttesen viselik.⁵⁴

A világűrszerződés tehát megállapítja az államok felelősségét a világűrben folytatott olyan tevékenységekért is, melyet nem állami intézmények végeznek. Megjegyzendő, hogy az angol szöveg *non governmental entities* kifejezést tartalmazza, melyet helyesebb lett volna „nem állami szereplők” vagy „nem kormányzati szereplők” fordítással kihirdetni a magyar belső jogban. A magyar fordítás félrevezető lehet, mert a nem állami szereplők közé sorolhatók a természetes vagy jogi személyek, egyetemek, kutatóintézetek⁵⁵ egyaránt. A kifejezés kapcsán azt szükséges elemezni, hogy az állampolgárságuk, honosságuk, az államhoz tartozásuk lesz-e a fő szempont, vagy esetleg valamilyen más jellemző alapján lesz az állam felelős a tevékenységükért.

Ennek megállapításához a világűrben folytatott „nemzeti tevékenységekért” (*for national activities*) rész adhat kapaszkodót. A nemzeti tevékenységek kifejezés értelmezése kapcsán több lehetőséget számba kell vennünk. Ha a VI. cikket egészében nézzük, akkor a nemzeti tevékenység pusztán a harmadik mondatban szereplő esettől való elhatárolásra szolgálhat, vagyis *minden olyan tevékenységet jelent, melyet nem nemzetközi szervezet folytat*.⁵⁶ A nemzeti tevékenység további, egy szűkebb *jelentése lehet az állam joghatósága alatt végzett tevékenység* is, mely a területi joghatóság alapján a területén végzett, a személyi joghatóság alapján az állampolgárai és a honosai által – a területén vagy a területén kívül – végzett tevékenységeket egyaránt jelenti.⁵⁷ A nemzeti tevékenység egy még szűkebb értelmezés szerint *az állampolgárok és a honosok által végzett tevékenységet jelenti*, mely összefüggésbe hozható azzal, hogy a IX. cikk a más államok tevékenységének káros

⁵⁴ 1967. évi szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket, VI. cikk [kiemelés – G. M.]

⁵⁵ HOBE–SCHMIDT–TEDD–SCHROG (18. lj.) 394.

⁵⁶ HOBE–SCHMIDT–TEDD–SCHROG (18. lj.) 390–391.

⁵⁷ Ian BROWNLEE: *System of the Law of Nations: State Responsibility, Part I* (New York: Clarendon 1983) 165. Nem a joghatóságot, hanem az államhoz való sajátos kötődést, illetve az állam irányítását vagy hatását említi Bin CHENG: „Article VI of the 1967 Space Treaty Revisited: „International Responsibility”, „National Activities”, and „The Appropriate State” *Journal of Space Law* 1998/1. 26.; Georgy SILVESTROV: „On the Notion of the „Appropriate” State in Article VI of the Outer Space Treaty” *Proceedings on the Law of Outer Space* 1991. 20.; Ricky J. LEE: „Liability Arising from Article VI of the Outer Space Treaty: States, Domestic Law and Private Operators” *Proceedings on the Law of Outer Space* 2005. 217.

befolyásolásánál az állam vagy állampolgárai, honos jogi személyei (*its nationals*) által végzett ürtevékenységet említi⁵⁸ (itt jegyzendő meg, hogy a világűrszerződés hivatalos magyar szövege a IX. cikk *nationals* kifejezését az állampolgárookra helytelenül leszűkítve fordítja, a honos jogi személyeket nem említi).

A legtágabb értelmezés – mely szerint a nemzeti tevékenység minden olyan tevékenységet jelent, melyet nem nemzetközi szervezet folytat – amiatt problémás, mert nem tartalmaz semmilyen támpontot arra nézve, hogy mely állam „nemzeti tevékenységének” kellene tekinteni az adott ürtevékenységet, és így kiüresítené a kötelezettséget. Az első mondat fontos eleme ugyanis, hogy az államnak amellett, hogy felelősséggel kell tartoznia ezen tevékenységekért, azt is biztosítani szükséges, hogy ezeket a tevékenységeket a „Szerződésben foglalt rendelkezésekkel összhangban folytassák”.⁵⁹ A *travaux préparatoire*-ból megállapítható, hogy a rendelkezés célja az volt, hogy minden nem állami ürtevékenység mögött megmaradjon az állami felelősség.⁶⁰ Ahhoz, hogy ez hatékonyan biztosítható legyen, és az államok ne háráthassák egymásra a felelősséget, konkrétan meg kell határozni, mely állam nemzeti tevékenységének minősül az adott ürtevékenység. A felelősséggel tartozás és a szerződés rendelkezései megvalósulásának biztosítása ugyanis csak akkor lehetséges, ha az adott állam valamilyen módon érintett, és hatással lehet az adott tevékenységre. Ez az értelmezés tehát abban az esetben fogadható el, ha a következő mondatban lévő „illető állam” kifejezésre úgy tekintünk, mint amely pontosítja a nem állami szereplők nemzeti tevékenységének jelentését.

Ha a nem állami szereplők esetében a legszűkebb értelmezést vesszük alapul, és pusztán az állampolgárok és honosok tevékenységét tekintenénk nemzeti tevékenységnek, akkor a felelősség eloszlása viszonylag egyértelmű lenne az államok között, leszámítva a jogi személyek honosságának megállapítása körüli esetleges, már említett vitákat. Ebben a helyzetben azonban – például multinacionális vállalatok, külföldi tevékenység végzése az állam területén, tulajdonátruházás, különböző államok honosainak közös tevékenysége esetén – előfordulhatna, hogy az ürtevékenységért nem annak az államnak kellene felelősséget vállalnia, amely az adott tevékenységet leghatékonyabban tudja felügyelni.

Napjaink világűrjogában – tekintve a nem állami szereplők nagy számát és változó állami hovatartozását – a szerződés szövegezőinek célját és a jóhiszeműségből következő hatályosulás elvét is figyelembe véve⁶¹ a legjobb értelmezése a nemzeti tevékenységnek, ha azt az állam joghatósága alatt végzett tevékenységnek tekintjük.

⁵⁸ Ezt az értelmezést említi, de nem ért vele egyet Karl Heinz Böckstiegel: „The Terms »Appropriate State« and »Launching State« in the Space Treaties – Indicators of State Responsibility and Liability for State and Private Space Activities” *Proceedings of the Law of Outer Space* 1991. 13.; Karl Heinz Böckstiegel: „Term Appropriate State in International Space Law” *Proceedings of the Law of Outer Space* 1994. 77–78.

⁵⁹ Erről a kötelezettségről lásd bővebben ABHIJEE (52. lj.) 359–362.

⁶⁰ Manfred Lachs: *The Law of Outer Space – An Experience in Contemporary Law-Making* (Leiden: Sijthoff 1972) 122.

⁶¹ 1969. évi bécsi egyezmény a szerződések jogáról, 31. cikk (1), 31. cikk (4). Kihirdette: 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről.

Ez biztosítja ugyanis, hogy az állam területén, és kvázi területén végzett tevékenységekért, és az állampolgárok és honosok által végzett tevékenységekért (függetlenül attól, hogy az állam területén vagy azon kívül végzik a tevékenységet) egyaránt felelősséggel tartozzon. Mindez azonban tovább vizsgálandó a következő, második mondatban szereplő „illető állam” kifejezés elemzése nyomán.

Az *appropriate state* kifejezés kapcsán megemlítendő, hogy az ENSZ Közgyűlés 1962 (XVIII) számú határozatában még *state concerned* szerepelt.⁶² A hivatalos magyar fordítás ezen a ponton is kiigazításra szorulna, hiszen az „illető állam” inkább a régi szöveg fordításaként lenne alkalmas, mivel az az adott államra utal. Az *appropriate state* jelentése ennél árnyaltabb, mivel inkább „megfelelő állam”-ként lenne fordítandó, amely az állam egy adott tulajdonságát is már magában foglalja, az adott helyzetben megfelelő állam jelentéstartamot hordozva.

Az *appropriate state* kapcsán is számos értelmezés látott napvilágot, melyek olykor átfedésben vannak. Ezek a következők: (1) az első mondatban szereplő állam kifejtése, annak meghatározása, (2) regisztráló állam, (3) felbocsátó állam, (4) az űrobjektum tulajdonosa, (5) a területi joghatósággal rendelkező állam, (6) személyi joghatósággal rendelkező állam (állampolgár és honos jogi személy állama), (7) ezek valamilyen kombinációja.⁶³ Felmerülhet az is, hogy az egyes szám használatára miatt csak egy állam lehet-e illető állam, vagy esetleg több is, mely kapcsán az utóbbi értelmezés nyert elfogadást,⁶⁴ és napjaink világűrjogának realitása is ezt az értelmezést kívánja meg az űrtevékenységek komplexitása, gyakori több államhoz tartozása miatt. A világűrszerződés VI. cikke szerint az „*illető állam engedélye és folyamatos felügyelete*” szükséges, így az illető állam jelentését ebben a kontextusban szükséges vizsgálni.

Az alapvető kérdés az, hogy mely állam lehet alkalmas arra, hogy a nem állami szereplő által végzett űrtevékenységet engedélyezze és folyamatosan felügyelje. A regisztráló állam gyakorolja a joghatóságot és a felügyeletet a felbocsátott űrobjektum és személyzete felett,⁶⁵ így a felbocsátást követően lehet az illető állam (sőt egyesek szerint a felbocsátást követően csak a regisztráló államot lehet illető államnak tekinteni),⁶⁶ ám ha a felbocsátott űrobjektumot üzemeltető nem állami szereplő, nem áll a joghatósága alatt, továbbá a felbocsátás előtti szakaszban sem feltétlenül. Hasonlóan, ha pusztán a felbocsátó államot tekintjük illető államnak, egyes tevé-

⁶² *Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space*, G.A. Res. 1962, 13 December 1963, para. 5, 18 U.N. GAOR Supp. No. 15 (A/5515), 15, U.N. Doc. A/RES/18/1962 (1963).

⁶³ Lásd SILVESTROV (57. lj.) 327–330.; BÖCKSTIEGEL 1 (58. lj.) 77–79.; BÖCKSTIEGEL 2 (58. lj.) 13–15.; ABHIJEET (52. lj.) 363–365.; HOBE–SCHMIDT–TEDD–SCHROG (18. lj.) 396–403.; CHENG (57. lj.) 26–29.; Kihihiko TATSUZAWA: „Regulation of Commercial Space Activities by the Non-Governmental Entities in Space Law” *Proceedings on the Law of Outer Space* 1988. 344.; LEE (57. lj.) 218–219.; Vladlen. S. VERESHCHETIN: „Space Activities of „Nongovernmental Entities”: Issues of International and Domestic Law” *Proceedings on the Law of Outer Space* 1983. 263.

⁶⁴ Bin CHENG: *Studies in International Space Law* (Oxford: Clarendon 1997) 609–610., <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198257301.001.0001>; CHENG (57. lj.) 326., 328.

⁶⁵ 1967. évi szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket, VIII. cikk.

⁶⁶ SILVESTROV (57. lj.) 328.

kenységek ellenőrzés nélkül maradhatnak, például, ha a felbocsátó állam csak az, melynek területéről felbocsátották az űrobjektumot, de az azt megelőző tevékenység nem állt a joghatósága alatt. Ha csak a területi joghatósággal rendelkező állam lenne az illető állam, az állampolgárok és honosok tevékenységéért az állam nem tartozna felelősséggel és ráhatással, amennyiben a tevékenységet részben vagy egészben nem a területén végzik. Végül, ha csak az állampolgár és a honos jogi személy állama minősül illető államnak, kívül eshetne a hatékony ellenőrzés alól az állam területén külföldi állampolgár vagy honos által végzett tevékenység.

Mindent egybevetve az *appropriate state* kifejezés az állam joghatósága alatti tevékenységeket kell hogy jelentse, mely magában foglalja a területi, a kvázi területi és a személyi joghatóságot egyaránt, beleértve adott esetben a regisztráló állam felbocsátás utáni joghatóságát is. Ez a fajta értelmezés lehetővé teszi, hogy minden esetben álljon egy állam a nem állami szereplő tevékenysége mögött, mely a jogalkotó szándéka volt, vagyis megfelelő értelmezés mellett nem szükséges a meglévő szabályon változtatni. Mindez biztosítja azt is, hogy a felbocsátó államok is minősülhetnek illető államnak, ha az adott tevékenység a joghatóságuk alatt áll. Az engedélyezést és a folyamatos felügyeletet ugyanis csak abban az esetben képes megvalósítani egy állam, ha jogrendszere kiterjedhet az adott tevékenységre, melyet a joghatóság tud megalapozni.

A teljes képhez felidézhető továbbá a Hold megállapodás hasonló tartalmú rendelkezése, valamint az ENSZ Közgyűlésének 68/74. számú határozata. A Hold megállapodás pontosabban fogalmaz, mint a világűrszerződés VI. cikke, mivel a XIV. cikk (1) bekezdés szerint a részes államoknak biztosítaniuk kell, hogy *a joghatóságuk alatt álló (under their jurisdiction)* nem állami szereplők az illető állam engedélyével és folyamatos felügyelete alatt folytassanak tevékenységet.⁶⁷ Ugyanígy a joghatóság koncepcióját erősíti meg az ENSZ Közgyűlésének 68/74. számú határozatának 2. pontja. A határozat a felbocsátó államok és a nemzeti tevékenységet végző államok felelőssége kapcsán tartalmazza, hogy az államoknak nemzeti joghatóságot kell megállapítaniuk a joghatóságuk és/vagy ellenőrzésük alatt álló, területükről végzett űrtevékenységekre, ugyanígy engedélyeket kell kiállítaniuk az állampolgárok és honos jogi személyek által máshol végzett űrtevékenységekre és azok biztosítására.⁶⁸

A világűrszerződés és a Hold megállapodás nem tartalmazza konkrétan és részletesen, mit jelent az illető állam engedélyezési és folyamatos felügyeleti kötelezettsége, így azt az állam lényegében bármilyen módon megvalósíthatja,⁶⁹ amennyiben

⁶⁷ Magyar fordítását lásd NAGY Boldizsár – JENEY Petra (szerk.): *Nemzetközi jogi olvasókönyv* (Budapest: Osiris 2002) 366–373.

⁶⁸ *Recommendations on national legislation relevant to the peaceful exploration and use of outer space*, G.A. Res. 68/74, 11 December 2013, para. 2, 68 U.N. GAOR Supp. No. 49 (A/68/49 (Vol. I)), 260, U.N. Doc. A/RES/68/74 (2013).

⁶⁹ Hasonlóan vélekedik Gyula GÁL: „State Responsibility, Jurisdiction and Private Space Activities” *Proceedings on the Law of Outer Space* 2001. 62.; VERESHCHETIN (63. lj.) 263.; Frans G. VON DER DUNK: „Scoping National Space Law: The True Meaning of 'National Activities in Outer Space' of Article VI of the Outer Space Treaty” *Proceedings of the International Institute of Space Law* 2019. 228.; Tanja MASSON-ZWAAN: „Article VI of the Outer Space Treaty and Private Human Access to Space” *Proceedings of the International Institute of Space Law* 2008. 537.

az biztosítja a körültekintő engedélyezést és a megfelelő folyamatos felügyeletet. A gyakorlatban ez megvalósulhat akár belső jogi szabállyal, a nem állami szereplővel kötött szerződéssel, közigazgatási aktsussal.⁷⁰ Az államok gyakorlata azt mutatja, hogy egyre inkább nemzeti világtörvényekkel igyekeznek a belső jogukban rendezni a nem állami szereplők engedélyezési szabályozását és folyamatos felügyeletének megvalósítását.⁷¹ A nem állami szereplők ürtevékenységének szabályozása 1969-ben vette kezdetét Norvégiában.⁷² A napjainkban több mint negyven államban elfogadott belső jogi szabályozásban megfigyelhető, hogy a joghatóság kapcsán még mindig nincsen teljes egységesség a gyakorlatban, egyes államok csak a területi joghatóságot, mások csak a személyi joghatóságot veszik alapul, de általánosságban elmondható, hogy az államok többnyire a területi és a személyi joghatóságuk alatt álló ürtevékenységet szabályozzák.⁷³ A belső jogi szabályozáshoz ad részletes ajánlást az ENSZ Közgyűlésének 68/74. számú határozata, melynek nemzetközi szokásjoggá válása előmozdítaná a nemzetközi jogi szabályozás hatékonyabb alkalmazását biztosító belső jogi szabályozást. Az engedélyezéshez kompetens nemzeti hatóságot, az engedély megadásához, módosításához, felfüggesztéséhez, visszavonásához megfelelő feltételek és eljárásokat jogszabályi keretek között, a különböző ürtevékenységekhez különböző engedélyezést és eljárásokat, a nemzetközi jognak való megfelelést irányoz elő. A folyamatos ellenőrzéshez az ajánlások között a megfelelő eljárások, az engedélyezett ürtevékenységek monitorozása, többek között helyszíni vizsgálatok, általános jelentéstételi rendszer, végrehajtási mechanizmusok, megfelelő hatóság általi nemzeti regisztráció vezetése szerepelnek. A folyamatos ellenőrzést a tulajdonátruházás vagy az űrobjektum Föld körüli pályán való ellenőrzésének megváltozása esetén is biztosítani szükséges, melyhez nemzeti szabályozásban javasolja az újbóli engedélyezést vagy a változásról tájékoztatási kötelezettség előírását.⁷⁴

3.2.2. KÁRFELELŐSSÉG (*LIABILITY*)

A világujszerződés VI. cikkében foglalt, a nem állami szereplők ürtevékenységéért való államfelelősség (*responsibility*) mellett, a VII. cikk a felbocsátó államok károkkért való kárfelelősségét, más néven helytállási felelősségét (*liability*) irányozza elő. A kárfelelősségi egyezmény egésze is a felbocsátó államot teszi felelőssé valamennyi, az űrobjektum által okozott kárért, vagyis a kárfelelősség minden esetben a felbocsátó államot terheli. Összességében tehát itt is megjelenik a koncep-

⁷⁰ ABHIJEET (52. lj.) 371.

⁷¹ BARTÓKI-GÖNCZY Balázs: „Az ürtevékenység nemzeti szintű szabályozása” in BARTÓKI-GÖNCZY-SULYOK (23. lj.) 255.; VON DER DUNK (69. lj.) 228.; MASSON-ZWAAN (69. lj.) 537.

⁷² BARTÓKI-GÖNCZY Balázs: „Az ürtevékenység nemzeti szintű szabályozása. A nemzetközi jogi környezet, valamint az ESA tagállamok gyakorlatának elemzése” *Iustum Aequum Salutare* 2020/4. 101.

⁷³ LEE (57. lj.) 221–224.; VON DER DUNK (69. lj.) 231–236.

⁷⁴ *Recommendations on national legislation relevant to the peaceful exploration and use of outer space*, G.A. Res. 68/74, 11 December 2013, para. 2–8, 68 U.N. GAOR Supp. No. 49 (A/68/49 (Vol. I)), 260, U.N. Doc. A/RES/68/74 (2013).

ció, hogy minden körülmények között az államok tartozzanak (kár)felelősséggel. Megjegyzendő, hogy a világűrjogon kívüli, más fokozott veszéllyel járó tevékenységeknél a károkért az operátor a felelős, a világűrjogban a felbocsátó állam kárfelelőssége vált általánossá.⁷⁵

A vizsgálendő kérdés a téma szempontjából az, hogy a felbocsátó államot mely nem állami szereplők által okozott károkért terheli a felelősség. A felbocsátó állam fogalmát a tanulmány az űrobjektumok honosságát elemző résznél már tárgyalta, így itt az a kérdés szorul vizsgálatra, hogy az űrobjektum felbocsátása, felbocsátatása vagy az állam területének vagy berendezéseinek felbocsátásra való használata során a nem állami szereplők tevékenysége miatt az űrobjektum által okozott károkért való állami kárfelelősség mi alapján áll fenn.

Kiemelendő ennek meghatározásához a kárfelelősségi egyezmény III. és IV. cikke, melyek tartalmazzák azt a fordulatot, hogy a kár „olyan személy hibájából következett be, akiért egyébként felelősséggel tartozik”, illetve a felelősséget „olyan személy hibájára kell alapítani, akiért valamelyikük felelősséggel tartozik”. Található tehát utalás arra vonatkozóan, hogy a felbocsátó állam mely nem állami szereplők által okozott károkért köteles a kárfelelősséget vállalni, így az „olyan személy [...] akiért [...] felelősséggel tartozik” fordulatot szükséges értelmezni a kárfelelősségi egyezmény egésze vonatkozásában. A „személy” (*persons*) kifejezés magában foglalja mind a természetes, mind a jogi személyeket, ám látható, hogy a kárfelelősségi egyezmény nem kifejezetten az állampolgárságot vagy a honosságot említi, hanem általánosabban fogalmaz. Ezáltal nemcsak a személyi joghatóságot foglalja magában, hanem a területi joghatósága alá eső szereplőket is, függetlenül a „személy” állami hovatartozásáról. A korábban a nemzeti tevékenység és az illető állam kapcsán említett érvek itt is felidézhetők, miszerint a „felelősséggel tartozik” azokért a szereplőkért való helytállást foglalja magában, akiknek az űrobjektum kapcsán kifejtett tevékenysége a felbocsátó államhoz oly módon kötődik, hogy területi és/vagy személyi joghatósága alatt áll. Elfogadott az a nézet, hogy ezeknél a fordulatoknál a rendszertani értelmezés⁷⁶ mentén a világűrszerződés VI. cikkét szükséges alapul venni, vagyis egy felbocsátó állam esetén, a felbocsátó állam mint a nemzeti tevékenységet végző illető állam biztosan nemzetközi felelősséggel és kárfelelősséggel is tartozik a joghatósága alatt álló nem állami szereplők tevékenységének következményeiért.⁷⁷ Amennyiben a felbocsátó állam az adott esetben nem illető állam, a területi és/vagy személyi joghatósága alatt álló személyek vonatkozásában kárfelelősséggel kell helytállnia.

A világűrszerződés XIII. cikke említi a más államokkal közösen folytatott űrtevékenységeket. Ha több állam felelőssége vizsgálendő, feltétlenül tisztázni kell az egyes államok szerepét. Ha nem állami szereplő(k) folytatnak űrtevékenységet, a világűrszerződés VI. cikke alapján minden illető állam nemzetközi felelősséggel (*res-*

⁷⁵ István HERCZEG: „Some Legal Problems of Responsibility Arising from Outer Space Activities” *Questions of International Law* 1966. 90–91.; Kecskés Gábor: „Az űrtevékenység felelősségi jogi kérdései” in BARTÓKI-GÖNCZY–SULYOK (23. lj.) 130–133.

⁷⁶ 1969. évi bécsi egyezmény a szerződések jogáról, 31. cikk (2) c).

⁷⁷ HOBE–SCHMIDT–TEDD–SCHROG (30. lj.) 409.

ponsibility) tartozik a tevékenységükért. Kárfelelősség (*liability*) azonban a világűrszerződés VII. cikke és a kárfelelősségi egyezmény alapján csak a felbocsátó államo(ka)t terheli. Ilyenformán, ha egy illető állam nem felbocsátó állam,⁷⁸ akkor csak a világűrszerződés VI. cikke szerinti nemzetközi felelősséggel tartozik, kárfelelősséggel nem. Fordítva, ha egy felbocsátó állam nem illető állam, akkor kárfelelősséggel tartozik, ám a világűrszerződés VI. cikke szerinti nemzetközi felelősség nem terheli. Ha pedig egy állam egyszerre illető állammal és felbocsátó állammal minősül, nemzetközi felelősséggel és kárfelelősséggel is tartozik. Fontos azonban kiemelni, hogy a nemzetközi felelősség és a kárfelelősség kombinációja több állam esetén nem keletkeztet automatikusan egyetemleges felelősséget. Egyetemleges felelősség csak a felbocsátó államok kárfelelőssége terén érvényesül, közös felbocsátás esetén, a kárfelelősségi egyezmény IV-V. cikkei értelmében. Mindez feltételezi, hogy valamennyi állam részes állama az említett szerződéseknek. Amennyiben ez nem teljesül, a kérdést tovább bonyolítja, hogy mely rendelkezések tekinthetők a nem részes államokra is kötelező nemzetközi szokásjognak.

1. ábra: Több állam felelősségének lehetséges esetei

A + B + C	illető államok (A, B) nemzetközi felelősség, de nincs egyetemlegesség, felbocsátó állam (C) kárfelelősség
A + C + D	illető állam (A) nemzetközi felelősség, felbocsátó államok (C, D) kárfelelősség, felbocsátó államok (C, D) kárfelelőssége egyetemleges
A + C + E	illető államok (A, E) nemzetközi felelősség, felbocsátó államok (C, E) kárfelelősség, felbocsátó államok kárfelelőssége egyetemleges, E állammal nemzetközi felelőssége és kárfelelőssége is fennáll
C + D + E	illető állam (E) nemzetközi felelősség, felbocsátó államok (C, D, E) kárfelelősség, felbocsátó államok (C, D, E) kárfelelőssége egyetemleges, E állammal nemzetközi felelőssége és kárfelelőssége is fennáll
A + B + E	illető államok (A, B, E) nemzetközi felelősség, de nincs egyetemlegesség, felbocsátó állam (E) kárfelelősség, E állammal nemzetközi felelőssége és kárfelelőssége is fennáll
A – illető állam / B – illető állam / C – felbocsátó állam / D – felbocsátó állam / E – illető állam és felbocsátó állam	

4. KÁROSULT HONOSSÁGA

A világűrjogban a károsult oldalán is felmerül a honosság az űrobjektumok által okozott károknál. A világűrszerződés VII. cikke említi a felbocsátó államok kárfelelősségét olyan esetekben is, amikor „a Földön, a légtérben vagy a világűrben, beleértve a Holdat és más égitesteket” a károsult a szerződésben „részes más [...] állam természetes vagy jogi személye”. A rendelkezés alapjául az ENSZ Közgyűlés 1962. számú határozata⁷⁹ szolgált, amely a károkozás helyénél még nem tartalmazta a „beleértve a Holdat és más égitesteket” részt, továbbá a „részes állam” helyett „külföldi

⁷⁸ VERESHCHETIN (63. lj.) 262–263.

⁷⁹ *Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space*, G.A. Res. 1962, 13 December 1963, para. 8, 18 U.N. GAOR Supp. No. 15 (A/5515), 15, U.N. Doc. A/RES/18/1962 (1963).

állam” szerepelt benne a dokumentum jellegéből adódóan. Míg előbbi nem jelent érdemi változást, addig utóbbi a szerződésben részes államokra korlátozza a károsultnak minősülő természetes vagy jogi személyek körét, mely szerződéses rendelkezés lévén evidens változtatás. A kárfelelősségi egyezmény is tartalmazza a „harmadik álla[m] [...] természetes vagy jogi személyének kárt okoz”⁸⁰ fordulatot. Ez a fordulat angol nyelven „*to its natural or juridical persons*”, ami felveti a kérdést, hogy állampolgárokra és honos jogi személyekre, és/vagy az állam területi joghatósága alatt álló természetes és jogi személyekre vonatkozik. A válaszhoz közelebb hoz a kárfelelősségi egyezmény VIII. cikke, amely a kárigényt érvényesíteni jogosult állam meghatározását tartalmazza. Az első bekezdés megismétli a más említett fordulatot, majd az igényérvényesítő államok sorrendjét állítja fel. A második bekezdésből az állampolgárság, honosság szerinti állam elsődleges joga vezethető le, ezt követi – amennyiben az állampolgárság szerinti állam nem támaszt igényt – az az állam, melynek területén a természetes vagy jogi személy elszenvedte a kárt, majd ha a fenti államok egyike sem támaszt igényt vagy közli annak szándékát, akkor harmadik helyen az az állam támaszthat igényt, melynek területén állandó lakóhellyel rendelkezők szenvedtek kárt.

A fentiekből látszik, hogy az „állam természetes vagy jogi személye” mint károsult jelenti egyrészt az állampolgárokat és honosokat, másrészt a természetes és jogi személyeknek az állam területén bekövetkezett kárait, függetlenül állampolgárságuktól, honosságuktól. Sőt, a VIII. cikk (3) bekezdésében megjelenő, az állam területén állandó lakóhellyel rendelkezők fordulatból kitűnik, hogy a természetes személyeknél a külföldi állampolgár, hontalan személynek akár más állam területén bekövetkezett kára esetét is magában foglalja az „állam természetes [...] személye” fordulat, ha az egyén állandó lakóhelye az államban van. A koncepció tehát szélesebb, nem feltétlenül csak a személyi és területi joghatóság alatt állókra terjed ki, hanem általában az állammal valamilyen jogi kapcsolatban lévőkre.⁸¹ A szélesebb személyi kör mögött egyrészt az áldozatközpontú szemlélet⁸² áll, vagyis a károsult érdekeinek minél nagyobb védelme, hogy ne maradjon kártérítés nélkül, másrészt az az igény, hogy az államok a lakosságuk érdekében is felléphessenek, akár állampolgáruk, akár nem állampolgáruk az illető személy. A kárfelelősségi egyezmény VII. cikke kizárja az egyezmény alkalmazását a felbocsátó állam úrobjektuma által okozott károk tekintetében, ha a károsult az állampolgára vagy honos jogi személye, vagy ha olyan külföldi állampolgár vagy honos jogi személy, amely az úrobjektum működtetésében részt vett a felbocsátástól a leszállításig, illetve amíg a külföldi állampolgár vagy honos jogi személy a tervezett felbocsátási vagy visszatérési körzet közvetlen közelében tartózkodott a felbocsátó állam meghívására. Az itt megjelenő *nationals* és *foreign nationals* kifejezéseket mind az állampolgárookra, mind a jogi személyekre szükséges érteni, és az nem korlátozható a természetes személyekre, így azt a magyar kihirdető jogszabály ezen a ponton is helytelenül fordítja. Az egyez-

⁸⁰ 1971. évi egyezmény az úrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről, IV. cikk (1).

⁸¹ HOBE–SCHMIDT–TEDD–SCHROG (30. l.) 460.

⁸² SULYOK (23. l.) 95.

mény jelen formájában kizárja a kettős vagy többes állampolgárokat is, ha a kárfelelős állam az egyik állampolgárság szerinti állama. Megjegyzendő, hogy az Amerikai Egyesült Államok a kettős állampolgárokat be akarta vonni abba a személy körbe, akik kárigényét az állam érvényesítheti.⁸³ Szerencsés lenne ebben az esetben alkalmazni a diplomáciai védelemnél megjelenő domináns állampolgárság elvét,⁸⁴ mely alapján csak akkor lenne kizárt a kettős állampolgár a kárigény érvényesítéséből, ha a károkozó állam lenne a domináns állampolgársága.

Érdekes adalékuul szolgálhatnak további, a diplomáciai védelemnél már megszilárdult elvek. A *Barcelona Traction* ügyben a Nemzetközi Bíróság rámutatott arra, hogy a részvénytársaságok joga a társaság és a részvényesek jogainak és kötelezettségeinek szigorú megkülönböztetésén alapul, kizárólag a társaság minősül jogi személynek, és csak a társaság jogosult eljárni az őt érintő kérdésekben.⁸⁵ Következésképpen diplomáciai védelmet a társaságnak csak a honossága szerinti állam nyújthat. A fenti álláspontját erősítette meg a Nemzetközi Bíróság az *Ahmadou Sadio Diallo* ügyben annak megállapításával, hogy a nemzetközi szokásjogban nincs olyan kivétel, mely megengedné a „helyettesítő jogvédelmet”,⁸⁶ vagyis hogy a társaság honossága szerinti állam helyett más állam nyújtsa a diplomáciai védelmet. Ennek megfelelően érdemes lenne konkretizálni a kárigény érvényesítésénél, hogy egy jogi személynek okozott úrkár esetén a kárigény elsődleges érvényesítője a honosság szerinti állam lehet, nem pedig a részvényesek állampolgársága szerinti állam. Az áldozatközpontú szemlélet megtartása miatt azonban ennek hiányában a részvényesek állampolgárság szerinti államának is kárigény érvényesítési lehetőséget lenne szükséges biztosítani.

A kár fogalmát szintén a kárfelelősségi egyezmény tartalmazza, amelynek I. cikk a) pontja szerint „a „kár” kifejezés az élet elvesztését, a testi sérülést és az egészség más károsodását, továbbá az államok, valamint a természetes és a jogi személyek tulajdonának, illetőleg a nemzetközi kormányközi szervezetek tulajdonának az elvesztését és károsodását jelenti.” A kár vizsgálatánál fontos szempont a károsult közrehatása, amely részben vagy egészben mentesítheti a felelős államot a kár megtérítése alól. A nem állami szereplők esetében „a felbocsátó állam abban a mértékben mentesül a teljes felelősség alól, amennyiben bebizonyítja, hogy a kár egészben vagy részben az igényt támasztó állam, vagy az általa képviselt jogi vagy természetes személyek súlyos gondatlanságától, vagy károkozósi szándékkal elkövetett cselekménye, vagy mulasztása folytán keletkezett.”⁸⁷ A korábbiakhoz képest új kifejezés „az általa képviselt” (*it represents*), mely mind a VI, mind a XI. cikkben megjelenik.

⁸³ HOBE–SCHMIDT–TEDD–SCHROG (30. lj.) 454–455.

⁸⁴ *International Law Commission, Draft articles on Diplomatic Protection 2006*, Article 7. Official Records of the General Assembly, Sixty-first Session, Supplement No. 10 (A/61/10).

⁸⁵ *Case Concerning the Barcelona Traction. Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain)*, Second Phase, Judgment of 5 February 1970, I.C.J. Reports 1970, 35–36.

⁸⁶ *Ahmadou Sadio Diallo (Republic of Guinea v. Democratic Republic of the Congo)*, Preliminary Objections, Judgment of 24 May 2007, I.C.J. Reports 2007, 614–615. A kifejezés magyarrá fordítását lásd Kovács Péter: *Nemzetközi Közjog* (Budapest: Osiris 2016) 233.

⁸⁷ 1971. évi egyezmény az ürobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről, VI. cikk (1). [Kiemelés – G. M.]

A személyi körön ez azonban nem változtat, hiszen a VIII. cikknél említett személyi kör kárigény érvényesítése miatt szerepel az érdekeikben eljáró állam általi képviselést. Megjegyzendő, hogy a kár alóli mentesülés még ebben az esetben sem lehetséges, ha a kár a nemzetközi joggal és különösen az ENSZ Alapokmányával, illetve a világűrszerződés rendelkezéseivel össze nem egyeztethető tevékenységből ered.⁸⁸ A XI. cikk (2) bekezdése kizárja az igény kettős érvényesítését,⁸⁹ vagyis a károsult természetes vagy jogi személyek kárigényüket benyújthatják a felbocsátó állam bíróságainál, államigazgatási vagy más szerveinél, ám ebben az esetben az állampolgárság, honosság szerinti állam nem támaszthat kártalanítási igényt. Emellett a XXIII. cikk értelmében az államok külön megállapodással kölcsönösen akár ki is zárhatják a kárfelelősséget, vagy le is mondhatnak a kárigényről.

5. ÖSSZEĞZÉS

A honosság a világűrjog számos kérdésében előkerül, olykor vitákra ad okot, értelmezési és alkalmazási nehézségek merülnek fel a nemzetközi dokumentumokban lévő rendelkezések, használt kifejezések kapcsán. Az űrobjektumok honosságánál sajnálatos módon az űrobjektumok 23 százaléka jelenleg is nyilvántartás nélküli, mely csak a Föld körüli pályán több mint hétezer űrobjektumot jelent, és számuk egyre nő. Mindez amiatt nagy probléma, mert lajstromozás nélkül nem állapítható meg az űrobjektum honossága, és így a rajta és személyzete felett joghatóságot gyakorló állam. Emellett valamennyi űrobjektum nyilvántartása nemcsak a honosság miatt, hanem az űrobjektumok azonosítása, ezáltal követése, forgalomszabályozása, az űrszemét keletkezésének megelőzése szempontjából is fontos lenne. A nyilvántartási kötelezettséghez hozzájárulna a jelenlegi szabályok mellett, ha nemzetközi szokásjoggá válna a nyilvántartásnak a felbocsátás feltételeként való megkövetelése. A minden űrobjektumra kiterjedő nyilvántartási kötelezettség a felelősségi és kárfelelősségi szabályok érvényesítése miatt is fontos lehet, hiszen a nyilvántartás tartalmazza a felbocsátó államot, államokat is, egyértelművé téve azt az adott űrobjektum vonatkozásában. Fontos azonban leszögezni, hogy a felelősséget nem a nyilvántartás, hanem a felbocsátó állami minőség alapozza meg, így a hibás nyilvántartás nem lehet hatással a felbocsátó állam(ok) kárfelelősségére.

A károkozó honosságának vizsgálatánál megállapítható, hogy míg a természetes személyeknél többnyire egyértelmű az állampolgárság, addig a jogi személyek honosságánál a honosság alapjául szolgáló elvek kapcsán viták merülhetnek fel. Mivel a jogi személyek helyzetének napjainkban megjelenő határokon átvívelő jellege megkívánja, a világűrjogban is fontos, hogy a bejegyzés elvén túl a létesítés és a székhely elve is elismert legyen. Mindez azt a célt szolgálja, hogy a jogi személy honos állama az állam személyi joghatósága alapján a jogi személyt leg-

⁸⁸ 1971. évi egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről, VI. cikk (2).

⁸⁹ HERCZEG István: „Nemzetközi egyezmény az államok felelősségéről” *Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle* 1973/7. 417.

hatékonyabban engedélyezni és folyamatosan felügyelni köteles „illető állam” lehessen.

A nem állami szereplők tevékenységéért való nemzetközi felelősséget (*responsibility*) a világűrszerződés VI. cikke szabályozza, melynél kiemelendő, hogy magyar kihirdetű jogszabályban lévő „nem állami intézmények” kifejezést a szerződés hivatalos nyelvei alapján „nem állami szereplő” értelemben szükséges használni, mivel az a természetes személyekre is vonatkozik. A nemzeti tevékenység és az illető állam helyes értelmezése elegendő lehet ahhoz, hogy napjaink világűrjogában biztosítsa a nem állami szereplőkért való megfelelő állami felelősséget. A javasolt értelmezés szerint az illető állam a területi, a kvázi területi és a személyi joghatósága alatt álló nem állami szereplők tevékenységéért felelős, így a honos jogi személyekért a személyi joghatóság alapján. Egyrészt biztosítania szükséges, hogy a nem állami szereplők a szerződés rendelkezéseivel összhangban folytassák a tevékenységet, másrészt engedélyezni és folyamatosan felügyelni kell a nem állami szereplők ürtevékenységét. Az engedélyezés és folyamatos felügyelet módját nem írja elő a hatályos szabályozás, bár az ENSZ Közgyűlésének 68/74. számú határozata részletes ajánlásokat tartalmaz. Ennek szokásjoggá válása megkönnyítené egy egységes engedélyezési és folyamatos felügyeleti szabály megteremtését, és a világűrszerződésben foglalt, erre vonatkozó kötelezettség hatékony alkalmazását.

A kárfelelősség (*liability*) minden esetben a felbocsátó államot terheli az űrobjektum által okozott károkért. A kár bekövetkezése esetében, a nem állami szereplők közrehatása miatti kárfelelősségnél a „személy [...] akiért [...] felelősséggel tartozik” fordulat jelenik meg. A személy kifejezés itt is magában foglalja mind a természetes, mind a jogi személyeket, továbbá nem kizárólag az állampolgárokat és honos jogi személyekre utal, hanem a joghatósága alatt álló valamennyi nem állami szereplőre. A felbocsátó állam tehát a helyes értelmezés szerint felel mind a területi, kvázi területi és a személyi joghatósága alatt álló nem állami szereplők esetében. Összességében a kárfelelősség felbocsátó államhoz való telepítése megfelelően biztosítja az állami helytállást a nem állami szereplők részvételekor. Ám ha több államhoz kötődő nem állami szereplő vesz részt például az űrobjektum megtervezésében, megépítésében, felbocsátásában, működtetésében, a hibájukból eredő, az űrobjektum által okozott kár megtérítésére felelős államok, továbbá a nemzetközi felelősséggel tartozó illető államok szövevényes rendszere alakulhat ki. Tovább bonyolítja a felelősségi alakzatokat, hogy egyetemleges felelősség nem állhat fenn két illető állam, továbbá egy felbocsátó és egy illető állam között, hanem csak két felbocsátó állam között. A felelősségi szabályok újragondolása esetén szükséges lenne ezt a bonyolult rendszert egyszerűsíteni, és a nem állami szereplők hibájából eredő károkért való felelősség hatékonyabb érvényesítése irányába elmozdulni.

A károsult esetében „az állam természetes vagy jogi személye” fordulat figyelhető meg, amikor a kárfelelősségi egyezmény a kárigényt érvényesítő államot határozza meg. Ez a fordulat a korábban használt kifejezésekhez képest szélesebb személyi körre vonatkozik. Jelenti ugyanis az állampolgárokat és a honos jogi személyeket, az állam területén kárt szenvedett természetes és jogi személyeket állampolgárságuktól és honosságuktól függetlenül, sőt az állam területén állandó lakóhellyel rendel-

kező személyeket is bevonták abba a személyi körbe, akiknek a kárigényét az állam érvényesítheti. Utóbbi esetben tehát akár külföldi vagy hontalan személy külföldön bekövetkezett kára is érvényesíthető, amennyiben az állandó lakóhelye az állam területén van. Kiemelendő, hogy a felbocsátó állam nem kárfelelős, többek között, a saját állampolgárai és honos jogi személyei esetében, mely ponton a magyar kihirdető jogszabály szintén kiigazításra szorulna, hiszen csak az állampolgárokat tartalmazza. A hatályos nemzetközi szabályozás a kettős állampolgárokat is kizárja a károsultak közül, amennyiben az egyik állampolgárságuk a felbocsátó államé. Megfontolandó lenne esetükben a domináns állampolgárság elve alapján csak abban az esetben kizárni a károsulti kárigény érvényesítését, amennyiben a felbocsátó államhoz kötődő állampolgárságuk a domináns. A honos jogi személyeknél továbbá nehézségbe ütközhet annak meghatározása, hogy mely állam lehet a kárigényt érvényesítő, ha vitatott, hogy mely a honos állam és így a személyi joghatósággal rendelkező állam. Az állam jogi személye fordulat alapján a honosság szerinti állam biztosan érvényesítheti a kárigényt, ám vizsgálendő, hogy az állam természetes személye fordulat alapján a befektetők állampolgársága szerinti állam megteheti-e ezt. A Nemzetközi Bíróság diplomáciai védelem kapcsán kialakult gyakorlatát segítségül hívva a jogi személy kárigényét a honosság szerinti állam érvényesítheti. A befektetők állampolgársága szerinti állam kárigény-érvényesítési joga nem vezethető le egyértelműen, esetlegesen az áldozatközpontú szemlélettel lehetne érvelni annak elfogadása mellett. Amennyiben erre igény mutatkozna, a szabály beemeléséhez a jelenlegi rendelkezés módosítására lenne szükség annak érdekében, hogy egyértelmű helyzetet alakuljon ki. A károsultak közrehatása miatti mentesülés szabályánál az „általa képviselt” fordulatot szükséges megemlíteni, mely azonban a károsultak korábban említett személyi körén nem változtat, ez a kifejezés azokat a természetes és jogi személyeket foglalja magában, akiknek a kárigényét az állam érvényesíti.

TAKÓ DALMA*

AZ ŰRKÁRFELELŐSSÉG KÉRDÉSÉT SZABÁLYOZÓ ÁLTALÁNOS ÉS KÜLÖNÖS NEMZETKÖZI SZERZŐDÉSEK

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.4.04>

A tanulmány az egyre fontosabbá és időszerűbbé váló világűrjog területének egyik kiemelten jelentős kérdéskörét, az űrobjektumok által okozott károk (a továbbiakban: űrkárok) miatti felelősség szabályozását vizsgálja. E témakörön belül részletesen elemzi a kárfelelősség általános (univerzális) és különös (partikuláris) nemzetközi szerződéseiben rögzített komplex szabályozási rendszerét, központi szerepbe állítva azt a kérdést, hogy az univerzális szerződésként funkcionáló, az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló 1972-es egyezmény (kárfelőlősségi egyezmény) mellett milyen szűkebb körű nemzetközi szerződések szabályozzák az űrkárok miatti felelősség kérdését, s azok mi alapján, milyen tartalommal teszik ezt. E kérdéskör vizsgálata keretében a tanulmány meghatározza az univerzális és partikuláris szabályozás fogalmát, melyeket azután az űrkárfelelősség témakörére vetít. Ezt követően a kárfelelősség kapcsán létező univerzális és partikuláris szerződések egymáshoz való viszonyának elemzésére, valamint az űrkárfelelősség partikuláris szabályozását érintő előnyök és hátrányok ismertetésére kerül sor. Mindezek alapján a tanulmány megállapítja, hogy a partikuláris szerződések létrehozása a kárfelelősségi egyezmény rendelkezései, valamint a nemzetközi szerződések jogának szabályai alapján egyértelműen jogszerűnek, sőt bizonyos esetekben kifejezetten szükségesnek tekinthető. Az említett kérdések elemzésével a tanulmány átfogó képet kíván adni az űrkárok miatti felelősség témakörének szabályozásáról, az azt érintő tendenciákról és felmerülő kérdésekről, hozzájárulva ezzel a partikuláris szerződések sajátosságainak, valamint világűrjogban történő alkalmazásának megértéséhez.

BEVEZETÉS

A világűrjog egyre időszerűbbé és fontosabbá váló terület nemzetközi szinten és hazánkban is.¹

Az űrtevékenységek jellege és száma napjainkban dinamikusan változik, utóbbi tekintetében intenzív növekedésnek lehetünk szemtanúi, mely a jövőben várha-

* Egyetemi tanárhelyettes, SZE Deák Ferenc ÁJK, 9026 Győr, Áldozat u. 12.

E-mail: tako.dalma@ga.sze.hu.

¹ Utóbbi jól szemlélteti, hogy 2021 augusztusában a magyar Kormány elfogadta Magyarország Űrstratégiáját, mely elérhető itt: <https://space.kormany.hu/magyarorszag-urstrategiaja>.

tóan még erőteljesebbé válik majd. Az ūrtevékenységek számának növekedésével arányosan ugyanakkor a velük kapcsolatos károk felmerülésének kockázata is egyre emelkedik, melynek okán az ūrobjektumok által okozott károk (a továbbiakban: ūrkárok), valamint az azok miatt viselt felelősség témaköre egyre nagyobb jelentőségre tesz szert.² Ebben a tekintetben az egyik, ha nem a legfontosabb kérdés, hogy a felelősség szabályozására milyen formában, s milyen tartalommal kerül sor.

Az ūrkárok miatti felelősség szabályozásának alapját az ūrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló 1972-es egyezmény (a továbbiakban: kárfelelősségi egyezmény) képezi, melyet ugyanakkor számos kétoldalú, valamint szűkebb többoldalú nemzetközi szerződés egészít ki, összetett szabályozást biztosítva ezzel a témakörre nézve. Jelen tanulmány a kárfelelősség szabályozásának e komplex rendszerét vizsgálja, központi szerepbe állítva azt a kérdést, hogy az általános (univerzális) szerződésként funkcionáló kárfelelősségi egyezmény mellett milyen szűkebb körű különös (partikuláris) nemzetközi szerződések szabályozzák az ūrkárok miatti felelősség kérdését, s azok mi alapján, milyen tartalommal teszik ezt. E kérdéskör vizsgálatához a tanulmány első lépésként az univerzalizmus és a partikularizmus fogalmával foglalkozik, melyet azután az ūrkárfelelősség témakörére vetít. Ezt követően a kárfelelősség kapcsán létező univerzális és partikuláris szerződések egymáshoz való viszonyának elemzésére, valamint az ūrkárfelelősség partikuláris szabályozását érintő előnyök és hátrányok ismertetésére kerül sor.

1. ÁLTALÁNOS (UNIVERZÁLIS) ÉS KÜLÖNÖS (PARTIKULÁRIS) SZABÁLYOZÁS A NEMZETKÖZI JOGBAN

1.1. AZ UNIVERZALIZMUS ÉS A PARTIKULARIZMUS KIFEJEZÉSEK JELENTÉSTARTALMA

A nemzetközi szerződések többféle szempont alapján csoportosíthatók, melyek közül az univerzalizmus és a partikularizmus kifejezések jelentéstartalmának feltárásához ehelyütt a potenciálisan részessé váló felek száma, a megállapodás térbeli kiterjedése, valamint a szabályozott tárgykör jellege alapján történő csoportosítás kérdése kerül említésre. A potenciálisan részessé váló felek száma alapján univerzális és plurilaterális szerződéseket, a megállapodás térbeli kiterjedése szerint univerzális és regionális szerződéseket, a szabályozott tárgykör jellege alapján pedig generális és partikuláris szerződéseket különböztethetünk meg. E fogalompárok bemutatása, a közöttük lévő különbségek és átfedések ismertetése kiemelt jelentőségű, ennek segítségével ugyanis kirajzolódik a tanulmányban alkalmazott univerzalizmus és partikularizmus kifejezések mögött rejlő jelentéstartalom, mely elengedhetetlen e fogalmak kárfelelősség témakörével összefüggésben történő elemzéséhez.

² Az ūrkár fogalmát a tanulmány általánosan használja, értve ez alatt minden ūrobjektum által okozott kárt.

A potenciálisan részessé váló felek számát tekintve az univerzális és plurilaterális szerződések állíthatóak szembe egymással.³ E tekintetben univerzális szerződések alatt olyan megállapodások értendők, melyeknek bármely állam, nemzetközi szervezet vagy akár egyéb, szerződéskötési képességgel bíró nemzetközi jogalany⁴ részesévé válhat.⁵ E szerződések a részes felek számát tekintve semmiféle korlátozást nem tartalmaznak, kötelező hatályukat saját döntése alapján bármely jogalany elismerheti.⁶ Rendszerint ilyen univerzális szerződésként jönnek létre az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) égisze alatt létrehozott megállapodások, melyek eddigi példái között említhető többek között a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* (PPJNE),⁷ a *Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* (GSZKJNE)⁸ vagy az 1982. évi *Montego Bay-i tengerjogi egyezmény*.⁹ A potenciális részes felek számát tekintve az univerzális szerződésekkel szembeállíthatóak az ún. plurilaterális szerződések, melyek pusztán meghatározott, szűkebb részesi kör számára állnak nyitva.¹⁰ E szűkebb kört rendszerint az határozza meg, hogy a megállapodás milyen konkrét témakör, vagy milyen speciális terület szabályozására jön létre. A plurilaterális szerződések között

³ E kérdéskör kapcsán érdemes utalni az úgynevezett moszkvai és bécsi formulára, melyek közül előbbi minden állam, utóbbi pedig csak meghatározott államok részessé válását teszi lehetővé.

⁴ Az alanyok tekintetében fontos megjegyezni, hogy a legtöbb nemzetközi szerződés államok, államok és nemzetközi szervezetek, vagy nemzetközi szervezetek között jön létre. Az említetteken kívül további alanyok is rendelkeznek szerződéskötési képességgel, mely ugyanakkor nem egyértelműen elismert és nem is minden nemzetközi szerződésben biztosított. Ennek okán érdemes rögzíteni, hogy bár a tanulmány szerződéskötési képességgel bíró alanyok kifejezés alatt több esetben az alanyok lehető legtágabb körét említi, az nem minden nemzetközi szerződés esetében jelent valóban ilyen tág részesi kört. BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog I.* (Budapest: Dialóg Campus 2011) 87–88.

⁵ ANTHONY AUST: *Handbook of International Law* (Cambridge: Cambridge University Press 2010) 46.

⁶ Kirsten Schmalenbach szerint egy adott szerződés univerzális jellegét az alapján lehet megállapítani, hogy maga a megállapodás korlátozza-e valamilyen módon a potenciális részes felek körét. Amennyiben a szerződés úgy rendelkezik, hogy annak bármely állam, nemzetközi szervezet, vagy más szerződéskötési képességgel rendelkező alany részesévé válhat, úgy a végül részessé váló felek számától függetlenül univerzális szerződésről beszélhetünk. KIRSTEN SCHMALENBACH: „Article 2. Use of terms” in OLIVER DÖRR – KIRSTEN SCHMALENBACH (szerk.): *Vienna Convention on the Law of Treaties. A Commentary* (Heidelberg: Springer 2012) 31–32., https://doi.org/10.1007/978-3-642-19291-3_4.

⁷ *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*. Kihirdette: 1976. évi 8. tvr. az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

⁸ *Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*. Kihirdette: 1976. évi 9. tvr. az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

⁹ *United Nations Convention on the Law of the Sea*, 1833 U.N.T.S. 3.

¹⁰ Lásd AUST (5. l.) 50–52. A plurilaterális szerződéseket ezen okból kifolyólag zárt többoldalú szerződéseknek is nevezik, utalva arra, hogy e megállapodásoknak pusztán meghatározott felek lehetnek részesi. MALGOSIA FITZMAURICE – PANOS MERKOURIS: *Treaties in Motion. The Evolution of Treaties from Formation to Termination* (Cambridge: Cambridge University Press 2020) 259., <https://doi.org/10.1017/9781108863407>.

említhető például az *Antarktisz-egyezmény*,¹¹ melynek kizárólag az Antarktisz területén és szabályozásában érdekelt nemzetközi jogalanyok a részesei.¹²

A megállapodás térbeli kiterjedése szerinti csoportosítás egyik oldalán szintén az univerzális szerződések helyezkednek el, melyekkel e tekintetben a regionális szerződések állíthatók szembe. Míg az univerzális megállapodások világszintű szabályozásra törekednek, addig a regionális szerződések pusztán egy adott régió – nemzetközi jogi értelemben egy adott kontinens – alanyainak viszonyait kívánják szabályozni. A regionális szerződések ily módon szűkebb térbeli kiterjedéssel rendelkeznek, azok kötelező hatályát pusztán az adott, földrajzilag behatárolt régió alanyai ismerhetik el.¹³ A regionális szerződések körében említhető többek között *Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Európai Egyezmény* (EJEE),¹⁴ *az Emberi Jogok Amerikai egyezménye*,¹⁵ valamint *az Ember és Népek Jogainak Afrikai Kartája*.¹⁶

A nemzetközi szerződések csoportosítási lehetőségei közül végezetül a szabályozott tárgykör jellege alapján történő csoportosításra szükséges kitérni, mely szerint generális és partikuláris szerződések között tehető különbség. A generális szerződések a nemzetközi jog olyan általános kérdéseivel foglalkoznak, melyekben a nemzetközi közösség egésze érdekelt.¹⁷ Ehhez képest a partikuláris szerződések valamilyen szűkebb, speciális témakörrel foglalkoznak, mely jól szemléltethető például az emberi jogok témakörén keresztül. Míg a generális emberi jogi szerződések az emberi jogok széles spektrumát szabályozzák, addig a partikuláris emberi jogi szerződések egy adott jogsértésre koncentrálnak vagy valamilyen speciális személyi kört biztosítanak védelemben.¹⁸

Az eddigiek fényében látható, hogy a nemzetközi szerződések különféle csoportosítási szempontjai alapján felállított kategóriák ugyan formálisan elkülöníthetők egymástól, azonban jelentős átfedések is felfedezhetők közöttük. A gyakorlatban ugyanis rendszerint olyan szerződések jönnek létre, melyek ötvözik az univerzális-generális, valamint a regionális-plurilaterális-partikuláris szerződések sajátossága-

¹¹ *The Antarctic Treaty*, 402 U.N.T.S. 71.

¹² Lásd AUST (5. lj.) 70.

¹³ Lásd SCHMALENBACH (6. lj.) 32.

¹⁴ *Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény* (EJEE). Kihirdette: 1993. évi XXXI. tv. az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

¹⁵ *American Convention on Human Rights „Pact of San José, Costa Rica”*, 1144 U.N.T.S. 123.

¹⁶ *African Charter on Human and Peoples’ Rights*, 1520 U.N.T.S. 217.

¹⁷ Lásd SCHMALENBACH (6. lj.) 31–32.

¹⁸ A speciális emberi jogi szerződések között említhető például *A nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény* (Kihirdette: 1982. évi 10. tv. a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről), *A Gyermekek jogairól szóló egyezmény* (Kihirdette: 1991. évi LXIV. tv. a Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről), *A népiirtás büntetése megelőzése és megbüntetése tárgyában kelt egyezmény* (Kihirdette: 1955. évi 16. tv. a népiirtás büntetése megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről), valamint *A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni egyezmény* (Kihirdette: 1988. évi 3. tv. a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezmény kihirdetéséről). Lásd SCHMALENBACH (6. lj.) 31–32.

it. Azon szerződések, melyeknek bármely szerződéskötési képességgel bíró jogalany részesévé válhat, rendszerint általános, a nemzetközi közösség egészét érintő kérdésekkel foglalkoznak. Azon szerződések pedig, melyek szűkebb részesi kör számára állnak nyitva, rendszerint speciális kérdések szabályozására hivatottak. Az egyes kategóriák közötti átfedések okán éppen ezért kiemelt jelentőségű annak meghatározása, hogy tanulmány mit ért az univerzalizmus és a partikularizmus kifejezések alatt. A tanulmány szempontjából az univerzalizmus olyan nemzetközi szerződésben foglalt szabályozást takar, mely általános, s amely potenciálisan valamennyi szerződéskötési képességgel rendelkező alanyra nézve jogokat és kötelezettségeket határozhat meg. Ehhez képest a partikularizmus különös, egyedi, kivételes szabályozást jelent, mely a szerződéskötési képességgel rendelkező alanyoknak pusztán egy szűkebb csoportjára nézve határoz meg speciális jogokat és kötelezettségeket.¹⁹

1.2. UNIVERZÁLIS ÉS PARTIKULÁRIS SZABÁLYOZÁS AZ ŰRKÁRFELELŐSSÉG TÉMAKÖRÉBEN

Az univerzalizmus és a partikularizmus eddigiekben ismertetett jelentéstartalma az űrkárfelelősség szabályozásában kiemelt jelentőségű, melynek oka, hogy e területen mindkét szabályozási forma megtalálható. Ahogy az már a bevezetésben rögzítésre került, a témakörrel kapcsolatos univerzális szabályozást az 1972. évi kárfelelősségi egyezmény biztosítja,²⁰ mely valamennyi állam és nemzetközi szervezet számára nyitva áll.²¹ Az egyezmény széles körben elfogadott és ratifikált szerződés,²² annak ugyanis valamennyi jelentős űrtevékenységet folytató állam, valamint négy kormányközi szervezet is részese.²³ A kárfelelősségi egyezmény az űrkárok miatti felelősség általános, világszintű szabályozására törekedve meghatározza a kár fogalmát, valamint rögzíti a károkozás következményeit, elkülönítve a Föld felszínén vagy repülésben levő légitárműben okozott károkat a világűrben okozott károktól.²⁴ A szerződés részletesen szabályozza az egyes felelősségi alakzatok, a közös felelősség, valamint többek között a felelősség alóli mentesülés kérdéseit.²⁵

¹⁹ Salar ABBASI: „Egalitarian Multilateralism Versus Particularism in Multilevel International Law-Making” *Journal of Transnational Law and Policy* 2018–2019. 26.

²⁰ Lásd AUST (5. lj.) 60. Az egyezmény jelenleg csaknem 80 részes felet tömörít, lásd: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/status/index.html>.

²¹ Sulyok Gábor: „Nemzetközi jogi szabályozás” in Sulyok Gábor – Bartóki-Gönczy Balázs (szerk): *Világűrjog* (Budapest: Ludovika 2022) 91–93.

²² Kecskés Gábor: „Az űrtevékenység felelősségi jogi kérdései” in Sulyok Gábor – Bartóki-Gönczy Balázs (szerk): *Világűrjog* (Budapest: Ludovika 2022) 137.

²³ Lásd Sulyok (21. lj.) 91.

²⁴ *Az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló egyezmény* (a továbbiakban: kárfelelősségi egyezmény) I., II. és III. cikk. Kihirdette: 1973. évi 3. tvr. az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXVI. ülészakán 1971. november 29-én elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

²⁵ Az egyezmény a mai napig az egyetlen olyan univerzális nemzetközi szerződés, amely az űrobjektumok által okozott károk miatt állami kárfelelősséget, helytállási kötelezettséget rögzít. Lásd Kecskés (20. lj.) 135–136.

Bár a kárfelelősségi egyezmény az űrkárok témakörének fent említett alapvető kérdéseit egyértelműen rendezzi, az egyezmény létrehozását követően számos két- és többoldalú szerződés jött létre,²⁶ melyek a szerződő felekre nézve sajátos rendelkezéseket fektettek le. Mivel e szerződések az univerzális szerződéshez képest egyedi, speciális szabályozást tartalmaznak, ezért a szóban forgó megállapodások a korábban említett csoportosítási szempontok alapján az űrkárok partikuláris szabályozását biztosítják.²⁷

A fent említett partikuláris szerződések körében mindenekelőtt a Nemzetközi Űrállomás szabályozási rezsimjét érdemes megemlíteni, melynek részletszabályait a Nemzetközi Űrállomáról szóló 1998. évi kormányközi megállapodás rögzíti.²⁸ E szerződés kimondja, hogy a Nemzetközi Űrállomást a nemzetközi joggal, valamint a világűrszerződések rendelkezéseivel összhangban kell fejleszteni, üzemeltetni és használni.²⁹ A dokumentum továbbá rögzíti, hogy egyetlen kivételtől eltekintve a megállapodásban semmi sem módosítja a partnerek világűrszerződésekkel kapcsolatos jogait és kötelezettségeit, s nem érinti a partnerek jogait vagy kötelezettségeit a világűr Űrállomástól független felderítése és használata érdekében folytatott tevékenységek terén.³⁰ Az említettek alóli egyetlen kivételt az egyezmény 16. cikke képezi, mely meghatározott keretek között azt irányozza elő a felek számára, hogy

²⁶ Lásd KECSKÉS (22. lj.) 144–145.

²⁷ Lásd SULYOK (21. lj.) 105.

²⁸ Intergovernmental Agreement on the International Space Station (a továbbiakban: ISS IGA). Fontos megemlíteni, hogy a Nemzetközi Űrállomásra nézve először 1988-ban jött létre egy megállapodás, melynek részesei az Egyesült Államok, Japán, Kanada, valamint az Európai Űrügynökség kilenc állama voltak. E megállapodáshoz képest az 1998-as szerződés részesei az Egyesült Államok, Oroszország, Japán, Kanada és az Európai Űrügynökség tizenegy állama (Belgium, Dánia, Franciaország, Németország, Olaszország, Hollandia, Norvégia, Spanyolország, Svédország, Svájc és az Egyesült Királyság). FRANCIS LYALL – PAUL B. LARSEN: *Space Law. A Treatise* (Farnham – Burlington: Ashgate 2009) 121–122.; GÉRARDINE MEISHAN GOH: „Dispute Settlement in International Space Lawin” in Uő: *Dispute Settlement in International Space Law. A Multi-Door Courthouse for Outer Space* (Leiden – Boston: Martinus Nijhoff 2007) 56–63., <https://doi.org/10.1163/ef.9789004155459.i-408.8>.

²⁹ Az egyezmény a világűrszerződések körében az alábbi szerződéseket említi: *Szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket* (Kihirdette: 1967. évi 41. tvr. a „Szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket” című, Moszkvában, Londonban és Washingtonban 1967. január 27-én aláírt szerződés kihirdetéséről), *Egyezmény az űrhajósok mentéséről, az űrhajósok hazaküldéséről és a világűrbe felbocsátott objektumok visszaszolgáltatásáról* (Kihirdette: 1969. évi 22. tvr. az űrhajósok mentéséről, az űrhajósok hazaküldéséről és a világűrbe felbocsátott objektumok visszaszolgáltatásáról szóló nemzetközi egyezmény kihirdetéséről), *Egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről* (Kihirdette: 1973. évi 3. tvr. az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXVI. ülészakán 1971. november 29-én elfogadott egyezmény kihirdetéséről), *Egyezmény a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről* (Kihirdette: 1978. évi 7. tvr. a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről szóló, az ENSZ Közgyűlésének az 1974. évi november hó 12. napján kelt 3235/XXIX. határozatával elfogadott egyezmény kihirdetéséről). ISS IGA, Article 2. (1).

³⁰ ISS IGA, Article 2. (2) a)-b). Lásd LYALL–LARSEN (28. lj.) 123–124.

a másik felelősségre vonásának lehetőségéről kölcsönösen mondjanak le.³¹ A cikk értelmében minden szerződő fél beleegyezik, hogy a megállapodás által meghatározott követeléseiket egymással szemben nem érvényesítik. Kiemelt jelentőségű, hogy a kölcsönös lemondást az egyezmény ún. védett űrműveletek esetére határozza meg, mely kifejezés alatt a megállapodás a hordozórakéta-tevékenységeket, az űrállomáson végzett tevékenységeket, továbbá a Földön, a világűrben, valamint a Föld és a világűr közötti tranzit során végzett hasznos teherrel kapcsolatos tevékenységeket érti.³² Az egyezmény értelmében amennyiben az ilyen védett űrműveletekben való részvétel miatt valamely szerződő félnek kára keletkezik, és a kárt okozó személy vagy szervezet szintén a védett űrműveletek résztvevője, a kárigény érvényesítésére a kölcsönös lemondás alapján nem kerülhet sor.³³ Fontos továbbá, hogy a megállapodás az érintett alanyok tekintetében a szerződő feleket, azok kapcsolatos szervezeteit, valamint alkalmazottait egyaránt felsorolja.³⁴

A fentiekben rögzített sajátos felelősségi rendszer lényege, hogy az űrállomást létrehozó, az arra vonatkozó szerződésben részes felek a megállapodásban rögzítettek szerint egymás irányában kölcsönösen lemondanak a kárfelelősségi igények érvényesítéséről.³⁵ A megállapodás a kétségek elkerülése érdekében kifejezetten rögzíti, hogy a kölcsönös lemondás a kárfelelősségi egyezményből eredő felelősségre nézve is alkalmazandó,³⁶ mindazonáltal a 16. cikkben nem részletezett eseteket tekintve a szerződő feleknek a kárfelelősségi egyezmény alapján kell felelősséget vállalniuk.³⁷ Ebből, valamint a megállapodás fent említett részeiből is látható, hogy a kölcsönös lemondás nem alkalmazható minden esetben. Az idézett rendelkezés felhívásának szigorú feltételei vannak, ráadásul ezeken felül a megállapodás

³¹ A cikk szerint annak célja, hogy a partnerállamok és a velük kapcsolatban álló szervezetek kölcsönös felelősségmentességet állapítsanak meg a világűr felfedezésében, kiaknázásában és használatában való részvétel ösztönzése érdekében az űrállomáson keresztül. Lásd LYALL–LARSEN (28. lj.) 123–124.

³² A megállapodás példalázó jelleggel néhány konkrét tevékenységet is említ, ideértve például a hordozórakéták, az űrállomás vagy a hasznos teher üzemeltetéséhez vagy használatához, valamint a kapcsolódó támogatató berendezésekhez, létesítményekhez és szolgáltatásokhoz kapcsolódó kutatási, tervezési, fejlesztési, tesztelési, gyártási és összeszerelési tevékenységeket, valamint a földi támogatással, teszteléssel, képzéssel, szimulációval, irányítással, vezérlőberendezésekkel és a kapcsolódó létesítményekkel vagy szolgáltatásokkal kapcsolatos valamennyi tevékenységet. A megállapodás ugyanakkor rögzíti, hogy ez nem taxatív felsorolás, a védett űrtevékenységek köre nem kizárólag a felsorolt tevékenységekre korlátozódik. ISS IGA, Article 16. (2) f) és (3).

³³ ISS IGA, Article 16. (3) Lásd GOH (26. lj.) 56–63. Anne-Sophie MARTIN – Steven FREELAND: „Exploring the Legal Challenges if Future On-Orbit Servicing Missions and Proximity Operations” *Journal of Space Law* 2019/2. 218–219.

³⁴ Az egyezmény értelmében a kölcsönös lemondás bármely kárigényre vonatkozik, függetlenül az ilyen igények jogalapjától és a kölcsönös felelősségmentességet minden szerződő félnek szerződéssel vagy más módon ki kell terjesztenie a kapcsolatos joganyagokra. Utóbbiak alatt az egyezmény értelmében az alábbiak értendők: a szerződő felek bármely szintű vállalkozója vagy alvállalkozója, a szerződő felek felhasználói vagy ügyfelei, valamint e felhasználók és ügyfelek bármely szinten működő vállalkozói vagy alvállalkozói. ISS IGA, Article 16. (2) b).

³⁵ Lásd KECSKÉS (22. lj.) 144–145.

³⁶ ISS IGA, Article 16. (3) c).

³⁷ ISS IGA, Article 17.

egyes esetköröket kifejezetten ki is zár a kölcsönös lemondás köréből. A kölcsönös lemondás nem alkalmazható többek között a szerződő felek és a velük kapcsolatban álló szervezetek közötti követelésekre, a szándékos köteleességszegés által okozott kárral kapcsolatos követelésekre,³⁸ a szellemi tulajdonjogi igényekre, valamint az olyan kárigényekre, amelyek abból erednek, hogy egy adott szerződő fél nem terjesztette ki a kárigények érvényesítéséről való kölcsönös lemondást a vele kapcsolatban álló jogalanyokra.³⁹

A Nemzetközi Űrállomás fentiekben ismertetett felelősségi rendszere az űrkárok miatti felelősség partikuláris szabályozásának legismertebb és a szakirodalomban legtöbbször említett példája. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy az űrkárok miatti kárigények érvényesítéséről való kölcsönös lemondás esete számos más egyezményben is rögzítésre került, mely szerződések szintén példaként szolgálnak az űrkárokkal kapcsolatos partikuláris szabályozásra.⁴⁰ E szerződések között említhető az Európai Műholdas Távközlési Szervezet (EUTELSAT) 1982. évi működési megállapodása, melynek értelmében a szervezet, az aláíró felek, valamint bármelyikük alkalmazottja, képviselője vagy megbízottja egymással szemben nem tartoznak felelősséggel a távközlési megszakadása, késedelme vagy hibás működése miatt.⁴¹ A felek egymás között nem érvényesíthetnek kártérítési követelést, amennyiben pedig kívülálló harmadik fél szenved kárt a szolgáltatás megszakadása, késedelme vagy üzemzavar miatt, úgy elsődlegesen a szervezet viseli a felelősséget.⁴²

Az eddigi multilaterális szerződéseken felül a partikuláris szabályozás körében bilaterális szerződések is említhetők. Ilyen például az Egyesült Államok és Japán között 1995-ben kötött szerződés, valamint az Egyesült Államok és Kanada 2009-ben kötött megállapodása. Előbbi szerződés 1. cikke a megállapodás céljaként kifejezetten rögzíti, hogy a dokumentum az Amerikai Egyesült Államok kormánya és Japán kormánya közötti, a világűr békés célú kutatására és felhasználására irányuló közös tevékenységekben való együttműködés ösztönzése érdekében keretet kíván teremteni a kárigények érvényesítéséről való kölcsönös lemondásra,⁴³ melynek keretében az államok kölcsönösen lemondanak az igényérvényesítésről, amennyiben a kár a szerződésben meghatározott védett tevékenységekkel összefüggésben merül

³⁸ Azaz a kölcsönös lemondás nem alkalmazható a szerződő felek szerződéses kötelezettségeinek nem teljesítéséből eredő vagy azzal kapcsolatos követelésekre. E rendelkezés célja, hogy a kölcsönös lemondás egy adott fél számára ne jelenthessen védelmet a szerződés teljesítésének elmulasztása miatti követelésekkel szemben. National Aeronautics and Space Administration: „Cross-Waiver of Liability” *Federal Register* 2008/38. 10146–10147.

³⁹ ISS IGA, Article 16. (3) d).

⁴⁰ <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/nationalspacelaw/bi-multi-lateral-agreements.html>.

⁴¹ Ez alól pusztán az az eset képez kivételt, ha valamely szerződő fél kifejezetten kizárólagos felelősséget vállalt. *Operating Agreement Relating to the European Telecommunications Satellite Organization „EUTELSAT”*, Paris, 15 July 1982, Article 19.

⁴² Frans von der DUNK: „European space law” in Frans von der DUNK – Fabio TRONCHETTI (szerk.): *Handbook of Space Law* (Cheltenham – Northampton: Edward Elgar 2015) 235–237.

⁴³ *Agreement Between the United States and Japan Concerning Cross-Waiver of Liability for Cooperation in the Exploration and Use of Space Peaceful Purpose*, Washington D.C., 24 April 1995, Article 1.

fel.⁴⁴ Utóbbi szerződés szintén a kárigények érvényesítéséről való kölcsönös lemondást irányozza elő a felek számára, rögzítve, hogy mindkét fél lemond a szerződésben meghatározott védett ürtevékenységekkel összefüggésben felmerülő károkból eredő minden követeléséről.⁴⁵

Az úrkárfelelősség partikuláris szabályozására nézve hazánkat érintő példák is említhetőek, Magyarország ugyanis kétoldalú szerződést kötött e témakörben többek között az Egyesült Államokkal és Oroszországgal. Előbbi megállapodás szerint „(...) a Felek vagy Fő Végrehajtó Szerveik megfelelő körülmények között átfogó, kölcsönös nyilatkozatot tesznek a felelősségre vonatkozó követelésekről való lemondásról.”⁴⁶ Az Oroszországgal kötött megállapodás értelmében pedig „A Felek és végrehajtó szervezeteik kölcsönösségi alapon nem lépnek fel egymással szemben igénnyel vagy keresettel azért a kárért, amelyet esetleg nem szándékosan okoztak a vagyoniukban és az alkalmazásukban álló egyes személyeknek, valamint a jelen Egyezmény keretein belüli tevékenység megvalósítása érdekében általuk szerződéssel bevont szervezetek vagyoniában és személyzetük egyes személyeinek (...)”⁴⁷

A fenti példákon felül érdemes megemlíteni, hogy a kölcsönös lemondás kérdéskörére nézve a Nemzeti Repülési és Űrhajózási Hivatal (NASA) külön záradékokat is kidolgozott, melyek létrehozását a szervezet egyes programjai és tevékenységei kapcsán felmerülő sajátos felelősségi kérdések indokolták.⁴⁸ A záradékok az érintett program vagy tevékenység alapján három kategóriába sorolhatók: hordozórakétákra (expendable launch vehicle – ELV) alkalmazható záradék, a Nemzetközi Űrállomáshoz kapcsolódó tevékenységekre vonatkozó záradék, Space Shuttle szolgáltatási záradék.⁴⁹ A szóban forgó záradékok a nemzetközi ürtevékenységek terén a felelősség partikuláris szabályozásához egyfajta kiindulópontként, szabványként is funkcionálnak, azokat a szervezet említett programjai, műveleti során rendszeresen alkalmazza.

⁴⁴ *Agreement Between the United States and Japan Concerning Cross-Waiver of Liability for Cooperation in the Exploration and Use of Space Peaceful Purpose*, Washington D.C., 24 April 1995, Article 3. (2) a).

⁴⁵ *Framework Agreement Between the Government of Canada and the Government of the United States of America for Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for Peaceful Purposes*, Washington, 9 September 2009, Article 11.

⁴⁶ *A Magyar Köztársaság Kormánya és az Amerikai Egyesült Államok Kormánya között a világűr kutatásában és békés célú felhasználásában való együttműködésről szóló megállapodás*, 8. cikkely. Kihirdette: 6/2002. (I. 26.) Korm. rend. a Magyar Köztársaság Kormánya és az Amerikai Egyesült Államok Kormánya között a világűr kutatásában és békés célú felhasználásában való együttműködésről szóló megállapodás kihirdetéséről.

⁴⁷ *A Magyar Köztársaság Kormánya és az Oroszországi Föderáció Kormánya között a világűr kutatásában és békés célú felhasználásában való együttműködésről szóló egyezmény*, 11. cikk. Kihirdette: 144/2000. (VIII. 23.) Korm. rend. a Magyar Köztársaság Kormánya és az Oroszországi Föderáció Kormánya között a világűr kutatásában és békés célú felhasználásában való együttműködésről szóló, Budapest, 1999. október 20-án aláírt Egyezmény kihirdetéséről.

⁴⁸ Lásd GOH (28. l.) 55–56.

⁴⁹ <https://www.federalregister.gov/documents/2011/05/05/2011-10903/cross-waiver-of-liability-clauses>.

2. AZ ŰRKÁRFELELŐSSÉG PARTIKULÁRIS SZABÁLYOZÁSÁNAK SAJÁTOSÁGAI

2.1. AZ ŰRKÁRFELELŐSSÉGET SZABÁLYOZÓ UNIVERZÁLIS ÉS PARTIKULÁRIS SZERZŐDÉSEK EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA

Az előző fejezetben foglaltak alapján látható, hogy az űrkárok miatti felelősség kérdését az univerzális kárfelelősségi egyezményen felül számos partikuláris szerződés szabályozza, melyek az általános felelősségi szabályokhoz képest speciális rendelkezéseket rögzítenek. Mindez elengedhetlenné teszi annak vizsgálatát, hogy az ilyen módon megvalósuló partikuláris szabályozás a kárfelelősségi egyezmény, valamint a nemzetközi szerződések jogának rendelkezései alapján megengedettnek tekinthető-e, továbbá, hogy a létrejövő partikuláris szerződések milyen viszonyban állnak az univerzális kárfelelősségi egyezménnyel.

E témakör vizsgálatát a kárfelelősségi egyezménnyel érdemes kezdeni, melynek XXIII. cikke kifejezetten rendelkezik az egyéb nemzetközi szerződések kérdésköréről. E tekintetben az egyezmény rögzíti, hogy rendelkezései „nem érintik az államok között érvényben levő egyéb nemzetközi megállapodásokat”,⁵⁰ valamint, hogy „Az Egyezmény egyik rendelkezése sem akadályozhatja az államokat, hogy az Egyezmény rendelkezéseinek megerősítése, kiegészítése, vagy továbbfejlesztése céljából nemzetközi megállapodásokat kössenek.”⁵¹ Az említett rendelkezés részletes elemzését megelőzően érdemes megemlíteni, hogy az egyéb megállapodások kérdése a kárfelelősségi egyezmény első három tervezetében nem szerepelt, az csupán 1971-ben került az előkészítő bizottság elé, ahol a résztvevő felek jelentős vita nélkül beépítették a tervezetbe a jelenlegi szöveget.⁵² E tekintetben további érdekesség, hogy a kárfelelősségi egyezmény az egyetlen olyan világűrjogi szerződés, mely egyáltalán tartalmaz rendelkezést egyéb nemzetközi szerződésekre nézve. Bár az egyezmény előkészítő anyagai nem rögzítik ennek konkrét okát, azonban feltételezhető, hogy a témakör érzékeny jellege tette szükségessé annak rögzítését, hogy a kárfelelősségi egyezmény rendelkezései nem jelentenek kockázatot a már hatályban lévő nemzetközi szerződések által szabályozott kapcsolatokra nézve, s nem képezik akadályát további, az egyezmény rendelkezéseivel nem ellentétes megállapodások megkötésének.⁵³

A kárfelelősségi egyezmény említett XXIII. cikkének (1) bekezdése azon szerződésekkel foglalkozik, melyeknek a kárfelelősségi egyezményben való részessé válást megelőzően az államok vagy nemzetközi szervezetek már részesei voltak. E megállapodások tekintetében lényeges, hogy az azokban foglaltakat a kárfelelősségi egyezmény rendelkezései nem érintik, azaz a korábbi egyezmények a kárfele-

⁵⁰ Kárfelelősségi egyezmény, XXIII. cikk (1) bek.

⁵¹ Kárfelelősségi egyezmény, XXIII. cikk (2) bek.

⁵² Fabio TRONCHETTI – Lesley Jane SMITH – Armel KERREST: „Article XXIII (Relation to International Agreements)” in Stephan HOBE – Bernhard SCHMIDT-TEDD – Kai-Uwe SCHROGL (szerk.): *Cologne Commentary of Space Law, Volume II*. (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag 2020) 559–560.

⁵³ Lásd TRONCHETTI–SMITH–KERREST (52. lj.) 563.

lősségi egyezményrel együtt, azzal párhuzamosan alkalmazhatóak. Arra az esetre nézve pedig, ha az egyezmények rendelkezései egymásnak ellentmondanak, a kárfelelősségi egyezmény alapján a korábbi megállapodások élveznek elsőbbséget.⁵⁴

A XXIII. cikk (2) bekezdése ehhez képest azon szerződésekre vonatkozik, melyeket az államok vagy nemzetközi szervezetek a kárfelelősségi egyezményben való részessé válást követően kötnek vagy kötöttek. E megállapodások megkötésére a kárfelelősségi egyezmény kifejezett lehetőséget biztosít azzal, hogy e szerződések az egyezmény megerősítésének, kiegészítésének, vagy továbbfejlesztésének céljával köthetők. Fontos tisztázni, hogy e lehetőség nem keverendő össze a kárfelelősségi egyezmény módosításának esetkörével, melyet az egyezmény XXV. cikke szabályoz. A két esetkör közötti különbség alapja, hogy míg a módosítás a szerződés tartalmának vagy joghatásának módosítását jelenti, addig a XXIII. cikkben foglalt utólagos megállapodások megkötése pusztán a kárfelelősségi egyezmény rendelkezéseinek külön nemzetközi megállapodással történő újrafogalmazását, további pontosítását vagy kiegészítését jelentheti anélkül, hogy azok eredeti tartalma bármilyen módon megváltozna.⁵⁵

A kárfelelősségi egyezmény konkrét rendelkezésein felül érdemes kitérni a nemzetközi szerződések jogának szabályaira, melyek szintén foglalkoznak az azonos tárgyú, egymást követő szerződések kérdéskörével. A vonatkozó rendelkezéseket a szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény (a továbbiakban: bécsi egyezmény) 30. cikke rögzíti, mely szerint „Ha egy szerződés előírja, hogy alá van rendelve egy korábbi vagy egy későbbi szerződésnek, vagy nem tekinthető azzal összeegyeztethetetlennek, a másik szerződés rendelkezései lesznek irányadóak. Ha a korábbi szerződésben részes valamennyi fél egyúttal a későbbi szerződésnek is részese, a korábbi szerződés azonban (...) nem szűnt meg vagy alkalmazását nem függesztették fel, a korábbi szerződés csak abban a mértékben alkalmazandó, amilyenben rendelkezései összeegyeztethetők a későbbi szerződés rendelkezéseivel.”⁵⁶ Ezen felül az egyezmény rögzíti, hogy amennyiben a későbbi szerződésben részes felek közül nem mindegyik részese a korábbi szerződésnek, úgy azon felek között, amelyek mindkét szerződésben részes felek, az imént említett szabályt kell alkalmazni, azaz a korábbi szerződés csak abban a mértékben alkalmazandó, amilyenben rendelkezései összeegyeztethetők a későbbi szerződés rendelkezéseivel. A mindkét szerződésben részes fél és a csak az egyik szerződésben részes fél között pedig az a szerződés szabályozza a kölcsönös jogokat és kötelezettségeket, amelynek mindkét fél részese.⁵⁷

⁵⁴ Lásd TRONCHETTI–SMITH–KERREST (52. lj.) 561.

⁵⁵ A kárfelelősségi egyezmény megerősítésére, kiegészítésére, vagy továbbfejlesztésére kötött partikuláris megállapodás tehát semmiféleképpen nem eredményezheti a kárfelelősségi egyezmény eredeti tartalmának megváltoztatását. Lásd TRONCHETTI–SMITH–KERREST (52. lj.) 561–562.

⁵⁶ *A szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény* (a továbbiakban: bécsi egyezmény), 30. cikk (2)–(3) bek. Kihirdette: 1987. évi 12. tvr. a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről. Fontos megjegyezni, hogy a bécsi egyezményrel azonos rendelkezést tartalmaz az 1986. évi bécsi egyezmény, mely a nemzetközi szervezetek és államok, valamint nemzetközi szervezetek közötti szerződésekre vonatkozik. *Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations*.

⁵⁷ Bécsi egyezmény, 30. cikk (4) bek.

A kárfelelősségi egyezmény, valamint a bécsi egyezmény rendelkezésein felül speciális elvek is segítik a partikuláris és univerzális szerződések közötti viszony felderítését, melyek közül két elv érdemel említést. Egyrészt a *lex specialis derogat legi generali*, másrészt pedig a *lex posterior derogat legi priori* princípium.⁵⁸ Előbbi elv lényege, hogy a speciális szerződések, azaz esetünkben a partikuláris szerződések elsőbbséget élveznek az általános, azaz esetünkben univerzális szerződésekhez képest.⁵⁹ Utóbbi elv pedig a megállapodások megkötésének idejét tekintve rögzíti, hogy a későbbi, esetünkben a partikuláris szerződésekben megjelenő szabályozás szintén elsőbbséget élvez a korábbi, univerzális szerződésben foglalt szabályozáshoz képest.⁶⁰

Mindezek alapján az univerzális és partikuláris szerződések viszonyát tekintve megállapítható, hogy az általános szabályozást tartalmazó univerzális kárfelelősségi egyezmény rendelkezéseihez képest a speciális rendelkezéseket tartalmazó partikuláris szerződések élveznek elsőbbséget. Azaz ha adott felek viszonyára a kárfelelősségi egyezmény és egy később kötött, partikuláris szerződés is alkalmazható, akkor a felek jogait és kötelezettségeit elsődlegesen az utóbbi, speciális szerződés határozza meg, s a kárfelelősségi egyezmény egyfajta háttérszabályként, a különös szerződés által nem szabályozott kérdéseket tekintve marad alkalmazandó.

A partikuláris szabályozás megengedettségének kérdését tekintve pedig elmondható, hogy mind a kárfelelősségi egyezmény, mind a nemzetközi szerződések joga kifejezett lehetőséget biztosít az azonos tárgyban kötött szerződések létrehozására, ily módon az űrkárok miatti felelősség partikuláris szabályozása egyértelműen megengedettnek tekinthető. Fontos továbbá rögzíteni, hogy a tanulmányban bemutatott valamennyi partikuláris szerződés megfelel a kárfelelősségi egyezményben támasztott azon követelménynek, mely szerint utólagos szerződések létrehozására a kárfelelősségi egyezmény megerősítése, kiegészítése vagy továbbfejlesztése céljából kerülhet sor. A szóban forgó partikuláris szerződések ennek megfelelően nem tartalmaznak az univerzális szerződésben foglaltakkal ellentétes szabályozást, mindössze speciális felelősségi szabályok létrehozásával egészítik ki, bővítik a kárfelelősségi egyezmény rendelkezéseit.⁶¹ Ezt erősíti az is, hogy az említett megállapodások kifejezetten elismerik a kárfelelősségi egyezményben meghatározott, az űrtevékenységekre vonatkozó alapvető felelősségi szabályokat, s ezzel párhuzamosan, külön meghatározott védett űrtevékenységekre nézve rögzítik a kárigények érvényesítéséről való kölcsönös lemondás speciális szabályait.⁶² A szóban forgó szerződések a bennük foglalt kiegészítő szabályozással ily módon bővítik, fejlesztik is az űrkárfelelősség nemzetközi szabályozását, lehetővé téve a speciális együttműködések kap-

⁵⁸ Kerstin ODENDAHL: „Article 30. Application of successive treaties relating to the same subject matter” in Oliver DÖRR – Kirsten SCHMALENBACH (szerk.): *Vienna Convention on the Law of Treaties. A Commentary* (Heidelberg: Springer 2012) 506.

⁵⁹ Lásd MARTIN–FREELAND (33. lj.) 208.

⁶⁰ Malcolm N. SHAW: *International Law* (Cambridge: Cambridge University Press 2008) 123.

⁶¹ Más szavakkal, a megállapodások a felelősség viselésének egyes sajátos szabályairól rendelkeznek. Lásd KECSKÉS (22. lj.) 144–145.

⁶² Lásd KECSKÉS (22. lj.) 144–145.

csán felmerülő, az űrkárok miatti felelősség sajátos szabályozására vonatkozó igények kielégítését.

2.2. AZ ŰRKÁRFELELŐSSÉG PARTIKULÁRIS SZABÁLYOZÁSÁNAK ELŐNYEI ÉS HÁTRÁNYAI

A kárfelelősségi egyezmény alapján és annak hatálybalépését követően kötött partikuláris szerződések száma, az űrkárokkal kapcsolatos kárigények érvényesítéséről való kölcsönös lemondás esetkörének gyakori alkalmazása szükségszerűen felveti azt a kérdést, hogy a szóban forgó szabályozás az univerzálisshoz képest vajon előnyösnek vagy hátrányosnak tekinthető-e. E tekintetben megállapítható, hogy a speciális szabályozás mellett és ellen egyaránt számos érv hozható fel.

A kárigények érvényesítéséről való kölcsönös lemondás egyik legnagyobb előnyeként említhető például, hogy az lehetővé teszi a hosszadalmas és sok esetben nehézkes bírósági vagy választottbírói eljárások mellőzését, melyek ily módon nem rombolják az űrtevékenységek tekintetében megvalósuló együttműködés szellemét.⁶³ E sajátos felelősségi szabályozás ráadásul széles körű kockázatmegosztásra ad lehetőséget, melynek okán az adott űrtevékenység kapcsán valamennyi közreműködő tisztában lehet hozzájárulása és az azt érintő kockázat mértékével.⁶⁴ Mindez az űrtevékenységet érintő biztosítási költségeket is csökkenti, melyek összege a nagy kockázattal járó űrparban egyébként rendkívül magas lenne.⁶⁵ Ezen előnyöknél fogva a kölcsönös felelősségmentességet biztosító klauzulák számos szerző véleménye szerint rendkívül hatékonyak,⁶⁶ ugyanis békés kapcsolatokat és szorosabb együttműködést tesznek lehetővé a partnerek között,⁶⁷ ezáltal pedig ösztönzik az űrtevékenységekben való részvételt,⁶⁸ valamint az azok kapcsán megvalósuló kutatásokat és beruházásokat.⁶⁹

A szóban forgó szabályozás kapcsán ugyanakkor számos kérdés is felvethető, melyek nehézsége némileg árnyalja a kárigények érvényesítéséről való kölcsönös lemondás témakörét. E nehézségek közé tartozik példának okáért a felelősségmentesség alkalmazási körének behatárolása. Erre nézve ugyanis rendszerint maga a partikuláris szerződés tartalmaz iránymutatást, meghatározott védett űrtevékenységekre és meghatározott alanyokra korlátozva a felelősségmentesség alkalmazását. A szóban forgó megállapodások rendelkezései azonban számos gyakorlati kérdést vethetnek fel, ideértve többek között a szándékos és gondatlan magatartások

⁶³ Frans von der DUNK: „International space law” in Frans von der DUNK – Fabio TRONCHETTI (szerk.): *Handbook of Space Law* (Cheltenham – Northampton: Edward Elgar 2015) 113–118.

⁶⁴ Lásd LYALL–LARSEN (28. lj.) 492.

⁶⁵ Paul B. LARSEN: „Cross-Waivers of Liability” 35 *Coll. On the Law of Outer Space*, 91, 1992.

⁶⁶ Lásd MARTIN – FREELAND (33. lj.) 218–219. Lásd KECSKÉS (22. lj.) 144–145.

⁶⁷ Yun ZHAO: „Law related to intellectual property and transfer of technology”, in Ram S. JAKHU – Paul Stephen DEMPSEY (szerk.) *Routledge Handbook of Space Law* (London – New York: Routledge 2017) 325–326., <https://doi.org/10.4324/9781315750965-31>.

⁶⁸ Lásd GOH (28. lj.) 55–56. Lásd MARTIN–FREELAND (33. lj.) 218–219.

⁶⁹ Lásd LARSEN (65. lj.).

elhatárolását, a károkozó magatartás és a kár közötti okozati összefüggés, valamint a kár miatt bekövetkező további következménykárok kérdését.⁷⁰ További nehézségként vehető fel a kölcsönös lemondás azon sajátossága, mely szerint az csupán a partnerségen belül alkalmazandó. Ily módon nem érinti a kívülálló, harmadik felek károsodásának esetét, melyre nézve ennek okán vagy a felelősség kárfelelősségi egyezményben foglalt általános szabályai, vagy – amennyiben a szerződés erre nézve kifejezett rendelkezést tartalmaz – a partikuláris megállapodás rendelkezései irányadók.⁷¹ Mindezekon felül egyes szerzők hátrányként vetik fel, hogy a partikuláris szerződések révén külön-külön működő, ad hoc megállapodások szabályozzák az ūrkárok miatti felelősség kérdését, mely kedvezőtlen hatást gyakorol a világűr-jog biztonságára és koherenciájára.⁷²

A fentiek alapján látható, hogy az ūrkárokkal kapcsolatos kárigények érvényesítéséről való kölcsönös lemondást tartalmazó partikuláris szabályozásnak egyaránt vannak előnyei és hátrányai, így annak pozitív vagy negatív megítélése attól függ, milyen értéket tartunk szem előtt. A partikuláris szabályozás szükségességének megítélése hasonló módon egyaránt kettős. Bizonyos esetekben a speciális szabályozás ugyanis egyértelműen szükséges lehet, különösen akkor, ha más módon nem jöhetne létre megállapodás egy adott ūrtevékenységben részt vevő felek között. Amennyiben az igényérvényesítés kölcsönös kizárása nélkül a felek nem vállalják az adott tevékenységben való közreműködést, úgy az egyetlen lehetőség a felek igényeinek megfelelő sajátos szabályozás kialakítása. Ahogy a tanulmányban foglalt példákban is látható, erre az eddigiek során számos projekt, valamint ūrtevékenység kapcsán sor került. Mindazonáltal újfent fontos rögzíteni, hogy e sajátos szabályozás kialakítására maga a kárfelelősségi egyezmény is lehetőséget ad, mely arra enged következtetni, hogy az egyezményt nem az ūrkárok miatti felelősség kizárólagos szabályozására kívánták létrehozni, hanem olyan általános rendelkezések meghatározására, melyek kiegészítése, megerősítése, továbbfejlesztése későbbi szerződések formájában lehetséges. Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy a felelősségi kérdések későbbi, partikuláris szerződésekben foglalt sajátos szabályozására az univerzális egyezmény létrehozásakor egyértelmű igény mutatkozott, mely láthatóan azt követően is töretlen maradt. Mivel az ilyen sajátos szabályozásra vonatkozó igény bizonyos együttműködések kapcsán feltehetően a jövőben is létezni fog, így a partikuláris szerződések eseti jellegű szükségessége továbbra is fenn fog állni.

ZÁRÓ GONDOLATOK

Az ūrkárok miatti felelősség témaköre az ūrtevékenységek során felmerülő károk mértéke, valamint a felmerülés magas kockázata okán kiemelt jelentőségű. A téma-

⁷⁰ Tare BRISBLE: „Settlement of disputes and resolution of conflicts”, in Ram S. JAKHU – Paul Stephen DEMPSEY (szerk.) *Routledge Handbook of Space Law* (London – New York: Routledge 2017) 105., <https://doi.org/10.4324/9781315750965-12>.

⁷¹ Lásd GOH (28. l.) 50.

⁷² Lásd GOH (28. l.) 56–63.

kör alapvető kérdéseit a tanulmányban foglaltak alapján jól láthatóan az univerzális kárfelelősségi egyezmény szabályozza, melyet ugyanakkor számos későbbi partikuláris szerződés egészít ki. E speciális szerződések létrehozása a kárfelelősségi egyezmény rendelkezései, valamint a nemzetközi szerződések jogának szabályai alapján egyértelműen jogszerűnek tekinthető mindaddig, amíg a partikuláris szerződések célja nem a kárfelelősségi egyezménytől eltérő szabályok rögzítése, hanem az abban foglaltak megerősítése, kiegészítése.⁷³

A tanulmányban bemutatott partikuláris szerződések egyértelműen a fenti célokat szolgálják, ugyanis a kárfelelősségi egyezményben foglaltak megerősítése mellett, azt kiegészítő szabályként rögzítik az űrkárok miatti kárigények érvényesítéséről való kölcsönös lemondás esetét, melyet a károkozó és a károsult felek, valamint azon tevékenység tekintetében is korlátok közé szorítanak, amelynek során a kár felmerül. A felelősség ilyen módon történő kölcsönös kizárása jól láthatóan bevett megoldásnak tekinthető az űrtevékenységekhez kötődő együttműködési programokban,⁷⁴ melyet jól szemléltet a szóban forgó szabályozást tartalmazó partikuláris szerződések körében említhető számos példa, valamint a NASA által a témakörre nézve kidolgozott záradékok. A partikuláris szerződésekben rögzített sajátos szabályozás hozzájárul az űrkárfelelősség nemzetközi szabályozásának fejlesztéséhez, hiszen a szóban forgó megállapodások lehetővé teszik a speciális együttműködések kapcsán felmerülő, az űrkárok miatti felelősség sajátos szabályozására vonatkozó igények kielégítését, így módon pedig ösztönzik az űrtevékenységekben való részvételt.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a partikuláris szerződések megkötése a nemzetközi szerződések jogának szabályai által biztosított keretek között jogszerűnek, sőt bizonyos esetekben kifejezetten szükségesnek tekinthető. Ehhez kapcsolódóan fontos megjegyezni, hogy bár a tanulmányban bemutatott megállapodások főként a kárigények érvényesítéséről való kölcsönös lemondás biztosítására jöttek létre, a partikuláris szerződések alkalmazási köre ennél jóval tágabb lehet, a megállapodások gyakorlatilag az űrkárok miatti felelősség bármely kérdésére nézve sajátos szabályozási lehetőséget biztosíthatnak.⁷⁵ Segítségükkel sor kerülhet például az űrkárokkal kapcsolatos egyetemleges felelősség megosztásának, valamint az űrobjektumokhoz kapcsolódó tulajdon- vagy felügyeleti jog átruházásának szabályozására. A partikuláris szerződések így módon az űrkárok kapcsán újonnan felmerülő kérdések rendezésének, valamint a kárfelelősségi egyezmény továbbfejlesztésének egyik elsődleges eszközeként funkcionálhatnak.⁷⁶

⁷³ Lásd KECSKÉS (22. lj.) 144.

⁷⁴ Lásd BRISBLE (70. lj.) 105.

⁷⁵ A szóban forgó megállapodások révén rendezhetőek lehetnek például a világűrjogban egyre hangsúlyosabbá váló kereskedelmi vagy nemzetközi magánjogi kérdések, ideértve például az űrturizmus vagy a világűrben történő személy- és teherszállítás témakörével kapcsolatos felelősségi kérdéseket. Kiran Krishnan NAIR: *Small Satellites and Sustainable Development. Solutions in International Space Law* (Cham: Springer 2019) 36., <https://doi.org/10.1007/978-3-030-18620-3>.

⁷⁶ Lásd NAIR (75. lj.) 36.

KISS MÁTYÁS*

KIBERMŰVELETEK A BEAVATKOZÁS TILALMA MINT NEMZETKÖZI JOGI ALAPELV TÜKRÉBEN**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.4.05>

Az elmúlt években az ellenséges célú, államközi kiberműveletek száma exponenciálisan nőtt. Felmerül a kérdés, hogy a nemzetközi jog által kidolgozott kereteken belül az államok miként reagálnak az őket ért kiberműveletekre. Ha egy kiberművelet nem éri el az erőszak alkalmazásának szintjét, elsősorban az vizsgálendő, hogy a művelet sérti-e például a beavatkozás tilalmát. Elmondható, hogy napjainkig az államok még egyetlen esetben sem folyamodtak ahhoz, hogy erőszak alkalmazásának vagy fegyveres támadásnak minősítsenek egy kiberműveletet, ez is mutatja tehát azt, hogy nagy jelentőségű e norma vizsgálata. A beavatkozás tilalma a nemzetközi jog egyik kulcsnormája. A tilalom az ENSZ Alapokmányában megjelenő erőszaktilalmi normából és a szuverén egyenlőség elvéből vezethető le, megtalálható az Alapokmány kvázi-autentikus értelmezéseiben is. Fontos megemlíteni a Nicaragua-ügyet, amely elméleti és gyakorlati szinten is foglalkozott a kérdéssel, továbbá azt, hogy az elmúlt időszakban jelentősen megnőtt az állami nyilatkozatok, állásfoglalások száma.

A Nicaragua-ügy ítéletében körvonalazódtak azok a feltételek, amelyek vizsgálatával eldönthető, hogy az adott művelet sérti-e a beavatkozás tilalmát. A szakirodalom ezeket a feltételeket elfogadja a kiberműveletekre vonatkozóan is. Az állami nyilatkozatokból pedig kimutatható, hogy az állami gyakorlat nemzetközi jogi szakirodalommal azonos álláspontot képvisel.

Amennyiben a sértett államot ért kiberművelet nem éri el a fegyveres támadás szintjét, nem lesz lehetősége az önvédelem jogának alkalmazására. Az államok azonban ebben az esetben sem maradnak eszköztelenek. Egyfelől ellenintézkedést foganatosíthatnak, másfelől sürgősségi helyzetre hivatkozhatnak. A szakirodalom mellett az állami gyakorlat is egyetemes a kérdésben.

1. BEVEZETÉS

A kibertér olyan instabil környezetet jelent, amely gyors változásokat mutat az azt használó szereplők természetében, az alkalmazott technológiákban és az ezáltal elő-

* PhD-hallgató, PTE ÁJK, 7622 Pécs, 48-as tér 1. E-mail: kiss.matyas@ajk.pte.hu.

** Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-2-I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alapból finanszírozott szakmai támogatással készült.

segített személyközi, kereskedelmi és kormányzati interakciókban.¹ Az elmúlt években drasztikusan megnőtt az ellenséges célú, államközi kiberműveletek száma. Több nemzetközi szervezet statisztikái is azt bizonyítják, hogy míg a 2010-es évek közepéig évente csupán néhány ilyen akció történt, addig a 2020-as években már száz-as nagyságrendben volt mérhető az ilyen műveletek száma.²

A nemzetközi jog egyik legfontosabb, sarokkö jellegű normája az ENSZ Alapokmányban megtalálható erőszaktilalmi norma: „[a] Szervezet összes tagjának nemzetközi érintkezései során más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon megnyilvánuló erőszakkal való fenyegetés vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell.”³ Fontos megemlíteni, hogy jelenleg nincs olyan nemzetközi szerződés, amely kifejezetten a kibertér és az erőszak alkalmazásának lehetőségével foglalkozna, ezért minden további ilyen jellegű vizsgálódás középpontjában az Alapokmány által éltre hívott, generális erőszaktilalmi norma áll.⁴ Részben emiatt kiemelt jelentőségűek az egyes magánkodifikációs törekvések, különösen az úgynevezett Tallinni Kézikönyv (teljes nevén: *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations*⁵), amely jelenleg második kiadását éli. Megjegyzendő, hogy a harmadik kiadás is készülöben van. A szerkesztők szerint a Kézikönyv jellege változatlan marad, ugyanakkor a meglévő fejezetek felülvizsgálatán túl új részek is bekerülnek a dokumentumba, például a különböző nemzetközi szervezetek tevékenységei és nyilatkozatai.⁶

A szakirodalmi álláspontokat és az állami gyakorlatot összevetve az mondható el, hogy a kiberművelet akkor éri el az erőszak alkalmazásának szintjét, amikor annak mértéke és hatásai összehasonlíthatók lesznek egy, nem a kibertérben történő erőszak alkalmazásához.⁷ Elképzelhető tehát olyan kiberművelet, amely a kinetikus térben végrehajtott katonai művelethez hasonlóan elérheti az erőszak alkalmazásának szintjét. Sőt, a kiberművelettel szemben önvédelmi cselekmény is foganatosítható – szintén a fizikai térben történő események hasonlóan – akkor, ha az eléri a fegyveres támadás szintjét, másképpen az „[a]z állam, amely olyan kiberművelet célpontja, amely eléri a fegyveres támadás szintjét, gyakorolhatja az önvédelem jogát.”⁸

¹ Yuval SHANY – Tal MIMRAN: „International Regulation of Cyber Operations” *Hebrew University of Jerusalem Legal Studies Research Paper Series* No. 22.2, 1., <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3961263>.

² A Council on Foreign Relations (CFR) adatbázisa ezen a linken érhető el: www.cfr.org/cyber-operations/. A Center for Strategic and International Studies (CSIS) adatbázisa pedig ezen a linken érhető el: <https://www.csis.org/programs/strategic-technologies-program/significant-cyber-incidents>.

³ ENSZ Alapokmány, 2. cikk (4) bek. Kihirdette: 1956. évi I. törvény az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról (a továbbiakban: ENSZ Alapokmány).

⁴ Francois DELERUE: *Cyber Operations and International Law* (Cambridge: Cambridge University Press 2020) 283.

⁵ Michael N. SCHMITT: *Tallinn Manual 2.0. on the International Law Applicable to Cyber Operations* (New York: Cambridge University Press 2017) (a továbbiakban: Tallinn Manual 2.0.), <https://doi.org/10.1017/9781316822524>.

⁶ The Tallinn Manual. CCDCOE, <https://ccdcoe.org/research/tallinn-manual/>.

⁷ Tallinn Manual 2.0. 69. szabály 330.

⁸ Tallinn Manual 2.0. 71. szabály 339.

Mindezen szabályok ellenére fontos leszögezni, hogy jelen sorok írásáig az államok még egyetlen alkalommal sem minősítettek egy kiberműveletet sem erőszak alkalmazásnak, sem pedig fegyveres támadásnak. Továbbá a legtöbb kiberművelet olyan alacsony intenzitású, hogy nem éri el az erőszak alkalmazásának szintjét sem. Ugyanakkor az ilyen intenzitású műveletek is lehetnek nemzetközi jogi szempontból jogszerűtlenek. Abban az esetben, ha egy kiberművelet nem éri el az erőszak alkalmazásának szintjét, elsősorban az lesz vizsgálendő, sérti-e például a beavatkozás tilalmát.

A kiberműveletek kapcsán kiemelkedő fontosságú a betudhatóság témaköre is, ugyanakkor ez a kérdés meglehetősen problematikus. A betudhatósági probléma egy része az internet szerkezeti felépítéséből és a hálózatok közötti adatátviteli folyamatokból adódik, ami kiváló feltételeket kínál az anonimitás megőrzéséhez.⁹ Fontos megemlíteni azt is, hogy bizonyos esetekben a más állam ellen kibertámadást végrehajtó személyek egy állam fegyveres erőihez is tartozhatnak, mivel manapság egyre több állam rendelkezik rendszeresen támadásokat végrehajtó kiberegységekkel úgy, mint Kína vagy az Egyesült Államok. Egyes államok pedig – például az Egyesült Királyság – magánszervezeteket bíztak meg kiberbiztonsági feladatoknak az állam nevében történő ellátásával.¹⁰ Az elkövetők ugyanakkor lehetnek olyan magánszemélyek vagy vállalatok, amelyeket az államok béreltek fel, hogy kibertámadásokat hajtsanak végre.¹¹ Utóbbi esetben véleményem szerint a betudás még nehezebbé válik. További nehézség, hogy a Nemzetközi Bíróság eltérő kontextusban eltérő betudási normákat alkalmaz, így volt ez a Nicaragua-ügyben és a Kongó v. Uganda-ügyben is.¹²

A téma hazai szakirodalmá kapcsán megjegyezném, hogy átfogó mű még nem született a kiberműveletek és a nemzetközi jog viszonya kapcsán. Kiemelném ugyanakkor, hogy egyes szerzők kutatásaik során érintették a témát – például Kis Kelemen Bence¹³ vagy Lattmann Tamás¹⁴ –, ezek a kutatások alapvetően a humanitárius nemzetközi jog szemszögéből vizsgálják a kibertevékenységeket.

Tanulmányomban arra a kérdésre keresem a választ, milyen kapcsolatban állhat egymással a beavatkozás tilalma mint nemzetközi jogi alapelv és az ellenséges célú kiberműveletek (II. rész), továbbá megvizsgálom azt is, hogy milyen eszközök áll-

⁹ Delbert TRAN: „The Law of Attribution: Rules for Attribution the Source of a Cyber-Attack” *Yale Journal of Law and Technology* 2018/1. 387.

¹⁰ Henning LAHMANN: *Unilateral Remedies to Cyber Operations* (Cambridge: Cambridge University Press 2020) 68., <https://doi.org/10.1017/9781108807050>.

¹¹ Marco ROSCINI: „World Wide Warfare – Jus Ad Bellum and the Use of Cyber Force” *Max Planck Yearbook of United Nations Law* 2010/1. 98., <https://doi.org/10.1163/18757413-90000050>.

¹² KAJTÁR Gábor: *Betudás a nemzetközi jogban. A másodlagos normák szerepe a beruházásvédelemtől a humanitárius jogig* (Budapest: Orac Kiadó 2022) 27.

¹³ KIS KELEMEN Bence: „Személyes adatok védelme fegyveres konfliktusokban” *Jogtudományi Közlöny* 2022/10. 395–402.

¹⁴ LATTMANN Tamás: „Kiber-kombattáns” – a harcos jogállás új formája a kiberhadviselésben?” in KAJTÁR Gábor – SONNEVEND Pál (szerk.): *A nemzetközi jog, az unió jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században: tanulmányok Valki László tiszteletére* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2021) 357–369.

nak az államok rendelkezésére, amennyiben velük szemben egy kiberművelet sérti a beavatkozás tilalmát (III. rész), megvizsgálom továbbá az állami gyakorlatot is (IV. rész), felvillantva néhány, a téma tárgyalása kapcsán releváns példát a közelmúltból (V. rész), végezetül pedig levonom a konklúziót.

2. A BEAVATKOZÁS TILALMA MINT NEMZETKÖZI JOGI ALAPELV ÉS A KIBERMŰVELETEK KAPCSOLATA

A nemzetközi jog más elveiből, úgy mint az erőszak tilalmának elvéből és a szuverén egyenlőség elvéből deriválható a non-intervenció általános elve.¹⁵ A beavatkozás tilalmával behatóbban már Emer de Vattel svájci nemzetközi jogász is foglalkozott a 18. században a *Law of the Nations* című munkájában.¹⁶ Az 1960-as és 1980-as években a különböző nemzetközi fórumok – különösen az ENSZ Közgyűlés – keretein belül számos alkalommal előtérbe került a beavatkozás tilalmával kapcsolatos párbeszéd; sor került továbbá különböző határozatok elfogadására is.¹⁷ Ezek közül a két legrelevánsabb az 1965. évi az államok belügyeibe való beavatkozás elfogadhatatlanságáról, valamint függetlenségük és szuverenitásuk védelméről szóló 2131. (XX) számú közgyűlési határozat,¹⁸ továbbá az 1970-ben elfogadott, az államok közötti baráti kapcsolatokra és együttműködésre vonatkozó nemzetközi jog elveiről szóló nyilatkozat.¹⁹ Ezen felül született határozat az államok belügyeibe való beavatkozásról 1976-ban²⁰ és 1981-ben is.²¹

1975-ben valamennyi európai állam – Albániát kivéve –, továbbá az Egyesült Államok és Kanada elfogadta az úgynevezett Helsinki Záróokmányt (*The Helsinki Final Act*), amelyet az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia (mai nevén: Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet) hívott életre.²² A dokumentum jelentőségét az adja, hogy kulcsfontosságú eleme volt a hidegháborús hangulat enyhítésének. Azzal a céllal jött létre, hogy erősítse az egymással ellentétes ideológiájú államok közötti kapcsolatokat. A megállapodás nem kötelező erejű, és

¹⁵ BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog II. Különös Rész* (Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó 2010) 31.

¹⁶ Emer de VATTEL: *The Law of Nations* (Indianapolis: Liberty Fund 1797).

¹⁷ Ori POMSON: „The Prohibition on Intervention Under International Law and Cyber Operations” *International Law Studies* 2022. 186.

¹⁸ *Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty*, G.A. Res. 2131 (XX), 20 U.N. GAOR Supp. (No. 14), 11, U.N. Doc. A/6014 (1965).

¹⁹ *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations*. G.A. Res. 2625 (XXV), 25 U.N. GAOR Supp. (No.28), 121, U.N. Doc. A/8028. (1970).

²⁰ *Non-interference in the internal affairs of States*, G.A. Res. 31/91, U.N. GAOR, 31st sess., Supp. No. 39, 42, A/31/39 (1976).

²¹ *Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States*, G.A. Res. 36/103, U.N. GAOR, 36th sess., Supp. No. 51, 79, A/36/51 (1981).

²² Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act. Helsinki 1975. (továbbiakban: Helsinki záróokmány).

nincs szerződéses státusza sem, ennek ellenére sikeresen csökkentette a feszültséget a nyugati országok és a keleti blokk államai között. A dokumentum elismerte a második világháború után kialakult európai határok sérthetetlenségét, és az aláíró nemzetek kötelezettséget vállaltak az emberi jogok tiszteletben tartására, valamint gazdasági, tudományos és humanitárius együttműködésre.²³ Mindezekon felül a beavatkozás tilalma is előkerül a Záróokmány szövegében. „[a] részt vevő államok kölcsönös kapcsolataiktól függetlenül tartózkodnak minden közvetlen vagy közvetett, egyéni vagy kollektív beavatkozástól egy másik részt vevő állam belső joghatósága alá tartozó belső vagy külső ügyekben. Ennek megfelelően tartózkodni fognak minden fegyveres beavatkozástól, vagy ilyen beavatkozással való fenyegetéstől egy másik részt vevő állam ellen.”²⁴ Ugyanakkor elmondható, hogy a dokumentum nem hoz újdonságot a beavatkozás tilalmának rendszerében, hanem az addig elfogadott közgyűlési határozatokra épít.²⁵

A Nemzetközi Bíróság a Nicaragua-ügyben részletesen vizsgálta a beavatkozás tilalmát elméleti és gyakorlati szinten egyaránt. Ennek következtében az eset mérvadó kútfőként szolgál a tilalom helyes értelmezése kapcsán.²⁶ A Nicaragua-ügy kapcsán a hágai testület így fogalmazott ítéletében: *[a]z általánosan elfogadott megfogalmazásokra tekintettel az elv megtiltja, hogy bármely állam vagy államcsoport közvetlenül vagy közvetve beavatkozzon más államok bel- vagy külügyeibe. A tiltott beavatkozásnak ennek megfelelően olyan ügyekre kell vonatkoznia, amelyekben az állami szuverenitás elve alapján minden állam szabadon dönthet. Ezek a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális rendszer megválasztása, a külpolitika kialakítása.*²⁷

Az is megállapítható az ítélet szövegéből, hogy a kényszer képezi a beavatkozás tilalmának lényegét. A kényszer különösen nyilvánvaló olyan beavatkozás esetén, amely erőszak alkalmazásával is együtt jár, akár közvetlen akár közvetett katonai akció formájában vagy a terrorista csoportoknak nyújtott támogatással.²⁸ A Nicaragua-ügy ítéletének szövegéből levezethető, hogy a beavatkozást egy állam valósíthatja meg egy másik állammal szemben. Magánszemély vagy valamely csoport által végrehajtott cselekmény is sértheti a beavatkozás tilalmát abban az esetben, ha tevékenységük betudható egy államnak. Továbbá az is elmondható, hogy a tiltott beavatkozás olyan ügyekre vonatkozik, amelyekben a sértett állam szabadon dönthet, ideértve a bel- és külügyeit.²⁹

²³ Bővebben lásd: Michael WOOD – Daniel PURISCH: „Helsinki Final Act (1975)” in: *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* [MPIL] 2011, <https://doi.org/10.1093/law/epil/9780199231690/e1051>.

²⁴ Helsinki záróokmány. 6.

²⁵ POMSON (17. lj.) 201.

²⁶ POMSON (17. lj.) 203.

²⁷ *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Merits, Judgement, I.C.J. Reports 1986. p. 14. para. 205 (saját fordítás).

²⁸ Uo.

²⁹ DELERUE (4. lj.) 235.

Az ENSZ Alapokmánya a fent említett formában nem rendelkezik a beavatkozás tilalmáról (szemben az erőszak tilalmával). Az Alapokmányban csupán az ENSZ által a tagállamok belügyeibe történő beavatkozásról esik szó.³⁰

Általánosságban a beavatkozás tilalma tehát úgy ragadható meg, mint az egyik állam kényszerítő jellegű beavatkozása egy másik állam bel- vagy külügyeibe. Csak akkor tiltott, ha az állam ügyeinek olyan területein fordul elő, amelyek kizárólag az állam saját hatáskörébe tartoznak, erőszakos vagy diktatórikus eszközökkel történnek, és az a céljuk, hogy meghatározott következményekkel járó magatartásokat kényszerítsenek egy szuverén államra.³¹

A bevezetőben már utaltam a Tallinni Kézikönyvre, amely az egyik legjelentősebb magánkodifikációs mű, amely a kibertér és a nemzetközi jog kapcsolatát taglalja. A könyv felépítése két részre osztható: a fekete betűs szabályok a szerzők egyhangú álláspontját nyilvánítják ki a *lex lata*-ról az egyes kérdésekben, ezeket pedig a kommentár követi.³² A Kézikönyv ekképp rendelkezik a beavatkozás tilalmáról: „*Egy állam nem avatkozhat be – beleértve a kibereszközöket sem – egy másik állam belső működésébe vagy külügyeibe.*”³³ A dokumentum a rendelkezéshez tartozó kommentárjában ugyanazokat a főbb megállapításokat teszi, amelyeket a Nemzetközi Bíróság a Nicaragua-ügy kapcsán kidolgozott, és amelyet a szakirodalom is megállapított. A Kézikönyvet létrehozó szakértői csoport tehát egyetértett abban, hogy a tiltott beavatkozás két elemből áll. Az első, hogy a beavatkozásnak olyan ügyre kell vonatkoznia, amelyek a sértett állam bel- vagy külügyeit érintik, másodsor pedig a cselekménynek kényszerítő jellegűnek kell lennie.³⁴

3. ELLENINTÉZKEDÉSEK ÉS SZÜKSÉGHELYZET

Megállapítható, hogy az államok számára önvédelmi cselekmény foganatosítása csak és kizárólag fegyveres támadás szintjét elérő kiberműveletek esetén van lehetőségük,³⁵ nincs ez másképp a kiberműveletek esetében sem.³⁶ Az államok azonban akkor sem maradnak eszköztelenek, ha a művelet „csupán” az erőszak tilalmát,

³⁰ „A jelen Alapokmány egyetlen rendelkezése sem jogosítja fel az Egyesült Nemzeteket arra, hogy olyan ügyekbe avatkozzanak, amelyek lényegileg valamely Állam belső joghatóságának körébe tartoznak, és nem kötelezi a tagokat arra sem, hogy az ilyen ügyeket a jelen Alapokmányban megfelelő rendezési eljárás alá bocsássák”. ENSZ Alapokmány 2. cikk 7. bekezdés.

³¹ Philip KUNIG: „Intervention, Prohibition of” in: *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* [MPIL] 2008, 1. bek.

³² Michael N. SCHMITT: „Tallinn Manual 2.0 on the International Law of Cyber Operations: What It Is and Isn't” *Just Security* 2017. február 9., <https://www.justsecurity.org/37559/tallinn-manual-2-0-international-law-cyber-operations/>.

³³ Tallinn Manual 2.0. 66. szabály.

³⁴ Tallinn Manual 2.0. 314.

³⁵ KIS KELEMEN Bence: *Célzott likvidálás a nemzetközi jogban – különös tekintettel a felfegyverzett pilóta nélküli repülőgépek alkalmazására* (Pécs: Publikon Kiadó 2023) 95., <https://doi.org/10.51783/ajt.2023.3.06>.

³⁶ Tallinn Manual 2.0. 71. szabály.

netán pusztán a beavatkozás tilalmát vagy más nemzetközi jogi normát sért. Mi sem mutatja jobban ennek a kérdésnek a gyakorlati jelentőségét, mint az a tény, hogy mind ez idáig az államok egyetlen kiberműveletet sem nyilvánítottak fegyveres támadásnak (sem pedig erőszak alkalmazásának). A két legfontosabb lehetőség, amely nyitva áll számukra, az ellenintézkedés intézménye, illetve a szükséghelyzetre való hivatkozás.³⁷

3.1. ELLENINTÉZKEDÉSEK

Kizárt az állam olyan cselekményének jogellenessége, amely nem felel meg egy másik állammal szemben fennálló nemzetközi kötelezettségének, ha és amennyiben a cselekmény ellenintézkedést jelent az utóbbi állammal szemben.³⁸ Az ellenintézkedés úgy írható le, mint egy vagy több állam által egy másik államban szemben végrehajtott békés, egyoldalú reakció, amely lényegét tekintve jogellenes, kivéve ha az azt foganatosító állam vagy államok úgy ítélik meg, hogy az állam, amellyel szemben ellenintézkedést alkalmaznak, olyan nemzetközileg jogellenes cselekményt követett el, amelyre adott válaszként mégis igazolható az ellenintézkedésként végrehajtott egyébként jogellenes magatartás.³⁹ A 2001. évi államfelelősségi tervezet leszögezi, hogy a sértett állam csak abból a célból foganatosíthat ellenintézkedést a felelős állammal szemben, hogy azt rábírja fennálló kötelezettségeinek teljesítésére.⁴⁰ Ebből következik, hogy ellenintézkedést csak azzal az állammal szemben lehet foganatosítani, amely megszegte valamilyen nemzetközi kötelezettségét. Fontos kritérium továbbá, hogy bár fogalmilag ellenintézkedés bármilyen jogellenes magatartásra válaszolhat, arra kell irányulnia, hogy rávegye a felelős államot a kötelezettségének betartására, és csak addig foganatosítható, amíg feltétlenül szükséges. Ebből fakadóan, az ellenintézkedések célja nem lehet a büntetés vagy megtorlás.⁴¹

Az ellenintézkedések sajátosságaként említhető az is, hogy nem feltétlenül kell ugyanazon kötelezettségen alapulnia, mint amelyet a korábbi jogellenes cselekmény érintett.⁴² További jogi korlátként említhető ugyanakkor, hogy az ellenintézkedés nem járhat együtt erőszak alkalmazásával, nem sérthet alapvető emberi jogokat, valamint humanitárius jellegű kötelezettségeket, továbbá egyéb *jus cogens* normákat sem.⁴³ Eljárásjogi követelményként jelenik meg, hogy az ellenintézkedést végrehajtó államnak fel kell szólítania a felelős államot a kötelezettségeinek teljesítésére, majd értesítnie kell azt az ellenintézkedések megtételére vonatkozó minden döntésről, és tárgyalást kell felajánlania. Az ellenintézkedés alkalmazását pedig

³⁷ LAHMANN (10. lj.) 113.; 201.

³⁸ *Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, with commentaries, 12 December 2001. U.N. Doc. A/RES/56/83 (2001) (továbbiakban: ARSIWA) 22. cikk.

³⁹ Denis ALLAND: „The Definition of Countermeasures” in James CRAWFORD (szerk.): *The Law on International Responsibility* (Oxford: Oxford University Press 2010) 1127.

⁴⁰ ARSIWA 49. cikk. (1) bek.

⁴¹ LAHMANN (10. lj.) 115.

⁴² James CRAWFORD: *State Responsibility* (Cambridge: Cambridge University Press 2013) 685.

⁴³ ARSIWA 50. cikk.

fel kell függeszteni, ha a jogellenes cselekmény megszűnt, vagy a vita bíróság elé kerül.⁴⁴ Ebből adódik az, hogy ellenintézkedni voltaképpen kizárólag folyamatos jellegű jogsértéssel szemben lehetséges.⁴⁵ Az államfelelősségi szabályok előírják, hogy „amennyire lehetséges” az ellenintézkedéseknek visszafordíthatónak kell lenniük.⁴⁶

A Tallinni Kézikönyv szerkesztői szerint az állam jogosult lehet akár kiber, akár más jellegű ellenintézkedéseket hozni válaszul egy vele szemben fennálló nemzetközi kötelezettség másik állam általi megszegése esetére.⁴⁷ Fontos, hogy a kiberműveletre válaszul végrehajtott ellenintézkedésnek nem kell feltétlenül a kibertérben megtörténnie, valójában sokféle formát ölthet. A sértett állam például felfüggesztheti egy szerződés alkalmazását, vagy a gazdaság területén hozhat különböző korlátozó intézkedéseket. Ennek a fordítottja is igaz: a sértett állam a kibertéren keresztül is tehet ellenintézkedéseket függetlenül attól, hogy a jogellenes cselekmény őt nem a kibertéren keresztül érte.⁴⁸ Az ellenintézkedés célpontja nem szükségszerűen valamilyen állami szerv vagy az állam kiberinfrastruktúrája, fontos azonban, hogy rajtuk keresztül az államra irányuljon a művelet. A szakértők egyetértenek abban, hogy az ellenintézkedések – szemben a szükséghelyzettel – nem alkalmazhatók nem állami szereplőkkel szemben.⁴⁹

Ahogy már korábban is említettem, az ellenintézkedések nem ölthetnek büntető, illetve megtorló jellegűt. Például, ha „A” állam kiberműveletet hajt végre „B” állam ipari létesítményei ellen, és ezzel kárt okoz, akkor „B” állam nem hajthat végre válaszul ugyanilyen kiberműveletet. Az ilyen ellenintézkedés ugyanis visszafordíthatatlan lenne, amiből az következik, hogy a kiberművelet megtorló jellegűt ölt, mintsem hogy kényszerítse a felelős államot a jogellenes tevékenység megszüntetésére. Nemcsak hogy nem lehetnek büntető jellegűek az ellenintézkedések, de nem is súlyosbíthatják a fennálló vitát. A sértett államnak figyelembe kell vennie az eskaláció kockázatát, amikor ellenintézkedés foganatosításán gondolkodik, különösen igaz ez a kibertéren keresztül végrehajtott ellenintézkedések esetén.⁵⁰

Az ARSIWA ugyan előírja az államok számára az értesítési kötelezettséget, tehát a sértett államnak fel kell szólítania a felelős államot kötelezettségeinek teljesítésére, és értesítenie kell az ellenintézkedés alkalmazásáról szóló döntésről, ugyanakkor a dokumentum elismeri, hogy a sértett államok „sürgős ellenintézkedéseket tehetnek, amelyek szükségesek” jogaik megőrzése érdekében.⁵¹ A sürgős ellenintézkedésekre vonatkozó szabály lehetővé teszi, hogy az államok helyzete ne váljon hátrányosabbá azért, mert nincs lehetőségük azonnali reagálásra.⁵² A sürgős ellenintézkedések kiemelése azért is fontos, mert a kiberműveletek esetében kiemelt jelentőségűek lehet. Előfordulhat, hogy egy folyamatban lévő kiberművelet – például egy DDoS,

⁴⁴ ARSIWA 52. cikk (1)-(3) bek.

⁴⁵ LAHMANN (10. lj.) 171.

⁴⁶ ARSIWA 49. cikk (3) bekezdés.

⁴⁷ Tallinn Manual 2.0 20. szabály 111.

⁴⁸ DELERUE (4. lj.) 435. o.

⁴⁹ Tallinn Manual 2.0 113.

⁵⁰ DELERUE (4. lj.) 442.

⁵¹ ARSIWA 52. cikk (2) bek.

⁵² CRAWFORD (42. lj.) 701.

azaz terheléses támadás – esetén a sértett államnak ellenintézkedésnek minősülő, jogellenes kiberműveletet kell végrehajtania az őt ért kiberművelet hatásainak mérséklése vagy a szükséges információk megszerzése érdekében. Az ilyen, kibertéren keresztül végrehajtott ellenintézkedések sikere nagymértékben függhet a meglepetés erejétől. Az előzetes értesítés itt lehetőséget adna a felelős államnak az ellenintézkedés hatásainak elkerülésére vagy mérséklésére. Következésképp ha egy állam a kibertéren keresztül fontolgatja ellenintézkedések meghozatalát – függetlenül attól, hogy a kibertéren vagy a fizikai térben érte őt a jogsértő cselekmény – előnyös lehet a sürgős ellenintézkedéshez való folyamodás.⁵³

3.2. SZÜKSÉGHELYZET

Az ellenintézkedések foganatosításán túl az államok szükséghelyzetre is hivatkozhatnak abban az esetben, ha egy ellenséges kiberművelet nem éri el a fegyveres támadás szintjét, de az mégis az állam létfontosságú érdekét súlyosan vagy küszöbön álló módon veszélyezteti. A szükséghelyzet kapcsán kiemelendő, hogy az államfelelősségi tervezet akkor teszi lehetővé a szükséghelyzetre való hivatkozást, ha a szükséghelyzetben végrehajtott magatartás az egyetlen módja annak, hogy az állam megvédje létfontosságú érdekeit a fent említett súlyos és közvetlen veszélytől, továbbá nem sérti súlyosan a kötelezettséggel érintett állam, államok vagy a nemzetközi közösség egészének érdekeit.⁵⁴ További feltételként jelenik meg, hogy az állam megnyíltan hatott közre a szükséghelyzet létrejöttében, illetve maga a kötelezettség ne zárja ki a szükséghelyzetre hivatkozást.⁵⁵ Összefoglalva elmondható, hogy a hatályos nemzetközi jog csak nagyon szigorú feltételrendszer mentén teszi lehetővé az államok számára, hogy szükséghelyzetre hivatkozzanak cselekményük igazolásául.

A szükséghelyzet annyiban mutat hasonlóságot az ellenintézkedésekkel, hogy mindkettő jogellenességet kizáró körülmény. Az ellenintézkedésekhez hasonlóan olyan válaszlépéseket foglalhatnak magukban, amelyek egyébként jogellenesek lennének, de ilyen jellegük kizárt, ugyanis az a céljuk, hogy véget vessen azoknak az ellenséges kiberműveleteknek, amelyek a választ foganatosító állam ellen irányultak. Ugyanakkor jelentős különbség a két intézmény között, hogy a szükséghelyzetre akkor is lehet hivatkozni, ha az adott kiberműveletet nem állami szereplők hajtották végre, és a művelet nem tudható be egyértelműen egy meghatározott államnak.⁵⁶

A Tallinni Kézikönyv így fogalmaz fekete betűs szabályai között: „[e]gy állam szükséghelyzetre hivatkozással, létfontosságú érdekét érintő súlyos és közvetlen veszélyt jelentő magatartásokkal szemben – akár kiber jellegűek, akár nem – fel léphet amennyiben ez az egyetlen módja a kérdéses érdek védelmének.”⁵⁷

⁵³ DELERUE (4. lj.) 446–448.

⁵⁴ ARSIWA 25. cikk (1) bek.

⁵⁵ ARSIWA 25. cikk (2) bek.

⁵⁶ Michael N. SCHMITT: „International Cyber Norms: Reflections on the Path Ahead” https://puc.overheid.nl/mrt/doc/PUC_248171_11/.

⁵⁷ Tallinn Manual 2.0. 26. szabály 135. (saját fordítás).

Az „létfontosságú érdek” kapcsán a pontos fogalmi meghatározás hiányával küzdünk. Abban az esetben, ha a kiberművelet emberéleteket veszélyeztet, ez a követelmény feltehetően teljesül. Általánosságban elmondható, hogy a civil lakosság biztonsága alapvető érdeknek számít.⁵⁸ Továbbá az elmúlt években konszenzus alakult ki arra vonatkozóan az államok között, hogy a kritikus infrastruktúra védelme is a létfontosságú érdek kategóriájába került. A kritikus infrastruktúra körébe sorolható az energia, a víz, a közlekedés, az egészségügyi szolgáltatások, de akár a távközlés is.⁵⁹ A Kézikönyvet készítő szerkesztői gárda szerint alapvető érdek az, amely lényeges és nagy jelentőségű az érintett állam számára. Annak meghatározása, hogy mi minősül alapvető érdeknek, mindig kontextusfüggő, illetve bizonyos mértékig államonként változhat. Egyetértettek abban is, hogy létezhetnek olyan esetek, amikor a nemzetközi közösség egészének érdeke is alapvető érdeknek minősül e szabály alkalmazása során.⁶⁰

Azt, hogy a veszély mikor „súlyos”, szintén nem definiálja az ARSIWA. Létezik olyan álláspont, amely szerint akkor beszélhetünk „súlyos” veszélyről, ha az eléri azt a súlyossági fokot, amely valószínűvé teszi érdekek megsemmisülését vagy legalábbis jelentős károsodását.⁶¹ Így tehát ha a kiberművelet emberéleteket fenyeget, részben vagy egészben megzavarja a kritikus infrastruktúra működését, a követelmény teljesül.

Nemcsak a súlyosság, hanem a közvetlenség feltétele is kérdéses. Az ARSIWA kommentárja úgy fogalmaz, hogy a veszély fennállását objektív alapon kell megállapítani, ha pusztán „lehetséges” annak bekövetkezése, az nem elegendő kritérium.⁶² A Nemzetközi Bíróság a Bős-Nagymaros-ügyben hozott ítéletében így értékelte a kérdést: „[...] a veszélyesség fogalma messze túlmutat a »lehetőség« fogalmán, de egy hosszabb távon megjelenő veszély is »közvetlennek« tekinthető, ha bebizonyosodik, hogy ez a veszély, bármilyen távoli is legyen, nem kevésbé biztos és elkerülhetetlen.”⁶³

Az utolsó vizsgálandó kritérium a szükséghelyzetre való hivatkozás kapcsán az, hogy ez legyen az államnak az egyetlen lehetősége, hogy megvédje alapvető érdekeit a súlyos és közvetlen veszélytől. Kizárt tehát a szükséghelyzetre való hivatkozás, ha más jogszerű eszközök állnak rendelkezésre az állam számára, még akkor

⁵⁸ A Nemzetközi Bíróság lényegében hallgatólagosan elismerte a lakosság biztonságát alapvető érdeknek, a Fal tanácsadó véleményében 2004-ben. A Bíróság így fogalmaz: „a Bíróság nem volt meggyőződve arról, hogy a fal megépítése a választott útvonal mentén az egyetlen eszköz Izrael érdekeinek megvédésére azzal a veszéllyel szemben, amire az építés indokaként hivatkozott.” (saját fordítás). *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, Advisory Opinion. I.C.J. Reports 2004, p. 136. para. 140.

⁵⁹ LAHMANN (10. lj.) 208; Tallinn Manual. 2.0. 136.

⁶⁰ Tallinn Manual 2.0. 135.

⁶¹ Maria AGIUS: „The Invocation of Necessity in International Law” *Netherlands International Law Review* 2009/2. 103., <https://doi.org/10.1017/s0165070x09000953>; Tallinn Manual 2.0. 135.

⁶² ARSIWA kommentár 25. bek. (15.).

⁶³ *Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)*, Judgement, I.C.J. Reports 1997, p. 7. para. 54. (saját fordítás).

is, ha azok költségesebbek vagy kevésbé kényelmesek.⁶⁴ Ez a feltétel lehet az, amely miatt csak nagyon kevés esetben lehetséges – ha lehetséges egyáltalán – a kibertérben zajló események kapcsán a szükséghelyzetre hivatkozni. A kibertérben zajló műveletek gyakran egy szempillantás alatt történnek, tekintettel a kibertér sajátosságaira. Kétséges tehát, hogy egy állam mindig képes lesz-e kimerítően értékelni és tesztelni az összes technikailag elérhető védekezési eszközt, mielőtt a szükséghelyzet intézményéhez folyamodna.⁶⁵

4. AZ ÁLLAMI GYAKORLAT

Megállapítható, hogy az elmúlt években jelentősen megnövekedett azoknak az államok a száma, amelyek állást foglaltak a kibertér és a nemzetközi jog kapcsolatáról. Az állásfoglalások jelentős hányada érintette a beavatkozás tilalmával kapcsolatos nézeteket. A következő táblázat szemlélteti a nyilatkozó államokat, továbbá nyilatkozatuk lényegét:

<i>Nyilatkozatot tevő állam</i>	<i>A nyilatkozat lényeges tartalma</i>
Ausztrália	„Az a kibertérben elkövetett káros magatartás, amely nem minősül erőszak alkalmazásának, továbbra is sértheti azt a kötelezettséget, hogy az állam ne avatkozzon be más állam bel- vagy külügyeibe. Tiltott a beavatkozás, ha az kényszerítő eszközökkel beavatkozik olyan ügyekbe, amelyekről más állam a szuverenitásának elve alapján szabadon dönthet.” ⁶⁶
Brazília	„A beavatkozás tilalmának megsértéséhez az információs technológiai eszközök rosszindulatú felhasználásának magában kell foglalnia egy olyan kényszerelmet, amely érinti a sértett állam politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális rendszerének szabad megválasztásához, valamint a külpolitikájának kialakításához való jogot.” ⁶⁷
Kanada	„Az állami kibertevékenységek sérthetik a másik állam bel- vagy külügyeibe való beavatkozásra vonatkozó alapvető nemzetközi jogi tilalmat. Ez az eset akkor áll fenn, ha mindkét alábbi feltétel teljesül: a tevékenység célja a bel- vagy külügyekbe való beavatkozás, továbbá a tevékenység olyan hatást okoz, amelyek megfosztják vagy kényszerítik az érintett államokat olyan kérdésekben, amelyekben szabad választásuk van.” ⁶⁸

⁶⁴ ARSIWA kommentár 25. bek. (15.).

⁶⁵ LAHMANN (10. lj.) 219.

⁶⁶ Annex B: Australia’s position on how international law applies to State conduct in cyberspace. Australian Government (továbbiakban: Ausztrália állásfoglalása), <https://www.internationalcybertech.gov.au/our-work/annexes/annex-b>.

⁶⁷ *Official compendium of voluntary national contributions on the subject of how international law applies to the use of information and communications technologies by States submitted by participating governmental experts in the Group of Governmental Experts on Advancing Responsible State Behaviour in Cyberspace in the Context of International Security established pursuant to General Assembly resolution 73/266*. 13 July 2021. U.N. Doc. A/76/136* (2021) (a továbbiakban: UNGA: A/76/136) 19.

⁶⁸ International Law applicable in cyberspace. Government of Canada (a továbbiakban: Kanada állásfoglalása), 22. bek., https://www.international.gc.ca/world-monde/issues_developpement-enjeux_developpement/peace_security-paix_scurite/cyberspace_law-cyberespace_droit.aspx?lang=eng.

Nyilatkozatot tevő állam *A nyilatkozat lényeges tartalma*

Észtország	„Ha egy államnak betudható kiberművelet egy másik államot bel- vagy külügyeiben olyan cselekvésre kényszerít, amelyet önként nem követne el, az tiltott beavatkozásnak minősül. ⁶⁹ ”
Franciaország	„Egyre több állam szerzi meg a kapacitást a kibertérben történő műveletek előkészítésére és lefolytatására. Ha más állam jogának sérelmére hajtják végre, az ilyen műveletek behatolásuk mértékétől és hatásától függően sértheti a beavatkozás tilalmát vagy akár az erőszak tilalmát is. Franciaország bel- vagy külügyeibe digitális eszközökkel történő beavatkozás – vagyis olyan beavatkozás, amely az ország politikai, gazdasági, társadalmi vagy kulturális rendszerében kárt okoz vagy okozhat – a beavatkozás tilalmának megsértését jelentheti. ⁷⁰ ”
Németország	„Németország általánosságban azon a véleményen van, hogy a kiberműveletek a nemzetközi jog szerinti tiltott beavatkozásnak minősülhetnek, ha a mértéküket és a hatásukat tekintve hasonlóak a fizikai térben alkalmazott kényszerhez. ⁷¹ ”
Irán	„Jogellenesnek minősül a fegyveres beavatkozás és minden egyéb beavatkozás az állam politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális szervei ellen számítógépes vagy egyéb eszközökkel. Egyetlen állam sem kényszeríthet egy másik államot kiber- vagy egyéb eszközökkel, hogy politikai, gazdasági vagy más döntést hozzon, vagy arra ösztönözzön. ⁷² ”
Olaszország	„Olaszország úgy véli, hogy a kiberművelet a beavatkozás tilalmának megsértését eredményezi, ha egy állam kényszerítő eszközöket alkalmaz arra, hogy egy másik államot egy adott cselekvés megtételére vagy attól való tartózkodásra kényszerítsen a saját hatáskörébe tartozó ügyben. ⁷³ ”
Japán	„A kiberműveletek jogellenes beavatkozásnak minősülhetnek, ha a Nicaragua-ítéletben tisztázott körülmények teljesülnek, beleértve a kényszer elemét is. ⁷⁴ ”
Hollandia	„A digitális technológia fejlődése lehetőséget adott az államoknak arra, hogy saját határaiton kívül is befolyást gyakoroljanak, illetve beavatkozzanak más államok ügyeibe. A beavatkozás egy másik állam bel- vagy külügyeibe való beavatkozást jelenti, azzal a céllal, hogy az adott állammal szemben kényszert alkalmazzanak. ⁷⁵ ”
Új-Zéland	„Az államnak betudható kiberművelet összeegyeztethetetlen a beavatkozás tilalmával, ha jelentős hatással van olyan ügyre, amely a célállam szuverén funkciói közé tartozik, és kényszerítő jellegű. ⁷⁶ ”

⁶⁹ UNGA: A/76/136. 25.

⁷⁰ Droit International Appliqué Aux Opérations Dans Le Cyberspace. Ministère Des Armées (a továbbiakban: Franciaország állásfoglalása), 6., www.justsecurity.org/up-content/uploads/2019/09/droit-internat-applique-aux-operations-cyberspace-france.pdf.

⁷¹ On the Application of International Law in Cyberspace. The Federal Republic (a továbbiakban: Németország állásfoglalása), 5–6., <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/2446304/32e7b2498e10b74fb17204c54665bdf0/on-the-application-of-international-law-in-cyberspace-data.pdf>.

⁷² „General Staff of Iranian Armed Forces Warns of Tough Reaction to Any Cyber Threat” *Nournews*. 2020. augusztus 18. nournews.ir/En/News/53144/General-Staff-of-Iranian-Armed-Forces-Warns-of-Tough-Reaction-to-Any-Cyber-Threat.

⁷³ Italian Position Paper on 'International Law and Cyberspace' (a továbbiakban: Olaszország állásfoglalása) 4., https://www.esteri.it/mae/resource/doc/2021/11/italian_position_paper_on_international_law_and_cyberspace.pdf.

⁷⁴ Basic Position of the Government of Japan on International Law Applicable to Cyber Operations. Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2., <https://www.mofa.go.jp/files/100200935.pdf>.

⁷⁵ Forrás: Appendix: International Law in Cyberspace (a továbbiakban: Hollandia állásfoglalása) 3., [https://ceipfiles.s3.amazonaws.com/pdf/CyberNorms/LawStatements/Appendix+International+Law+in+Cyberspace+\(Statement+by+the+Netherlands\).pdf](https://ceipfiles.s3.amazonaws.com/pdf/CyberNorms/LawStatements/Appendix+International+Law+in+Cyberspace+(Statement+by+the+Netherlands).pdf).

⁷⁶ The Application of International Law to State Activity in Cyberspace. New Zealand Foreign Affairs and Trade, (a továbbiakban: Új-Zéland állásfoglalása) 9. bek., <https://www.dPMC.govt.nz/sites/>

Nyilatkozatot tevő állam *A nyilatkozat lényeges tartalma*

Norvégia	„Azok a kiberműveletek, amelyek a célállamot olyan cselekvés megtételére kényszerítik, amelyet egyébként önként nem tett volna meg a belső vagy külső ügyeivel kapcsolatban, a nemzetközi jogot sértik.” ⁷⁷
Románia	„A következő kritériumoknak kell teljesülniük ahhoz, hogy a kiberművelet a nemzetközi jog szerint tiltott beavatkozásnak minősüljön: ki kell terjednie azokra a kérdésekre, amelyekben az államok szabadon döntenek, a cselekménynek kényszerítő jellegűnek kell lennie, és ok-okozati összefüggésnek kell lennie a kényszerítő aktus és a célállam ügyeire gyakorolt hatás között.” ⁷⁸
Szingapúr	„Szingapúr megerősíti, hogy a beavatkozás tilalma a kibertérre is vonatkozik. Az egyik állam által a másikkal szembeni tiltott beavatkozás azokra az ügyekre terjed ki, ahol a sértett állam a szuverenitás elve alapján szabadon dönthet. Szingapúr véleménye szerint a beavatkozás szükségszerűen magában foglalja a kényszer elemét is.” ⁷⁹
Svédország	„A beavatkozás tilalma mint a nemzetközi jog alapelve a kibertérben is alkalmazandó. A beavatkozás tilalma általában két elemet foglal magában: a beavatkozás olyan ügyekre vonatkozik, amelyekben minden állam szabadon dönthet, és a kényszer.” ⁸⁰
Svájc	„A beavatkozás tilalma a kibertérre is vonatkozik. Ez azt jelenti, hogy a kibertérben egy állam jogellenes beavatkozása egy másik állam politikai vagy gazdasági ügyeibe a szuverenitás megsértése mellett a beavatkozás tilalmát is sérti, ha a vonatkozó feltételek teljesülnek.” ⁸¹
Egyesült Királyság	„Az erőszak alkalmazásának küszöbértéke alatt az államok belügyeibe való beavatkozást tiltó nemzetközi szokásjogi szabály az államok kiberműveleteire ugyanúgy vonatkozik, mint egyéb tevékenységeikre.” ⁸²
Egyesült Államok	„Egy másik állam alapvető funkcióiba való, kényszerítő jellegű beavatkozásra vonatkozó nemzetközi jogi tilalom az állam kibertérben tanúsított magatartására is vonatkozik.” ⁸³

A nyilatkozó államok tehát egyetértenek abban, hogy a beavatkozás tilalma mint nemzetközi jogi alapelv a kibertérre is alkalmazandó norma. Tartalmilag pedig azokat a fogalmi elemeket ölelik fel az államok nyilatkozataikban, amelyeket a Nicaragua-ügy kapcsán a Nemzetközi Bíróság kidolgozott a tilalommal kapcsolat-

default/files/2020-12/The%20Application%20of%20International%20Law%20to%20State%20Activity%20in%20Cyberspace.pdf.

⁷⁷ UNGA: A/76/136. 68.

⁷⁸ UNGA: A/76/136. 77.

⁷⁹ UNGA: A/76/136. 83.

⁸⁰ Position Paper on the Application of International Law in Cyberspace. Government Offices of Sweden (a továbbiakban: Svédország állásfoglalása) 3., <https://www.government.se/contentassets/3c2cb6f6bd0e4ab0bd542f653283b140/swedens-position-paper-on-the-application-of-international-law-in-cyberspace.pdf>.

⁸¹ Switzerland's position paper on the application of international law in Cyberpsace. Federal Department of Foreign Affairs FDFA (a továbbiakban: Svájc állásfoglalása) 3., https://www.eda.admin.ch/dam/eda/en/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/20210527-Schweiz-Annex-UN-GGE-Cybersecurity-2019-2021_EN.pdf.

⁸² Application of international law to state's conduct in cyberspace: UK statement. Foreign, Commonwealth and Development Office (a továbbiakban: Nagy-Britannia állásfoglalása) 8., <https://www.gov.uk/government/publications/application-of-international-law-to-states-conduct-in-cyberspace-uk-statement/application-of-international-law-to-states-conduct-in-cyberspace-uk-statement>.

⁸³ DOD General Counsel Remarks at U.S. Cyber Command Legal Conference. U.S. Department of Defense, <https://www.defense.gov/News/Speeches/Speech/Article/2099378/dod-general-counsel-remarks-at-us-cyber-command-legal-conference/>.

ban. Az állami gyakorlat is egységes tehát abban, hogy az államok bel- vagy külügyeibe történjen a beavatkozás a másik állam részéről, illetve kényszerítő jelleggel kell történjen. Ezen feltételek együttes fennállása esetén beszélhetünk tehát a beavatkozás tilalmának megsértéséről, a kibertérben is, amelyet így nyugodtan jellemezhetünk szokásjogi erejű normaként is.

Több állam nyilatkozatából is kitűnik, hogy azt, hogy az adott kiberművelet sérti-e a beavatkozás tilalmát – vagy adott esetben az erőszak tilalmát –, esetről esetre szükséges vizsgálni.⁸⁴

Egyes államok állásfoglalásukban példálózó jelleggel megemlítenek eseteket, amelyek szerintük a beavatkozás tilalmát sértő kiberműveletek lehetnek.

Mind az ausztrál, mind pedig a brit dokumentum megállapítja, hogy a beavatkozás tilalmát sértik az olyan kiberműveletek, amelyek manipulálják a választási rendszert a választások eredményének megváltoztatása érdekében.⁸⁵ Hosszan értekezik a választásokba való beavatkozásról a német állásfoglalás is. Németország is elfogadja azt a véleményt, hogy a választásokat célzó kiberműveletek jogellenes beavatkozásnak minősülnek. Példaként említik azt a lehetőséget, amikor egy állam az interneten keresztül dezinformációt terjesztve okoz olyan politikai felfordulást vagy zavargásokat, amelyek akadályozzák a választások szabályszerű megtartását. Nem szükséges tehát az, hogy közvetlenül a választási rendszerekbe történjen a beavatkozás.⁸⁶ A kanadai nyilatkozat a választásokba való beavatkozásokról azt a példát hozza, amikor is egy kiberművelet megzavarja a sértett állam valamely gázvezetékének működését, ezáltal hátrányosabb pozícióba kényszeríti az adott államot az energia-hordozókra vonatkozó szerződések tárgyalásánál.⁸⁷ Végezetül pedig az olasz és az új-zélandi dokumentumokból emelném ki azt a példát, amely szerint a beavatkozás tilalmát sértheti az a kiberművelet, amely az adott állam közegészségügyi rendszere ellen irányul, ezáltal veszélyezteti az adott állam erőfeszítéseit járvány idején.⁸⁸

Az állami állásfoglalások, nyilatkozatok jelentős része tartalmazza az ellenintézkedésre mint az ellenséges célú kiberműveletek esetén alkalmazható jogintézményre vonatkozó álláspontokat, ezt a következő táblázat szemlélteti:

<i>Nyilatkozatot tevő állam</i>	<i>A nyilatkozat lényeges tartalma</i>
Ausztrália	„Ha egy állam olyan rosszindulatú kibertevekenységnek lesz az áldozata, amely a felelős államnak tulajdonítható, a sértett állam bizonyos körülmények között ellenintézkedéseket fogantatosíthat, akár a kibertérben, akár más módon.” ⁸⁹
Brazília	„Brazília úgy véli, hogy további egyeztetésekre van szükség a jogellenes cselekményekre adott ellenintézkedések jogszerűségéről, ideértve a kiberkontextust is.” ⁹⁰

⁸⁴ Az esetről esetre történő vizsgálatot említi például a kanadai, a román, a svéd és a svájci nyilatkozat is.

⁸⁵ Lásd Ausztrália és Nagy-Britannia állásfoglalását. 9. bek.

⁸⁶ Németország állásfoglalása. 5.

⁸⁷ Kanada állásfoglalása. 22. bek.

⁸⁸ Olaszország állásfoglalása. 5; Új-Zéland állásfoglalása 10. bek.

⁸⁹ Ausztrália állásfoglalása.

⁹⁰ UNGA: A/76/136, 22.

Nyilatkozatot tevő állam *A nyilatkozat lényeges tartalma*

Kanada	„Kanada úgy véli, hogy az államok jogosultak ellenintézkedéseket alkalmazni a jogsértő cselekményekre válaszul, ideértve a kiberteret is.” „A jogsértő kiberműveletekre válaszul hozott ellenintézkedések lehetnek nem kiber jellegűek is.” ⁹¹
Észtország	„Ha egy kiberművelet nem éri el a fegyveres támadás küszöbét, de ennek ellenére a nemzetközi jog megsértését jelenti, az államok fenntartják a jogot az ellenintézkedések megtételére, az államfelelősség szabályaival összhangban.” ⁹²
Franciaország	„Franciaország ellenintézkedésekkel (is) válaszolhat a kibertámadásokra. A nemzetközi jogot sértő kibertámadásokra válaszul Franciaország olyan ellenintézkedéseket tehet, amelyek célja egyfelől érdekeinek védelme, másfelől, hogy rábírja a felelős államot kötelezettségeinek teljesítésére.” ⁹³
Németország	„Németország elfogadja, hogy a nemzetközi kötelezettségek megszegése esetén (legyen az kibertérrel kapcsolatos vagy a kibertéren kívüli) kiber és kibertéren kívüli ellenintézkedésekkel is lehet reagálni.” ⁹⁴
Olaszország	„Olaszország úgy véli, hogy az ellenintézkedések megfelelő válaszlépések lehetnek az olyan kiberműveletekre, amelyek a fegyveres támadás küszöbértékét el nem érő jogellenes cselekménynek minősülnek.” ⁹⁵
Hollandia	„Ha az állam egy másik állam által elkövetett jogellenes cselekmény áldozata, akkor bizonyos körülmények között ellenintézkedéseket tehet. Az ellenintézkedések olyan cselekmények, amelyek általában valamely kötelezettség megsértésének minősülnek, de megengedettek, mert a kötelezettség megsértésére adott válaszként funkcionál. A kibertérben például kiberművelet indítható olyan hálózatok vagy rendszerek leállítására, amelyeket egy másik állam kibertámadásra használ.” ⁹⁶
Új-Zéland	„Az ellenintézkedések jogellenes cselekmények, amelyek megengedettek, ha egy másik államot bírnak rá a nemzetközi jog szerinti kötelezettségei teljesítésére. Idetartoznak olyan kibertevékenységek is, amelyeket a nemzetközi jog egyébként tiltana.” ⁹⁷
Norvégia	„Ha egy állam jogellenes kiberművelet áldozata és a másik állam a nemzetközi szokás-jog szerint felelősségre vonható, a sértett állam a körülményektől függően jogosult lehet ellenintézkedések megtételére.” ⁹⁸
Szingapúr	„Ha az állam elleni rosszindulatú kibertevékenység nem emelkedett a fegyveres támadás szintjére, amely felhatalmazná a sértett államot az önvédelem jogának alkalmazására, a nemzetközi jog biztosítja, hogy a sértett állam ellenintézkedéshez folyamodhat.” ⁹⁹
Svédország	„Ha egy államot jogellenes cselekmény ér, különféle intézkedésekkel válaszolhat. Az ilyen intézkedések magukban foglalják az ellenintézkedéseket is. [...] Ez a szabály a kiberműveletekre is vonatkozik.” ¹⁰⁰
Svájc	„Ha a fegyveres támadás küszöbét nem érték el, az államok azonnali, arányos és erőszakmentes ellenintézkedést foganatosíthatnak. [...] A kiberműveletekre adott ellenintézkedéseknek nem feltétlenül kell a kibertérben megtörténniük.” ¹⁰¹

⁹¹ Kanada állásfoglalása. 34–35. bek.

⁹² UNGA: A/76/136, 29.

⁹³ Franciaország állásfoglalása. 7–8.

⁹⁴ Németország állásfoglalása. 13.

⁹⁵ Olaszország állásfoglalása. 7.

⁹⁶ Hollandia állásfoglalása. 7.

⁹⁷ Új-Zéland állásfoglalása. 21. bek.

⁹⁸ UNGA: A/76/136. 72.

⁹⁹ UNGA: A/76/136. 84.

¹⁰⁰ Svédország állásfoglalása. 6.

¹⁰¹ Svájc állásfoglalása. 4.

<i>Nyilatkozatot tevő állam</i>	<i>A nyilatkozat lényeges tartalma</i>
Egyesült Királyság	„Az ellenintézkedés [...] értelmében a sértett állam a jogsértő magatartás megállítására és a jóvátétel biztosítása érdekében oly módon reagálhat egy jogellenes cselekményre, amely normál körülmények között szintén jogellenes lenne. Az Egyesült Királyság korábban egyértelművé tette, hogy az ellenintézkedések a jogellenes kiberműveletek esetében is rendelkezésre állnak.” ¹⁰²
Egyesült Államok	„Az államoknak betudható jogellenes cselekménynek minősülő kibertevékenységekre válaszul hozott ellenintézkedések kiberalapú és nem a kibertéren alapuló műveletek egyaránt lehetnek.” ¹⁰³

A nyilatkozatokat összevetve azt láthatjuk, hogy az államok általánosságban elfogadják az ellenintézkedés intézményét akkor, amikor az ellenséges célú kiberművelet nem éri el a fegyveres támadás szintjét. A nyilatkozó államok többsége abban is egyetért, hogy mind a kibertérben, mind a valós fizikai térben lehetséges ellenintézkedést alkalmazni, ha sértett állam pozíciójába kerülnek. Nincs vita abban sem, hogy a kiberműveletekkel szemben foganatosított ellenintézkedésekre is irányadóak az ellenintézkedésekre vonatkozó általános szabályok, amelyeket dolgozatom korábbi részében ismertettem. Egyedül a brazil nyilatkozat fogalmaz meglepően óvatosan. Amíg a többi állam nem bocsátkozik hosszas fejtegetésbe annak kapcsán, hogy az ellenintézkedés megfelelő válaszlépés lehet-e az ellenséges célú kiberműveletekre, addig a brazil állásfoglalás úgy fogalmaz: „különösen az információs technológia területén kell több tényezőt is figyelembe venni, amely arra mutat, hogy az ellenintézkedésekkel kapcsolatban óvatos megközelítést kell alkalmazni”, illetve „Brazília úgy véli, hogy további egyeztetésekre van szükség” az államok között a kérdés kapcsán.¹⁰⁴

Ahogy már fentebb bemutattam, az államok nemcsak ellenintézkedést alkalmazhatnak, hanem szükséghelyzetre is hivatkozhatnak abban az esetben, ha a velük szemben végrehajtott kiberművelet nem éri el a fegyveres támadás szintjét, tehát nincs lehetőség az önvédelem jogának alkalmazására. A szükséghelyzetre vonatkozó állami álláspontokat meglepően kevés nyilatkozatban találhatunk. A nyilatkozó államok kis része gondolta csupán azt, hogy a szükséghelyzet intézményével kapcsolatban is nyilatkozatot kell tennie. Ezeket az államokat és nyilatkozataik lényeges tartalmát a következő táblázat szemlélteti:

<i>Nyilatkozatot tevő állam</i>	<i>A nyilatkozat lényeges tartalma</i>
Franciaország	„Franciaország azt sem zárja ki, hogy végveszélyre vagy szükséghelyzetre hivatkozzon annak érdekében, hogy létfontosságú érdekeit megvédje a fegyveres támadás küszöbértéke alatti, de súlyos és közvetlen veszélyt jelentő kibertámadásokkal szemben.” ¹⁰⁵
Németország	„Kivételesen kizárható egy államnak a nemzetközi kötelezettségeit megsértő kiberműveletének jogellenessége, ha az állam szükséghelyzetben cselekedett.” ¹⁰⁶

¹⁰² International Law in Future Frontiers. Az Egyesült Királyság főügyészének 2022. május 19-ei beszéde, <https://www.gov.uk/government/speeches/international-law-in-future-frontiers>.

¹⁰³ UNGA: A/76/136. 142.

¹⁰⁴ UNGA: A/76/136. 22.

¹⁰⁵ Franciaország állásfoglalása. 8.

¹⁰⁶ Németország állásfoglalása. 14.

Nyilatkozatot tevő állam *A nyilatkozat lényeges tartalma*

Hollandia	„A szükséghelyzet olyan jogellenességet kizáró körülmény, amely bizonyos szigorú feltételek mellett igazolja az egyébként jogellenes cselekményt, például egy másik állam ellen irányuló, támadó jellegű kiberműveletet.” ¹⁰⁷
Norvégia	„Szükséghelyzet esetén az állam úgy is reagálhat egy kiberműveletre, hogy az elviekben egy nemzetközi jogi kötelezettség megsértését jelenti, de a nemzetközi jog szerint mégsem kell felelősséget vállalnia a tetteiért.” ¹⁰⁸
Svédország	„Bizonyos szigorú feltételek mentén az állam olyan intézkedéseket alkalmazhat, amelyek egyébként sértenének egy nemzetközi jogi kötelezettséget annak érdekében, hogy megvédjék alapvető érdekeiket egy súlyos és közvetlen veszélytől. Ez a kibertér kontextusában is érvényes, ugyanakkor csak kivételesen állnak rendelkezésre valamely kötelezettség elmulasztása esetén.” ¹⁰⁹
Svájc	„Az államfelelősségre vonatkozó szabályok az ellenintézkedések mellett egyéb különleges körülményeket is biztosítanak, amelyek kizárják egy olyan magatartás jogellenességét, amely egyébként nem lenne összhangban az állam nemzetközi jogi kötelezettségeivel. Például egy állam mentesülhet egy kötelezettsége betartása alól, ha így tudja megvédeni lényeges érdekeit a súlyos és közvetlen veszélytől. Ezek a szabályok a kiberműveletekkel összefüggésben is alkalmazhatók.” ¹¹⁰

A nyilatkozatokat megvizsgálva azt láthatjuk, hogy az állami gyakorlatban is előkerül az „alapvető érdekek”, valamint a „súlyos és közvetlen veszély” kifejezések használata. Egységesek az állásfoglalások abban a tekintetben is, hogy hangsúlyozzák a szükséghelyzetre való hivatkozás kivételes jellegét.

A nyilatkozatokat tekintve egyedül a német és a holland nyilatkozat az, amely nemcsak pár sorban deklarálja az elvi lehetőségét a szükséghelyzetre való hivatkozásnak, hanem a gyakorlati alkalmazhatóságát is fejtegeti. A német nyilatkozat szerint az „alapvető érdekek” mint fogalom azon keresztül határozható meg, hogy a rosszindulatú kiberművelet ténylegesen vagy potenciálisan milyen típusú infrastruktúrát céloz meg, valamint hogy az infrastruktúra az állam szempontjából milyen jelentőséggel rendelkezik. Példaként említi a nyilatkozat, hogy az állampolgárok védelme a súlyos fizikai sérülésekkel szemben minden állam „alapvető érdeke”. Annak meghatározása pedig, hogy a veszély „súlyos-e”, eseti értékelés szükséges. Minél fontosabb az „alapvető érdek”, annál alacsonyabb a „súlyosság kritériuma.” Németország szerint nem szükséges a testi sérülés bekövetkezése, elegendő a jelentős mértékű funkcionális károsodás is.¹¹¹

A holland nyilatkozat példálózó jelleggel sorolja fel, mi minősülhet alapvető érdekek: idetartozik a villamosenergia-hálózat, a vízellátás és a bankrendszer működése is. A veszély súlyosságára vonatkozóan pedig a holland nyilatkozat is az eseti alapon történő vizsgálatot részesíti előnyben.¹¹²

¹⁰⁷ Hollandia állásfoglalása. 7.

¹⁰⁸ UNGA: A/76/136. 73.

¹⁰⁹ Svédország állásfoglalása. 6.

¹¹⁰ Svájc állásfoglalása. 7.

¹¹¹ Németország állásfoglalása. 11–12.

¹¹² Hollandia állásfoglalása. 8.

5. A KÖZELMÚLT ESEMÉNYEI

A 2007-es év mérföldkönek tekinthető a kibertér történetében. Ekkor hajtották végre az első olyan kibertámadást, amely jelentős állami háttérrel rendelkezett, és egy másik állam ellen irányult. A műveleteket orosz IP címekről hajtották végre, a sérített állam pedig Észtország volt. A támadás főként az észti sajtótermékeket, bankszektort, illetve az ország kormányzati szféráját érintette. Ugyanakkor a támadásnak nem volt halálos áldozata, nem keletkezett helyrehozhatatlan vagy súlyos infrastrukturális károsodás. A lakosság annyit érzékelt az eseményekből, hogy egyes banki szolgáltatások nem voltak elérhetők, illetve az elektronikus levelezésekhez nehezebben lehetett hozzáférni.¹¹³ Mindezekre tekintettel megállapítható, hogy ha a kiberművelet nem éri el az erőszak alkalmazásának szintjét, sokkal inkább az képezheti vizsgálat tárgyát, hogy a beavatkozás tilalma mint nemzetközi jogi alapelv sérült-e.

A kiberművelet háttérében az észti kormánynak az a döntése állhatott, miszerint a Vörös Hadseregnek emléket állító szoborcsoportot Tallinn központjából egy kevésbé központi helyszínre kell költöztetni.¹¹⁴ Véleményem szerint annak a döntésnek a joga, hogy a szoborcsoport a város melyik részén kapjon helyet, az adott állam kormányáé vagy éppen a város vezetéséé, ily módon az állam belügyeibe tartozik, a műveletek célja pedig egyfajta „megtorlás” lett volna válaszul az átköltöztetésre. Úgy gondolom, hogy amennyiben megerősítést nyerne, hogy a támadás háttérében Oroszország áll, megállapítható lenne a beavatkozás tilalmának megsértése.

2014 novemberében a magát Béke Őrzőinek nevező csoport hajtott végre támadást a Sony Pictures ellen. A nagyszabású akció keretében a hackerek számos, a vállalatra nézve rendkívül érzékeny információt gyűjtöttek össze, továbbá azt követelték, hogy a Sony mondja le az „Interjú” című film bemutatóját, ami az észak-koreai vezető, Kim Dzsong Un meggyilkolását is ábrázolta volna. Az FBI a nyomozás során megállapította, hogy Észak-Korea áll a támadás háttérében, egészen pontosan annak hírhedt Bureau 121 kódnevű hackercsapata.¹¹⁵ Jeh Johnson, az akkori belbiztonsági miniszter úgy nyilatkozott az esetet követően, hogy „[a] *Sony Pictures Entertainment elleni kibertámadás nem csupán egy vállalat és alkalmazottai elleni támadás volt. Ez a véleménynyilvánítási szabadságunk és az életmódunk elleni támadás is volt egyben.*”¹¹⁶

Felmerül a kérdés, hogy a Sonyt ért támadás megsértheti-e a beavatkozás tilalmát. Az első vizsgálandó kritérium az, hogy a támadás betudható-e egy államnak, valamint az, hogy egy másik állam ellen kell irányulnia. Bár teljeskörűen sosem sikerült bebizonyítani, hogy Észak-Korea áll az események mögött, az FBI jelentésére ala-

¹¹³ Damien McGUINNESS: „How a cyber attack transformed Estonia” *BBC* 2017. április 27.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Oliver LAUGHLAND – Dominic RUSHE: „Sony cyber attack linked to North Korean government hackers, FBI says” *The Guardian* 2014. december 19.

¹¹⁶ Statement By Secretary Johnson on Cyber Attack on Sony Pictures Entertainment. Homeland Security, <https://www.dhs.gov/news/2014/12/19/statement-secretary-johnson-cyber-attack-sony-pictures-entertainment>.

pozva, tételezzük fel, hogy a támadás betudható az ázsiai országnak. Ugyanakkor a belső levelezések nyilvánosságra hozatala, a film megjelentetésének késleltetése, illetve a Sony vállalat gazdasági nehézségei csupán a vállalatra vonatkozó problémák. Még ha a támadást be is tudhatjuk Észak-Koreának, a sértett ebben az esetben nem egy állam volt – jelen esetben nem az Egyesült Államok –, hanem egy magánvállalat, ily módon ez a művelet nem jelenti a beavatkozás tilalmának megsértését. Továbbá a műveletnek sem közvetlen, sem közvetett módon nem volt kényszerítő hatása az Egyesült Államokra mint államra.¹¹⁷

Az állami gyakorlat vizsgálata során szembevetendő, hogy több állam is kiemeli a választási manipulációt, mint lehetséges példát a beavatkozás tilalmának megsértésére a kibertérben. A következőkben két esetet szeretnék megvizsgálni, ahol egy választást a kibertéren keresztül próbáltak megzavarni.

A 2016-os amerikai elnökválasztást több olyan incidens is érintette, amely a kibertéren keresztül valósult meg.¹¹⁸ Először is a Demokrata Párt rendszerének feltörése borzolta a kedélyeket. A támadók hozzáfértek a párt adatbázisához, továbbá gyakorlatilag valamennyi prominens tag levelezéséhez és üzenetváltásaihoz. Az amerikai fél szerint a támadást Oroszország követte el, ugyanakkor az oroszok tagadták, hogy közülük lenne az incidenshez.¹¹⁹ Később az is kiderült, hogy nem csak a demokratákat rendszerét érte támadás a választással összefüggésben. Harminckilenc államban magát a szavazórendszert is támadás érte, Illinois államban pedig a hackerek megpróbálták törölni, illetve meghamisítani a szavazók adatait.¹²⁰

Az eseményekkel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy mi volt pontosan a műveletek célja. Az egyik feltevés az, hogy a támadásokat azért követték el, hogy elősegítsék Donald Trump megválasztását, mivel Vlagyimir Putyin őt preferálta Hillary Clintonnal szemben.¹²¹ Ha a beavatkozás tilalma mentén vizsgáljuk meg a történeteket, azt láthatjuk, hogy a választási folyamatba történő beavatkozás mindenképp az állam belügyeibe való beavatkozást jelenti. Egyes szerzők úgy gondolják, hogy általánosságban a választási rendszerek feltörése csupán a szuverenitás megsértését jelenti, az a beavatkozás tilalmát nem sérti. Ezt arra alapozzák, hogy a fájlok feltörése csupán egy előkészületi tevékenység, a beavatkozás tilalma csak akkor sérül, ha a fájlokat nyilvánosságra is hozzák.¹²² Jelen esetben a nyilvánosságra hozatal meg-

¹¹⁷ DELERUE (4. l.) 240.

¹¹⁸ PETROVICS Roberto: „Az Egyesült Államok 2016. évi elnökválasztása és az orosz befolyás az erószak tilalmának tükrében” *Scriptura* 2019/1. 1.

¹¹⁹ Ellen NAKASHIMA: „Russian government hackers penetrated DNC, stole opposition research on Trump” *The Washington Post* 2016. június 14. www.washingtonpost.com/world/national-security/russian-government-hackers-penetrated-dnc-stole-opposition-research-on-trump/2016/06/14/cf006cb4-316e-11e6-8ff7-7b6c1998b7a0_story.html.

¹²⁰ Michael RILEY – Jordan ROBERTSON: „Russian Hacks on U.S. Voting System Wider Than Previously Known” *Bloomberg* 2017. június 13. www.bloomberg.com/news/articles/2017-06-13/russian-breach-of-39-states-threatens-future-u-s-elections.

¹²¹ Andrew ROTH: „Putin says Trump is 'absolute leader' in U.S. presidential race” *The Washington Post* 2015. december 17., https://www.washingtonpost.com/world/putin-no-major-gaps-with-washington-over-efforts-to-end-syria-conflict/2015/12/17/a178255e-a431-11e5-8318-bd8caed8c588_story.html.

¹²² DELERUE (4. l.) 250.

történt, az orosz titkosszolgálat ügynökei álnéven megosztották a WikiLeaks nevű szervezettel, amely több mint húszezer e-mail tartalmát tette közzé.¹²³

Széles körben elfogadott, hogy a támadás hátterében a Kreml állt, ugyanakkor Oroszország tagadta, hogy köze lenne a műveletekhez.¹²⁴ Minden feltételt összevetve, ha elfogadjuk, hogy a támadás mögött valóban Oroszország áll, akkor az amerikai elnökválasztással kapcsolatos kiberműveletek sérthetik a beavatkozás tilalmát. A fentebb bemutatott állami gyakorlat is egységes abban, hogy a választási rendszerekbe történő beavatkozás a beavatkozás tilalmának a megsértését jelenti.

Fél évvel később Franciaországban játszódtak le hasonló események. Ezúttal Emmanuel Macron és pártja, az „*En Marche!*” volt összehangolt kiberműveletek célpontja. A párt közleménye szerint a támadók különféle dokumentumokat, e-maileket, szerződéseket és könyvelésre vonatkozó adatokat szereztek meg. A választás előtti napokban pedig egy „EMLEAKS” nevű felhasználó a *Pastebin* fájlmegosztó portálon tette közzé a megszerzett adatokat, a dokumentumok pedig *MacronLeaks* néven kezdtek terjedni a közösségi hálózatokon.¹²⁵ Nagy valószínűséggel ez az eset is teljesíti a beavatkozás tilalmának megsértésével kapcsolatos valamennyi feltételt. A választási rendszerekbe való beavatkozás mindenképp az állam belső ügyeibe való beavatkozást jelenti, megvalósul továbbá a kényszerítés is. Az egyetlen kérdéses fogalmi elem az, hogy a támadás betudható-e valamely államnak. A szakirodalom és a különböző jelentések egyértelműen az orosz felet jelölik meg a műveletek felelőseként, hozzá kell tenni azonban, hogy a francia állam sosem nevezte meg az oroszokat mint a támadás lehetséges elkövetőjét. Amennyiben azonban elfogadjuk, hogy a támadások hátterében egy állam (ebben az esetben éppen Oroszország) áll, a beavatkozás tilalmának megsértéséről beszélhetünk.¹²⁶

6. KONKLÚZIÓ

A fentiek alapján megállapító, hogy mind a szakirodalom, mind az állami gyakorlat egységes abban, hogy létezhetnek olyan kiberműveletek, amelyek elérhetik a fegyveres támadás szintjét. Hozzá kell tenni ugyanakkor azt, hogy jelenleg egyetlen olyan ellenséges célú kiberműveletről sem tudunk, amelyet valamely állam ekként értékelt volna. Ha a kiberművelet nem éri el ezt a súlyossági szintet, nem jelenti azt, hogy nemzetközi jogi értelemben mindig jogszerű lesz. Ilyenkor elsősorban az vizsgálendő, hogy a művelet sérti-e a nemzetközi jog valamely szabályát, úgy, mint az erőszak vagy a beavatkozás tilalmát.

¹²³ Abigail ABRAMS: „Here’s What We Know So Far About Russia’s 2016 Meddling” *Time* 2019. április 18., <https://time.com/5565991/russia-influence-2016-election/>.

¹²⁴ Geoff CUTMORE – Arjun KHARPAL: „Putin says claims that Russia interfered in US elections are lies” *CNBC* 2017. március 30., <https://www.cnbc.com/2017/03/30/putin-russia-trump-us-elections-lies.html>.

¹²⁵ Kim WILLISHER – Jon HENLEY: „Emmanuel Macron’s campaign hacked on eve of French election” *The Guardian* 2017. május 6., <https://www.theguardian.com/world/2017/may/06/emmanuel-macron-targeted-by-hackers-on-eve-of-french-election>.

¹²⁶ DELERUE (4. l.) 254.

A szakirodalom egyetért abban, hogy a beavatkozás tilalmának megsértéséről akkor beszélhetünk, ha egy állam beavatkozik egy másik állam bel- vagy külügyeibe, mégpedig olyan területen, amelyek kizárólag az állam felelősségi körébe tartozik, és a céljuk, hogy meghatározott magatartásokat kényszerítsenek egy szuverén államra. E feltételek kidolgozása pedig a Nemzetközi Bíróság által a Nicaragua-ügy kapcsán történt meg.

Amennyiben a beavatkozás tilalma – vagy más nemzetközi jogi alapelv – sérül, a sértett államok számára lehetőség nyílik arra, hogy ellenintézkedést foganatosítsanak, vagy sürgősségi helyzetre hivatkozzanak. Mindkettő jogellenességet kizáró körülmény, közös továbbá bennük, hogy a rájuk való hivatkozás nem jogosítja fel a sértett államot arra, hogy *jus cogens*-nek minősülő nemzetközi jogi normát sértsen. Az ellenintézkedések kapcsán kiemelendő, hogy lehetőség szerint visszafordíthatónak kell lenniük, valamint fontos az arányosság követelményének betartása. A sürgősségi helyzetre pedig akkor lehet hivatkozni, ha „létfontosságú érdekek” kerülnek „súlyos és közvetlen” veszélybe, e fogalmak tartalma azonban a mai napig nem teljesen tisztázott.

Az elmúlt években jelentősen megnőtt a kibertér és a nemzetközi jog kapcsolatában nyilatkozatot tevő államok száma. Ezek az állami állásfoglalások, nyilatkozatok rendre foglalkoztak a beavatkozás tilalmának kérdésével is. A nyilatkozó államok egyetértenek abban, hogy a beavatkozás tilalma, mint nemzetközi jogi alapelv a kibertérben is alkalmazandó. Tartalmilag pedig azonos fogalmi elemeket tekintenek lényegesnek, mint a Nemzetközi Bíróság a Nicaragua-ügy kapcsán, az állami gyakorlat tehát párhuzamos a szakirodalommal a lényeges kérdések tekintetében, így kétséget kizáróan szokásjogi beágyazottságú szabályokról beszélhetünk. Egyes nyilatkozatok kiemelik ugyanakkor, hogy mindig esetről esetre szükséges vizsgálni azt, hogy sérül-e a beavatkozás tilalma, illetőleg egyes államok különböző példákat is említenek, amelyek szerintük a tilalom megsértésének minősülnek. Ezek közül pedig a választási rendszerekbe való beavatkozások élveznek megkülönböztetett figyelmet, különösen annak fényében, hogy megfigyelhető egy trend a választási rendszerek digitalizációja irányába is.¹²⁷

Végezetül pedig szeretném kiemelni, hogy bár számos környező állam kiadta a hivatalos állásfoglalását, nyilatkozatát, Magyarország egyelőre adós maradt ezzel. Egy 2020-as, a Nemzeti Biztonsági Stratégiával kapcsolatos kormányhatározat ugyan megjegyzi: *„Magyarország a fizikai biztonságot veszélyeztető vagy jelentős anyagi károk okozására képes kiberképességeket fegyvernek, alkalmazásukat fegyveres agresszióknak tekinti, amelyre a fizikai térben történő válaszadás is lehetséges. A kiberműveletek sokszor nehezen bizonyítható attribúciójára, az elkövető azonosítására, megnevezésére való tekintettel a válaszlépések különösen körültekintő, eseti elbírálást igényelnek az érintett kormányzati szervek bevonásával.”*¹²⁸

¹²⁷ HORVÁTH Dominik: „Az országgyűlési választások digitalizációjának lehetősége Magyarországon” in BÉKESI Gábor – KISS Máttyás – VÁRALLAI Luca (szerk.): *A technológia és a jog korrelációja* (Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Óriás Nándor Szakkollégium 2022) 69–71.

¹²⁸ *A Kormány 1163/2020 (IV.21.) Korm. határozata Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról* [101]. bek.

Ebből az következik, hogy megszületett a magyar álláspont abban a nemzetközi jogi kérdésben, hogy tekinthető-e „fegyveres agresszióknak” egy esetleges kibertámadás, és azzal szemben gyakorolható-e az önvédelem joga. A Stratégia e bekezdése szerint igen, amely Magyarország álláspontjának tekinthető.¹²⁹Ez a dokumentum ugyanakkor csupán érintőlegesen rendelkezik a kérdéstről, sem tartalmilag, sem terjedelmileg nem hasonlítható össze a fentebb tárgyalt állásfoglalásokkal. A kormányhatározat célja nem is a kibertér és a nemzetközi jog kapcsolatának értékelése volt, hanem az ország Nemzeti Biztonsági Stratégiájának az elfogadása.

¹²⁹ LATTMANN Tamás: „Egy szakmai észrevétel a nemzetbiztonsági törvény ma elfogadott módosításához” *Lattmann Tamás blogja* 2020. május 20., <https://lattmantamas.hu/2020/05/20/egy-szakmai-eszrevetel-a-nemzetbiztonsagi-torveny-ma-elfogadott-modositasahoz/>.

RECENZIO

SZENTE ZOLTÁN*

APOLOGETIKUS ALKOTMÁNYTÖRTÉNET ÚJRATÖLTVE?

MEGJEGYZÉSEK A MAGYAR TÖRTÉNETI ALKOTMÁNY:
KORSZAKOK ÉS KIHÍVÁSOK CÍMŰ KÖTETHEZ

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.4.06>

„Az által pedig, hogy (...) a magyar álláspont mellett ügyetlenül érvel, s hogy intézményeinket sok helyütt hamis világításban mutatja be a külföldnek: sokat ártott nemzetünk ügyének abban a küzdelemben, a melyet államiságának elismertetéséért vívni kénytelen” – róttá meg a közjogász Ferdinandy Gejza a dualizmus korának vége felé, 1912-ben Marczali Henriket, aki történész létére elvállalta, hogy monográfiát ír¹ a magyar alkotmányjogról egy német nyelvű könyvsorozatba.² Egyed István, a Horthy-korszak ismert közjogásza a magyar történeti alkotmányról írott könyvében úgy fogalmaz, hogy annak „[c]élja kimutatni, hogy ez az alkotmány (...) a magyar nemzeti lélek hatalmas alkotása, a nemzeti kultúra értékes bizonyítéka”, mert „az alkotmány iránt való tisztelet és megbecsülés újjáébredése nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy a nemzet a válságok zűrzavarában önmagára eszméljen, felismerje történelmi rendeltetését és az összefogás feltétlen szükségét”.³ A szocializmus idejének egyik vezető jogtudósa, Szabó Imre 1966-os szavai szerint pedig a szocialista államokban várható „új alkotmányok rendeltetése már nem az, hogy kifejezésre juttassák a szocialista rendszer forradalmi győzelmét a kapitalizmus felett, illetve megnyissák a szocialista építés útját; az esedékessé váló új alkotmányok a fejlődés szocialista, a kommunizmusba vezető magasabb (...) szakaszát fejezik majd ki”.⁴

Mivel az alkotmányjog jelentős részben a hatalomgyakorlás joga, talán nem meglepő, hogy tudományával, illetve történetírásával szemben gyakran fogalmaztak meg politikai elvárásokat, s hogy az, ennek megfelelően, sokszor legitimációs funkciót is ellátott. Ez a hagyomány Magyarországon már Werbőczyvel megkezdődött, aki

* DSc, kutatóprofesszor, HUN-REN TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; Fernand Braudel Fellow, European University Institute, Department of Law, Via Bolognese 156, 50139 Firenze. E-mail: szente.zoltan@tk.hun-ren.hu; zoltan.szente@eui.eu.

¹ Henrik MARCZALI: *Ungarisches Verfassungsrecht* (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1911).

² FERDINANDY Gejza: „Marczali és a magyar közjog” *Budapesti Szemle* 1912. 98.

³ EGYED István: *A mi alkotmányunk* (Budapest: Magyar Szemle 1943) 5., 8.

⁴ SZABÓ Imre: „A szocialista alkotmány helye a jogrendszerben” in Kovács István (szerk.): *A szocialista alkotmányok fejlődése* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1966) 15.

megalkotta a Szent Korona-tan – később, a 19. és 20. században újra divatba jött – elméletét politikai céljainak alátámasztására, s Hármaskönyvének olyan tekintélye lett, hogy „[m]agyar ember csak azt írhatta volna, a mit Werbőczy tanít – vagy semmit”.⁵ Abban az országban, ahol az alkotmányjog-tudomány ennyire átítatott a politikai érdekekkel, nem csoda, hogy egyes tudományos munkák a parlamentig is elértek, mint ahogy az az ún. Eckhart-vita⁶ során történt, mert egy tudós nem volt tekintettel a szakmájával szemben (sőt, a szakmája által) támasztott ilyen elvárásokra.

Ezt a legitimitációs tradíciót látszik folytatni *A magyar történeti alkotmány: korszakok és kihívások* című kötet⁷ is, amely, címével ellentétben, inkább a magyar jogtörténet egyes korszakairól, az alkotmánygondolat magyarországi kialakulásáról, illetve a történeti alkotmány időszerűségéről szóló tanulmánygyűjtemény. A kötet eredetileg 2019-ben angol nyelven jelent meg, amit a Magyarországon kevésbé ismert londoni I. B. Tauris kiadó adott ki a Pázmány Péter Katolikus Egyetem anyagi támogatásával.⁸ A magyar nyelvű változat megjelenéséig a kézirat átment némi ráncfelvarráson, illetve kiegészítésen, de alapjában véve ugyanannak a szerzőgárdának ugyanarról a tanulmánygyűjteményéről van szó.

A kötet több szempontból is figyelemre méltó. Bár azt követően, hogy a 2011. évi Alaptörvény több utalást is tett a történeti alkotmányra, eddig még nem jelent meg a témával tudományos igényességgel foglalkozó mű. Külön érdekesség, hogy a könyv egyfajta brit-magyar kutatói együttműködés eredménye, amennyiben annak nemcsak hazai, hanem a magyar történelemmel foglalkozó egyesült királyságbeli szerzői is vannak. Figyelemre érdemes továbbá azért is, mert a könyv szerzői között – a magyar Szabó Istvánt leszámítva – egyetlen alkotmánytörténész sincs, vagy olyan kutató, aki korábban foglalkozott volna a magyar történeti alkotmánnyal.⁹ Am

⁵ MARCZALI Henrik: „Alkotmánytervezetek 1790-ben” *Budapesti Szemle* 1906. 395.

⁶ Mint ismert, az éles szakmai, publicisztikai, sőt politikai vitát az Eckhart Ferenc történész, a budapesti egyetem jogi kara jog- és alkotmánytörténeti tanszékének vezetője által írt egyik tanulmány robbantotta ki 1931-ben, amelyben a szerző a magyar jogtörténet olyan bevett pilléreit vetette bírálat alá, mint az ezeréves alkotmány, a Werbőczy-féle Szent Korona-tan egvedisége és töretlen tisztelete vagy a magyar nemzeti gényusz közjogias felfogása: ECKHART Ferenc: „Jog és alkotmánytörténet” in HÓMAN Bálint (szerk.): *A magyar történetírás új útjai* (Budapest: Magyar Szemle Társaság 1932). Ez olyan felháborodást keltett egyes politikusokban, hogy az 1931–32. évi állami költségvetésről szóló képviselőházi vitában többen is kikeltek ellene. Ahogy például Zsitvay Tibor igazságügyminiszter oly érzékletesen megfogalmazta a jogtörténet-írással szembeni igényt: „aki belebocsátkozik a magyar jogtörténet tanulmányaiba, aki jogintézményeinket ismeri, aki átment a magyar jogászképzésen és nem kívülről jön, mint ezekhez a kérdésekhez hozzászóló idegen, az csak lelkesedéssel, meggyőződéssel és igazsága tudatában beszélhet arról a világ előtt is büszkén emlegethető tényről, hogy a magyar jogfejlődésen végigvonul az a közjogi szellem, amelyet nem lehet letagadni”. *Képviselőházi napló*, 1931. április 29. 35. kötet, 1931. 205–206.

⁷ HÖRCHER Ferenc – Thomas LORMAN – PÓCZA Kálmán (szerk.): *A magyar történeti alkotmány. Korszakok és kihívások* (Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó 2023).

⁸ Ferenc HÖRCHER – Thomas LORMAN (szerk.): *A History of the Hungarian Constitution: Law, Government and Political Culture in Central Europe* (London – New York: I. B. Tauris 2019) <https://doi.org/10.5040/9781788315814>. Az angol nyelvű kötetéről már megjelent részletes recenzió: SCHWEITZER Gábor: „Lehet-e jövője a múltnak?” *Budapesti Könyvszemle* 2021/1. 36–42.

⁹ A kötet egyik szerzője, Martyn Rady ugyan fontos könyvet írt a középkori magyar jogról, de munkája még az alkotmánygondolat magyarországi (sőt európai) megjelenése előtti korokról szól, ahogy

mindez aligha vethető a kötet szerzőinek szemére; még ha nincsenek is tudományos igényvel megírt hazai alkotmánytörténeti monográfiák, a Közép-Európa történetével foglalkozó brit és magyar történészek, filozófusok és politológusok újfajta megközelítéseket, szemléletmódokat hozhatnak az utóbbi években amúgy is kissé megfáradt hazai alkotmányjogi diskurzusba.

Ilyen körülmények között az olyan apróbb, a kötetben szereplő pontatlanságokkal szemben is elnézőbb az ember, mint hogy a Habsburg Birodalom más tartományával ellentétben Magyarországnak volt saját koronája (Magyarország nem volt a Habsburg Birodalom tartománya, amely utóbbiak közül viszont Csehországnak volt koronája), a dualizmus kori Magyarország politikai rendszerét a francia modellről mintázták (sem a második császárság, sem a párizsi kommun, sem az 1870–75 közötti zűrzavaros köztársaság, sem pedig a Harmadik Köztársaság közigazgatási rendszere nem hasonlított a dualizmus kori magyar alkotmányos berendezkedéshez), vagy hogy IV. Károly 1918. novemberi ún. eckartsauai nyilatkozata a lemondását tartalmazta (valójában csak az államügyek intézésében való részvételről mondott le). Nehezebben megbocsáthatók azonban azok az új állítások vagy akár elméleti felvetések, amelyek nyilvánvalóan alaptalanok, vagy legalábbis igazolás nélkül igyekeznek cáfolni köztudottnak ismert tényeket vagy jelenségeket. Szijártó M. István szerint például, amíg korábban inkább csak Magyarország szokásairól, jogairól és kiváltságairól beszéltek, addig már az 1751. és 1764–1765. évi diétán „egyre gyakoribb lett az »alkotmány« kifejezés”, s a magyar rendek a politika fő kérdéseit már ekkor „alkotmányosként” értelmezték, jóllehet nemhogy a modern alkotmány gondolata nem alakult ki még ekkor (máshol Európában sem), hanem magát a kifejezést sem ismerték ebben az értelemben (ahogy azt amúgy ugyanebben a kötetben Philip Barker is kimutatja). Fekete Balázs szerint újra kell értékelni az 1946. évi I. tc.-t, mert az a szakmai köztudattal szemben „szerves fejlődés eredménye” volt, s „a köztársasági államforma és a köztársasági elnöki tisztség nem álltak ellentétben a magyar alkotmányos hagyománnyal”. Ám roppant nehéz elképzelni, hogy vajon mi állhatott volna nagyobb ellentétben a magyar alkotmányos hagyománnyal, ha nem a köztársasági államforma, hiszen Magyarország megalakulásától, 1000-tól kezdve – két rövid, forradalmi időszakot eltekintve – mindig királyság volt, s ennek megfelelően a magyar történeti alkotmány egyáltalán nem ismerte a köztársasági elnök intézményét, s fennállása alatt soha nem létezett ez a tisztség.

Mint alighanem a legtöbb hasonló tanulmánykötet, ez a könyv is egyetlen színvonalú, kevésbé sikerült és értékes fejezetek egyaránt megtalálhatók benne. Egyik legjobb tanulmánya Martyn Rady írása a középkori magyar jogról és „ősalkotmányról”, ami inkább a későbbi alkotmánygondolat egyes jogtörténeti előzményeiről szól, hiszen, ahogy a szerző helyesen jegyzi meg mindjárt írása legelején, „[c]sak a 18. század végén került előtérbe az a gondolat Magyarországon, hogy az uralkodó és a politikai nemzet viszonyát meghatározó számos különféle rendelkezést »alkot-

az az e kötetbe irt munkájából is kiderül. Martyn C. RADY: *Customary Law in Hungary: Courts, Texts, and the Tripartitum* (Oxford: Oxford University Press 2015) <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198743910.001.0001>.

mányként« lehetne felfogni”. Rady tárgyilagossága néhány vonatkozásban akár mítoszrombolásnak is hathat sok mai, a történeti alkotmány legendáin felnőtt konzervatív gondolkodó és politikus számára. Ha például a modern alkotmánygondolat csak a 18. század végén született meg (hasznos hivatkozási alapként a nemesség „ősi” jogainak helyreállításához II. József abszolutista uralkodása után, elsősorban a francia forradalom hatására), akkor hogyan lehet a magyar történeti alkotmány „ezeréves”? Vagy hogyan lehetett az Aranybulla megszületésétől kezdve a történeti alkotmány egyik legfontosabb kútforrása, ha, ahogy Rady állítja, annak „legtöbb rendelkezése” már „érvényét veszítette”, mire 1687-ben az ellenállási jog is kikerült belőle? Mit gondoljunk a „pusztaszeri országgyűlésről”, ha igaz, amit Rady állít (igaz), vagyis hogy a magyar országgyűlés még a kora újkorban is „inkább volt esemény, mint intézmény”. A szerzőnek, aki láthatóan nem hallgatott magyar állam- és jogtörténetet valamelyik hazai jogi karon, abban is igaz van, hogy „ősi alkotmány” helyett helyesebb lenne egyfajta „ősi alkudozásról” vagy „ősi hatalmi rivalizálásról” beszélni, ahogy a kontinentális (nyugati) alkotmánytörténetírás határozott különbséget tesz az alkotmány modern, illetve történeti fogalmai között, az utóbbi alatt semmi mást nem értve, mint valamely politikai közösség belső hatalmi-uralmi rendjét.¹⁰

A Rady-fejezethez pontosan illeszkedhetne Szijártó M. István tanulmánya, amelynek címe azt ígéri, hogy bemutatja az alkotmány eszméjének 18. század végi születését. Ehhez képest ez az írás a szerző – ahogy szövegében maga is utal rá – korábbi, a 18. századi diétákról, illetve a korabeli nemességről szóló munkáiból való egyfajta kompiláció, amely ugyan számos olyan mozzanatra – korabeli vitákra és gondolatokra – utal, amelyek valamiféleképpen jellemezhetik az akkori politikai gondolkodásmódot, de aligha adnak magyarázatot arra, hogy Magyarországon miért ekkor, és pontosan hogyan kezdett kialakulni – amúgy kezdetleges és kevésbé progresszív formában – a modern alkotmányfogalom.

Martyn Rady tanulmánya mellett Philip Barker írása a legérdekesebb, mivel olyan témáról szól, amelyről korábban nem született ehhez hasonlóan részletes munka. Ez a fejezet már valóban a magyarországi alkotmánygondolat kifejlődését követi nyomon imponáló igényességgel és pontossággal az „alkotmány” kifejezés etimológiájának vizsgálatán keresztül. Vélhetően azonban Barker írása sem válik majd a hazai közjogtörténeti kánon részévé, hiszen érvelése sehogy sem illeszkedik az ezeréves – vagy Szent István-i – alkotmány narratívájába. A szerző ugyan csupán a történéssz

¹⁰ Lásd erről például Heinz MOHNHAUPT: „Verfassung I. Konstitution, Status, Leges fundamentales von der Antike bis zur Aufklärung” in Heinz MOHNHAUPT – Dieter GRIMM: *Verfassung. Zur Geschichte des Begriffs von der Antike bis zur Aufklärung* (Berlin: Duncker & Humblot 2002) 1–99., <https://doi.org/10.3790/978-3-428-50952-2>; Peter BRANDT – Martin KIRSCH – Arthur SCHLEGELMILCH – Werner DAUM: „Einleitung” in Peter BRANDT – Martin KIRSCH – Arthur SCHLEGELMILCH (szerk.): *Handbuch der europäischen Verfassungsgeschichte im 19. Jahrhundert: Institutionen und Rechtspraxis im gesellschaftlichen Wandel. Bd. I: Um 1800* (Bonn: J.H.W. Dietz 2006) 7.; Dieter GOSEWINKEL: „The Constitutional State” in Heikki PIHLAJAMAKI – Markus D. DUBBER – Mark GODFREY (szerk.): *The Oxford Handbook of European Legal History* (Oxford: Oxford University Press 2018) 948–949., <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198785521.013.42>; Alexander THIELE: *Der konstituierte Staat. Eine Verfassungsgeschichte der Neuzeit* (Frankfurt–New York: Campus 2021) 33.

Marczali Henriknek rója fel, hogy az *1790/1-diki országgyűlés* című könyvében összemossa az „alkotmány” szó két, egymástól független fogalmát, amikor nem tesz különbséget annak deskriptív és modern koncepciója között, de ezt az ezeréves alkotmány mítoszának régi és mai ápolói szemére is vethetné, akik ugyanúgy gyakran összekeverik az alkotmánytörténetet a történeti alkotmánnyal. Ráadásul itt az „ősi alkotmány” sem a magyar „közjogi géniuszt” bizonyítékként kerül tárgyalásra, úgy, ahogy az a két háború közti magyar közjogi gondolkodás visszatérő motívuma volt,¹¹ hanem mint egy olyan idea, amit csak az 1780–90-es években találtak ki, s amely, bár a Habsburg-abszolútizmussal való szembenállás jegyében született, alapvetően a régi nemesi előjogok védelmében került megfogalmazásra.

Hörcher Ferenc esszéje az 1848-as alkotmányos változásokról inkább korabeli gondolkodók és jelenkori (pontosabban közelmúltbeli) történészek véleményeiből összeállított elegy, mint a 48-as alkotmányos elképzelések rendezett bemutatása. Sajnos több esetben a szerző elmulasztotta megjelölni, hogy pontosan kinek a nézeteit ismerteti, pedig ez hasznos lett volna néhány meglepő állítás alátámasztásául, illetve forrásának megjelölésére. Mint például azon felvetés esetében, mely szerint az 1848-as alkotmányozásra – pontosabban az akkori „szellemi-politikai elite” – az egyik legnagyobb hatást az 1815-ben létrejött Német Szövetség tagállamai által az ugyanabban az évben megszületett ún. *Bundesakte* előírásainak megfelelően elfogadott alkotmányok jelentették. Ám igen nehéz elképzelni, hogy ez az alkotmányozási hullám milyen hatást gyakorolhatott az 1848. áprilisi törvények megalkotóira, hiszen az 1819. évi württembergi alkotmány kivételével ezek mindegyike az uralkodó által oktrojált alkotmány volt, amelyek szerint az uralkodó a szuverenitás letéteményese, s ahol a törvényhozásoknak még törvénykezdeményezési joguk sem volt. A legtöbb korabeli német alkotmányt az 1819-es karlsbadi határozatok után és hatálya alatt hozták, amelyek például bevezették a cenzúrát, nem pedig eltörölték, mint ahogy azt az 1848. évi XVIII. tc tette. Megjegyzem, az 1810-es és 1820-as évek német alkotmányai az 1814. évi francia *charte octroyée*-t utánozták, vagyis ha Hörcher feltételezése igaz lenne, akkor inkább ezt az ún. szenátusi alkotmányt kellene mintának tekinteni. Hasonlóan furcsa felvetés a 19. századi brit (választójogi) reformtörvények hatásairól beszélni, hiszen azok közül legfeljebb az elsőnek – az 1832. évinek – volt erre lehetősége, minthogy a második reformtörvényt 1867-ben, a harmadikat pedig 1884-ben fogadták el.¹²

Bár a tanulmány címe jó érzékkel fogalmazza meg az 1848. áprilisi törvények kapcsán azt a kérdést, hogy azok vajon a történeti alkotmány megújítását vagy eltörlését jelentették (volna), sok minden van itt összegereblyézve, míg összefogla-

¹¹ „A nemzet alkotmányos géniusza fénix-madárként kelt ki mindig az abszolutisztikus rombolásoknak szomorú temetőjéből és a jogfolytonosság eszméjét fényes diadalra vezette”, ahogy Eötvösvényi Nagy Olivér olyan szemléletesen kifejezte ezt a széles körben elterjedt meggyőződést. EÖTTÖVÉNYI NAGY Olivér: *A magyar közjog tankönyve* (Kassa: Vitéz A. Könyvkiadóvállalata 1911) 117. Lásd még MOLNÁR Kálmán: *A szent korona-tan kifejlődése és jelentősége* (Pécs 1927) 1.; HORVÁTH Barna: „Joguralom és parancsuralom” *Jogállam* 1993/1. 71–78. [*Katolikus Szemle* 1936/10.]; FERDINANDY Gyula: *Közjogi problémák. Tanulmány* (Budapest: Székely Nyomda és Könyvkiadó Vállalat 1937) 10.

¹² A 19. századi francia és brit alkotmányfejlődésről részletesen lásd MEZEY Barna – SZENTE Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet* (Budapest: Osiris 2003).

lasként (?) a szerző Péter László magyar származású brit történész 1848-ról szóló nézeteit értékeli.

Ha Hörcher fejezete csak kevésbé alkalmas arra, hogy átfogó képet rajzoljon az 1848-as alkotmányozásról, akkor Cieger András egyébként érdekes és tartalmas munkája még kevésbé szól a dualizmus kori alkotmányfejlődés általános jellemzéséről. Igaz, ezt nem is állítja magáról – ez az igény a kötet általános célkitűzéséből származhat. Cieger tanulmánya nagyon specifikus, még alcíme („Szabadságjogok a magyar liberálisok programjában 1867 után”) sem fedi pontosan a tartalmat, s erre az írásra is az jellemző, hogy többféle témát (a személyes szabadságjogok egy részének részletes tárgyalását, a rendőrségi törvény(ek) keletkezéstörténetét, az „államberendezkedés” formáit) vegyít. A szerző maga is érezhette ezt, és munkájának végén teljes joggal teszi fel a kérdést: „[é]s hogy mi volt a szerepe az általunk bemutatott folyamatokban a történeti alkotmánynak”[?], de ennek részletes kifejtésére, minthogy ez az írás utolsó bekezdése, már nem került sor.

Mindazonáltal a dualizmus kora az egyetlen olyan periódus, amellyel a kötet két fejezete is foglalkozik; Thomas Lorman tanulmányának alcíme amúgy is általános áttekintést ígér e korszak alkotmányfejlődéséről („Magyarország történeti alkotmánya a dualizmus korában”). Aki azonban ebből az írásból akar képet nyerni akár arról, hogy ekkoriban mi volt az uralkodó felfogás a magyar alkotmányról, akár a történeti alkotmány fő intézményeiről vagy elveiről, azt minden bizonnyal csalódás fogja érni, hiszen ezekről elég kevés szó esik. Ez a fejezet sokkal inkább meghökkenítő állításával véteti észre magát: Lorman szerint például a koronaeszme viselőjét, vagyis a magyar királyt olyan jogokkal és kötelezettségekkel ruházta fel, amelyek „megfeleltethetők Charles de Secondat Montesquieu »fékek és ellensúlyok« fogalmaival”, amely állítás alapos gyanút kelt azzal kapcsolatban, hogy a szerző vagy Montesquieu híres, a hatalmi ágak elválasztásáról szóló elméletével vagy a Szent Korona-tannal nincs tisztában. Montesquieu először 1748-ban kiadott, *A törvények szelleméről* című munkája ugyanis egyrészt nem a „fékek és ellensúlyok” elméletét alapozta meg, hanem a hatalmi ágak elválasztását, azzal, hogy a helyes kormányzás elvei szerint a különböző közhatalmi funkciókat más-más intézményekre kell bízni, míg a magyar történeti alkotmány alapelvei nem ismerték ezt az elvet, hanem az a király és a nemzet közti egyensúlyon alapult, s amelyben e két tényező által alkotott országgyűlés a legfőbb hatalom (amelynek hatalmát semmilyen más hatalmi ág vagy intézmény nem korlátozhatja). Hasonlóan meglepő a szerző azon felfogása, amely az 1905. évi választásokon győztes pártokat vádolja a történeti alkotmánnyal való visszaéléssel, miközben ez volt az első (és egyetlen) olyan választás, amely igazolhatta volna a kiegyezés kori magyar alkotmányos rendszer oly sokszor állított parlamentáris jellegét – ha az uralkodó engedte volna, hogy a választásokon győztes pártok saját elképzeléseik alapján kormányozzanak.¹³ Mindenesetre a korabeli magyar közjogi irodalmat szemmel láthatóan nem ismerő brit történész-

¹³ Részletesen lásd ehhez SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában – A XIX. századi európai parlamentarizmus és Magyarország kormányformája a kiegyezés után* (Budapest: Atlantisz 2011).

szel jól kiszúrtak a szerkesztők, akik nem gondoskodtak ennek a tanulmánynak az alapos ellenőrzéséről.

Szabó István tanulmánya az 1920. évi I. törvénycikkéről és a jogfolytonosság problémáiról megbízható iparosmunka, amely néhány, nyilván figyelmetlenségből származó tévedéstől (mint az eckartsai nyilatkozatra lemondásként való utalások, vagy hogy a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság idején hozott jogszabályok hatályon kívül helyezése egyenlő volt az 1918 előtti alkotmányos berendezkedés helyreállításával) eltekintve korrekt leírása az alaki jogfolytonosság megszakadásának, illetve az ezt övező dilemmáknak. A tanulmány tárgyilagos gondolatmentét azonban megtöri az „összegzés” azon, a részletes tárgyalásból egyáltalán nem következő végkövetkeztetése, amely – nyilván illeszkedni akarván a szerkesztők eredendő apologetikus szándékaihoz – váratlan fordulattal az „anyagi jogfolytonosság” fogalmába kapaszkodva, s történeti előzményekre hivatkozva aktualizál, s bármiféle igazolás nélkül azt állítja, hogy „a 21. században sincs akadályja annak, hogy (...) alkotmányos rendünket tartalmilag a történeti alkotmányhoz kapcsoljuk”.

Ahogy már utaltam rá, Fekete Balázs írásának ambíciója, hogy meghaladja „a szakirodalomban elterjedt nézőpontot”, s „új megvilágításba” helyezze az 1946. évi I. tc. bevett alkotmánytörténeti és politikai értékelését. Tanulmányának lényege az az állítás, hogy ez a törvény – amit minden, a korszakkal foglalkozó politika- és jogtörténész a Horthy-rezsimmel való teljes szakításként szokott értékelni – valójában erősen kötődött a történeti alkotmányhoz. A szöveg olvastán a gyanútlan olvasó egy ideig azt hiheti, hogy a szerző a bolondját járattja vele: az alkotmány- és politikatörténeti kánonnal való szakítást alátámasztó legfőbb érv ugyanis az, hogy a törvény előkészítő iratai közt, továbbá indokolásában több utalás is található a történeti alkotmányra. Az érvelés tehát lényegében így szól: ha a történeti alkotmány folytonossága valóban megszakadt volna, akkor az előkészítő iratok és az indokolás nyilván nem utaltak volna a történeti alkotmány több rendelkezésére. Semmi kétség, a szerző szerint ez tényleg igazolja az 1946. évi ún. „kisalkotmány” átértékelésének szükségességét.

Csakhogy ha egy törvény előkészítő anyagainak, illetve indokolásának ilyen forrásértéket tulajdonítunk, akkor nem világos, hogy Fekete miért az 1949. évi kommunista alkotmány elfogadását tartja valódi cezúrának, hiszen annak *travaux préparatoire*-ja és indokolása szerint ez az alkotmány „következtesen demokratikus” volt, s kidolgozói „a legnagyobb gondossággal őrizték és ápolták” „az ezeréves magyar történelem minden eleven és fejlődőképes tradícióját”.¹⁴ Ez éppoly képtelenség, mint a történeti alkotmányosság folytonosságát látni, az összes ezt cáfoló körülmény – mint például az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-i, a magyar néphez intézett szózata, „a magyar állami szuverénitás gyakorlásáról” szóló 1945. évi I. tc., az 1945. évi választáson a Nemzetgyűlésbe került pártok programjai – egyszerű figyelmen kívül hagyásával egy törvény hivatalos indokolásának – amúgy sze-

¹⁴ Lásd ehhez Rákosi Mátys miniszterelnök-helyettes előterjesztői beszédét az Országgyűlés 1949. augusztus 17-i ülésnapján, *Országgyűlési napló*, 1949. I. kötet, 172., 178.

lektív¹⁵ – olvasata alapján. A fejezetben említésre kerül még néhány dolog, amely a szerző szerint alátámasztja érvelését. Ezek azonban olyan önkényes absztrakciók, amelyeknek ebben a kontextusban semmilyen magyarázó erejük nincs, mint például a történeti alkotmány olyan értelmezésének, amely a királyság korlátozott jellegeből azt a következtetést vonja le, hogy a monarchia annak „kulcsfontosságú, de nem nélkülözhetetlen eleme”,¹⁶ vagy annak az analógiának, amely a király és a nemzet történeti alkotmány szerinti viszonyát a nemzetgyűlés és a köztársasági elnök közti hatalommegosztás 1946-os megoldásához hasonlítja.¹⁷ Különösen problematikus, hogy Fekete abszurd érvelését annak a Péter Lászlónak a történeti alkotmányra vonatkozó felfogásával kívánja alátámasztani, akinek jelentős (ám itthon kevésbé ismert és értékelt) a hozzájárulása a történeti alkotmány körüli mítoszok lebontásában, s aki szerint például egyetlen ország története sem kötődött annyira egy tárgyhöz, mint Magyarorszáé a Szent Koronához.¹⁸

¹⁵ Az indokolás ugyanis a köztársasági államforma magyar történeti fejlődéssel való összhangjának abszurd bizonygatásán (hiszen még maga az indokolás is elismeri, hogy: „a magyarság története során a multban sohasem nyilatkozhatott meg a köztársasági államforma megvalósítására irányuló közakarát”) túl arra is utalt, hogy Magyarország „évezredes történetének” „fordulópontjához” érkezett, és „új közjogi szervezettel” folytatja „történeti hivatását”. Lásd 1946. évi I. törvénycikk indokolása Magyarország államformájáról, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=9460001.TVI&searchUrl=/ezer-ev->.

Az 1946. évi I. tc. nemzetgyűlési vitájában egyébként nem fordult elő a „történeti” (vagy „történelmi”) alkotmány kifejezés, a történeti hivatkozások elsősorban a kossuthi és más európai alkotmányos hagyományok ápolására helyezték a hangsúlyt. A törvényt – mint „köztársasági alaptörvényt” – még a történeti alkotmány védelmében egyedül felszólaló Slachta Margit is az „ezeréves királyságtól” való „megválásként”, és ahhoz képest egy „másik alkotmányformába” való átmenetként értékelte, mint ami az „ősi gyökértől elszakítja az alkotmányt”. Lásd Slachta Margit felszólalását, *Nemzetgyűlési napló*, 1945. I. kötet, 299., 303.

¹⁶ A történeti alkotmány idejéből nem ismert egyetlen olyan magyar közjogi kézikönyv sem, amely megkérdőjelezte volna a magyar állam monarchikus államformáját, ami természetesnek mondható, hiszen a történelmi Magyarország legitím államformája mindig is a királyság volt. A háború előtti hazai közjogászok gyakran emelték ki „a magyar nép erőteljes monarchikus érzetét”, „mely talán erősebb, mint bármely más európai nemzeté” [TIMON Ákos: *A Szent Korona és a koronázás közjogi jelentősége* (Budapest 1907. 13.)], az alkotmány eredendően monarchikus jellegét, és inkább a magyar monarchia különleges jogi természetét hangsúlyozták. Lásd például FERDINANDY Gejza: *A királyi hatalom és méltóság Magyarországon. Közjogi tanulmány* (Budapest 1896) 74.; BALOGH Arthur: *Az államélet főjelenségei tekintettel a magyar szent korona elméletére* (Budapest: Politzer Zsigmond és fia kiadása 1904) 14.; BARABÁSI KUN József: „Szeljegyzetek a szent korona tanához” *Budapesti Szemle* 1917. 46. Hasonlóan egyöntetű politikusi nézet volt a második világháború előtt, hogy a történeti alkotmány szerint a magyar állam csak monarchikus államformájú lehet. Lásd ehhez például *A Magyar Királyság Apponyi Albert* (Budapest: Magyar Férfiak Szent Korona Szövetsége 1933) vagy az 1920. évi I. tc. nemzetgyűlési vitáját.

¹⁷ A történeti alkotmány szerint a király és a „nemzet” (1848 előtt ez alatt a nemességet, később minden állampolgárt érve alatta) alkotmányjogi értelemben egyenrangúak, a Szent Korona alkotóelemei. A koronázással a főhatalom ideiglenesen a királyra száll át. Ezzel szemben a köztársasági elnök nem volt a Nemzetgyűléssel egyenrangú, hiszen őt a Nemzetgyűlés választotta, és alkotmány- vagy törvénytörés esetén felelősségre is vonhatta – az 1946. évi I. tc. ezen rendelkezései összegegethetetlenek voltak (lettek volna) a király jogállásával.

¹⁸ László PÉTER: *Hungary's Long Nineteenth Century. Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective* (Leiden–Boston: Brill 2012) 18–19., 106., <https://doi.org/10.1163/9789004224216>.

Ha Fekete Balázs tanulmányának célja annak bizonyítása volt, hogy a történeti alkotmánynak nem voltak olyan intézményei (mint például a királyság államformája), amelyek megakadályoznák vagy értelmetlenné tennék mai felélesztését,¹⁹ akkor ez a vállalkozás eleve kudarcra volt ítélve, s ennek megfelelő lett az eredménye. Mindenesetre ez az írás vezet át a kötet két utolsó fejezetéhez, amelyek a történeti alkotmány mai (a 2011. évi Alaptörvény és egynemely módosítása általi) életre keltésének, illetve politikai (újra)hasznosításának igazolására irányulnak.

Pócza Kálmán tanulmánya azt a kérdést járja körül, hogy ma felélelhető-e a történeti alkotmány hagyománya. Munkájának célja, hogy cáfolja a történeti alkotmány felélesztésére vonatkozó bírálatokat, s ilyen módon nyújtson igazolást az Alaptörvény, illetve az azt övező alkotmánypolitika számára. Igaz, a szerző maga sem vállalkozik egy koherens alkotmányelmélet kidolgozására, ám nyilván úgy vélte, hogy első lépésként a történeti alkotmány reaktiválásával szembeni érvek helytelenségének bebizonyítása is elegendő.

Pócza négy olyan érvet igyekszik cáfolni, amelyeket szerinte a leggyakrabban hoznak fel a történeti alkotmány felélesztésének kísérletével szemben. Érdemes lett volna azonban pontosabban dokumentálni az ellenérvek tartalmát, és azt is, hogy azokat kik és hol hangoztatták. Lehet azonban, hogy a szerző ezt nem is tartotta olyan fontosnak – érvelése ugyanis valójában nem a kézenfekvő elvi és gyakorlati problémákra akar választ adni, hanem a szerinte ezek mögötti feltevésekkel vitatkozik. Ez lehet az oka annak, hogy érvelése alapvetően árnyékbokszolásba, illetve az alkotmányokról szóló – némileg zavaros – eszmeuttatásba torkollik. Így például Pócza szerint téves az a felfogás, amely az írott alkotmányokat eleve jobbnak vagy magasabb rendűnek minősíti az íratlanoknál: ez valóban észszerű és érdekes vita tárgya lehetne,²⁰ de ebben a diskurzusban ez a kérdés tudomásom szerint nem merült fel. Képtelen vállalkozás volt továbbá annak bizonyítási kísérlete is, hogy lényegében nincs semmi különbség az írott és az íratlan alkotmányok között, mert „csak egyféle alkotmány van”. Az alkotmányok alapvető formai eltérése ugyanis aszerint, hogy az egyes jogrendszerekben mit tekintenek alkotmánynak, ténykérdés. Ezt lehet ugyan minősíteni, de tagadni nem érdemes. Ugyancsak megkérdőjelezhető az értelme annak a vitamódszernek, amely egy alapvetően alkotmányjogi vitában szociológiai vagy történeti érveket használ, mint például, hogy az alkotmány tartalmát a kodifikált alkotmányon kívüli normák is befolyásolhatják (íratlan szokások például).²¹ Lehet persze azt mondani, hogy a diskurzus az alkotmányjo-

¹⁹ A kötet egyik szerzője, Szabó István más helyeken hasonlóan érvelt. Lásd SZABÓ István: „Az ősi alkotmány. Történeti előzmények” in CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei* (Budapest: Pázmány Press 2020) 113–114. és Uő.: „A Szent Korona és az államforma” in PERES Zsuzsanna – BATHÓ Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére. Labor est etiam ipse voluptas* (Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó 2021).

²⁰ Például azért, mert nyilván magyarázatra szorulna, hogy miért kodifikálta alkotmányát az államok döntő többsége, hiszen a 18. század vége előtt fogalmilag az összes, akkor létező államnak íratlan, történeti alkotmánya volt, fordított eset (amikor is egy országnak korábban már volt írott alkotmánya, de azt valamiféle íratlan, történeti alkotmánnyal váltotta fel) viszont nem ismert.

²¹ Pócza ugyanebbe a hibába esik, amikor egy, a szokásjog történeti, filozófiai és morális vonatkozásait, valamint jogtörténeti és a nemzetközi jogban az angolszász jogrendszerekben játszott sze-

gon túlmutat, vagy hogy az alkotmány legalább annyira politikai, mint amennyire jogi kategória, csak hogy a történeti alkotmányt nem (csak) a politikai narratíva részévé tették, feltámasztásának kísérlete nem morális igényként vagy társadalmi szükségletként merült fel, hanem az az Alaptörvény részévé vált, s azt a jogi igényt támasztja, hogy az Alkotmánybíróság vegye figyelembe az alkotmányértelmezés során, s valamennyi állami szerv alkotmányos kötelezettsége az alkotmányos önzonosság védelme, ami pedig a történeti alkotmányon alapul. A történeti alkotmány újjáélesztési kísérletének azok a bírálói, akiket Pócza idéz, kritikájukat elsősorban az alkotmányjogi vonatkozásokra értették.

Pócza tanulmánya nem teljesíti azt, amit ígér: a történeti alkotmány felélesztése ellen ismert legfontosabb ellenvetések (a történeti alkotmány normativitása, jogforrási helye, pontos tartalma, illetve a tartalom megállapításának módja, alapelveinek a modern európai alkotmányosság értékeihez való viszonya) válasz nélkül maradnak. Az egyetlen biztos dolog, amit megtudhatunk belőle, hogy Pócza Kálmán erősen hisz abban, hogy a történeti alkotmány feltámasztása „nem lehetetlen”.

Ebben a hitében osztozik szerkesztőtársa, Hörcher Ferenc is, akivel közösen jegyzik a kötet zárótanulmányát. A szerzők őszintesége méltánylandó: világosan kifejtik ugyanis, hogy bár érdekesek és fontosak a történeti alkotmány eszméjének történeti vonatkozásai, de azért mégiscsak a „jelenlegi alkotmányos berendezkedés esetleges átrendeződésének esélyeire is” ki kell térni, s az egész vállalkozás lényege annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy lehet-e ma „történeti alkotmányosságról” beszélni Magyarországon. Az is a szerzők érdeme, hogy véleményük alátámasztására ezúttal pozitív érveket is igyekeznek felhozni, vagyis arra is választ adni, hogy mi értelme lehet egyáltalán a történeti alkotmány felélesztésének. Ennek előnyét elsősorban abban látják, hogy a történeti alkotmány a „poszttraumás”, „elveszett” politikai közösség összetartozástudatát növelhetné, azaz valamifajta identitásképző funkciót tölthetne be. S bár nem hallgatják el a historizáló Alaptörvénnyel szemben tapasztalható ellenérzéseket a nem jobboldali szavazók, és általában az Orbán-kormány kritikusai részéről (bár ennek az összefüggésnek a háttere homályban marad), még-

repét tárgyaló tanulmánykötet alapján azt állítja, hogy „nincs éles határvonal az írott jogszabályok és az íratlan konvenciók között, még azok kikényszeríthetősége szempontjából sem”. Ezzel szemben még a szokásjognak legnagyobb jelentőséget tulajdonító Egyesült Királyság jogrendszerében sem kényszeríthetők ki az alkotmányos konvenciók bíróság előtt, ahogy azt a brit Legfelső Bíróság legutóbb a Brexit kapcsán, az ún. Miller I-ügyben kifejezetten is kimondta. Lásd *R (Miller) v Secretary of State for Exiting the European Union* [2017] UKSC 5. A bíróság amúgy csak a korábbi, állandó gyakorlatot erősítette meg. A konvenciók és szokások alkotmányos jellegéről szóló óriási szakirodalomból lásd például Geoffrey MARSHALL: *Constitutional Conventions: The Rules and Forms of Political Accountability* Oxford: Oxford University Press 1987); Tom MULLEN: „The Brexit Case and Constitutional Conventions” *The Edinburgh Law Review* 2017/3. 442–447., <https://doi.org/10.3366/elr.2017.0442>; Léonid SIROTA: „Towards a jurisprudence of constitutional conventions” *Oxford University Commonwealth Law Journal* 2011/1. 29–51., <https://doi.org/10.5235/147293411797394397>; Brian GALLIGAN – Scott BRENTON (szerk.): *Constitutional conventions in Westminster systems: controversies, changes and challenges* (Cambridge: Cambridge University Press 2015) <https://doi.org/10.1017/CBO9781316178560>; Joseph JACONELLI: „Do Constitutional Conventions Bind?” *Cambridge Law Journal* 2005/1. 149–176., <https://doi.org/10.1017/s0008197305006823>.

is úgy gondolják, hogy csak közép- és hosszú távon dől majd el, hogy ezt a funkciót az Alaptörvény – a történeti alkotmány feltámasztásával – elérheti-e. Azt persze nem tudhatjuk, hogy e remény megvalósul-e a távoli jövőben; mindenesetre ennek esélyei most csekélynek látszanak, ahhoz mindenképpen kevésnek, hogy a történeti alkotmány felélesztésének hasznosságát igazolják.

Bár a kötetnek három szerkesztője is van, azon túl, hogy a könyv helyet adjon a történeti alkotmány feltámasztását igazolni igyekvő írásoknak, illetve hogy minden nagyobb történeti korszakról szerepeljen benne egy fejezet, nehéz felismerni bármilyen átgondolt koncepciót. Az egyes korok teljesen eltérő módszerekkel kerülnek tárgyalásra, a tanulmánykötet esszészzerű (Hörcher) és eszmetörténeti értekezések (Szijártó, Cieger), valódi jogtörténeti fejezet (Szabó) és politikai pamfletek (Pócza, Hörcher-Pócza) gyűjteménye. Ez önmagában nem is lenne feltétlenül probléma, ha a bevezető tanulmány az egész vállalkozás célját nem a történeti alkotmány kialakulásának és a magyar politikai életbe való beágyazódásának időrendben való, azaz rendszeres bemutatásában határozta volna meg. A kötetben szereplő tanulmányok egy része (pl. Szijártó vagy Cieger tanulmánya) eredetileg valószínűleg nem e gyűjtemény számára íródott, vagy ha mégis, akkor a szerzők alighanem csak annyi szerkesztői instrukciót kaptak, hogy írásuk az adott korról szóljon – bármi legyen is azok tartalma. Az egyes fejezetek továbbá nincsenek összeillesztve (például Ürményi József, királyi személynök alsóházi beszédét, amely megnyitotta az 1790-es országgyűlést, két tanulmány is részletesen bemutatja), és nem tudni, hogy miért csak Philip Barker fejezetében szerepel néhány (a szöveghez kevésbé passzoló) illusztráció. A szerkesztés felületességét mutatják a vélhetően angol eredeti szövegek pontatlan fordításai, mint amelyek „császárként” utalnak a királyra, „törvénykezésnek” nevezik a törvényhozást, de említeni lehet azt a téves megfogalmazást is, amely szerint az első világháború után Magyarország „kiszakadt a Habsburg Birodalomból”.²²

A kötet egészének áttekintése után nehéz szabadulni attól a gondolattól, hogy az egész vállalkozás lényege az utolsó két tanulmányban foglalt ambíció – a történeti alkotmány újjáélesztésének igazolása – tudományos alátámasztása volt. Ugyanakkor

²² Hasonló problémával küzdött már a kötet eredeti, angol nyelvű változata is. Abban az angol olvasó számára érthetőbb, de pontatlan fogalmakkal jelöltek egyes magyar alkotmányos intézményeket: az ispánokat, főispánokat „sheriffek”-nek fordították, akiket a „korona” nevezett ki, a nádorra pedig – hibásan – az „első miniszter” megjelölést használták. Az angol változat továbbá az „ország” és a „korona” közti küzdelmekre utalt, ami a magyar közjogi viszonyok tekintetében nem értelmezhető, minthogy ebben a kontextusban az ország csupán az idegen uralkodóval állítható szembe, a mindkettőt megtestesítő „koronával” azonban nem – szemben az angol, majd brit viszonyokkal, ahol a koronaeszmére sokkal inkább igaz volt a király személyének Kantorowicz-féle megkettőzése a király fizikai valóságára, illetve az állandó királyi tisztségre (vagyis a „koronára”), mint a magyar Szent Korona-tan sajátos tárgyi fetisizálása. Az előző felfogáshoz lásd Ernst H. KANTOROWICZ: *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology* (Princeton: Princeton University Press 1997); valamint Frederick W. MAITLAND: „The Crown as Corporation” című tanulmányát a műveiből összeállított *State, Trust and Corporation* (szerk. David RUNCIMAN – Magnus RYAN, Cambridge: Cambridge University Press 2012, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511810435>) című kötetben, míg az utóbbihoz például TIMON Ákos: *A Szent Korona és a koronázás közjogi jelentősége* (Budapest 1907), MOLNÁR Kálmán: *A szent korona-tan kifejlődése és jelentősége* (Pécs 1927), valamint ECKHART Ferenc: *A szentkorona-eszme története* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1941).

nem biztos, hogy a kötet minden közreműködője tisztában volt ezzel a vélhető céllal – legalábbis néhány szerző biztosan nem egy központi elváráshoz kívánt igazodni. Kétségtelen továbbá, hogy ez a könyv nem része a hazai közéletet elárasztó politikai propagandának, s még a nyilvánvalóan vagy vélhetően apologetikus célzatú fejezetek sem agitatív, hanem érvelő stílusban íródtak egy egyébként legitim politikai igény védelmében, illetve alátámasztására.

Mégis kérdéses, hogy célszerű-e a szakmai-tudományos, illetve a politikai meggyőződések ilyen kombinálása, mert, ahogy e kötet több fejezete is mutatja, könnyű átcsúszni politikai hitek apologetikájába, ami aligha tartozik a tudományos kutatás funkciói közé.

SZALMA JÓZSEF: A KÁRFELELŐSSÉG ALAPELVEI
(BUDAPEST: KRE ÁJK – L'HARMATTAN 2023) 376.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.4.07>

I. Indikációként, a közelmúltban jelent meg a Károli Könyvek sorozatában a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó gondozásában Szalma József professzor monográfiája a kárfelelősség alapelveiről, összehasonlítva az e területet érintő magyar szabályozást az európaival. Az összehasonlítás a germán jogrendszert illetően kiterjed a német, az osztrák és a svájci, a frankofon-latin jogrendszer területén pedig elsődlegesen a francia magánjogi megoldásokra. A könyv hat részre tagozódik. Az első rész az általános kárfelelősségi tanokkal, a második a polgári jogi felelősség feltételeivel, a harmadik a kártérítés módjával és mértékével, a negyedik a személyiségi jogsértésnél érvényesülő kártérítéssel, az ötödik a különleges felelősségi alakzatokkal és a professzionális felelősséggel, míg a hatodik az általános felelősséget kimentő erőhatalommal, a *vis maiorral* foglalkozik. Itt jegyezzük meg, hogy elsősorban az első három résszel foglalkozunk bővebben, és a további részekben tárgyalt azon területeket, amelyekről szó esik az első három részben, ott kívánjuk elsősorban megbeszélni. Tesszük ezt azért, mert a negyedik rész annyira új a magyar jogrendszerben, hogy önmagában is terjedelmes vitát gerjeszthet, és ezt nem bírja el egy több intézményt tárgyaló monográfia megvitatása és ez nem is egyszerű könyvismertetés lenne. Az ötödik részből elsődlegesen csak azokat érintjük, amelyek a hagyomá-

nyos polgári jogi felelősséghez tartoznak, a professzionális felelősséggel kapcsolatosak közül pedig a munkajogival foglalkozunk, mivel az a mi szakterületünk. Az ügyvédi és a közjegyzői felelősségről a debreceni közjegyző kolléganővel mi is írtunk. Nézeteinket a vele közösen írt könyvünk részletesen tartalmazza.¹ Nem érintjük továbbá az orvosi felelősséget egyrészt azért sem, mert arról több monográfia is szól.² A végső fejezetben tárgyalt objektív, azaz a „vis maiori” felelősséggel, valamint az abszolút felelősséggel azonban foglalkozunk, mivel azokról mi is írtunk polgári jog és munkajogi vetületben egyaránt.

Végezetül megjegyezzük, azért választottuk a német szakirodalomban kialakult „Buchbesprechung” műfajt a „recenzió” helyett, amit 1946. évi emigrálást követően a jogelmész Horváth Barna alkalmazott nyugat-európai egyetemi oktatói és szakirodalmi munkássága során, mert ez a munka annyira alapos és annyira kitekintő és jog-összehasonlító, valamint dogmatikai elemző módszerével annyi megalapozott jogfejlesztő javaslattal áll elő, amelyeket mindenképpen érdemes figyelembe venni és meg-

¹ FERENCZI Fanni – PRUGBERGER Tamás: *A vállalkozás és a vállalkozói tevékenység egyes gazdaságjogi és gazdaságsszociológiai problémáiról* (Debrecen: Kapitális Kft. 2016) 9. fejezet, 1–2. pont.

² DÓSA Ágnes: *Az orvosi kártérítési felelősség* (Budapest: HVG-ORAC 2010), SÁRINÉ SIMKÓ Ágnes: *Műhibák és kártérítési perek az egészségügyben* (Budapest: Medicina 2013).

beszélni. Felvetjük ugyanakkor a szerzőtől eltérő azon nézeteket is, amelyeket mi másképpen látunk.

Még itt, az indikációban kívánunk utalni arra, hogy Szalma a könyv előszavában öt pontban foglalja össze azokat a leglényegesebb kérdéseket, amelyet megtárgyalni kíván. Ezek között az első a korábbi szubjektív jellegű vétkességgel szemlélt felróhatósági fogalomnak az objektívizálása, amelynek hatására a vétkesség korábbi belső, pszichés jellegének a megítélésénél a külső körülményeket is figyelembe kell venni, mindenekelőtt a károkozó magatartással előállott kár nagyságát. A másik, a többek általi károkozásnál az együttes felelőségek egyetemes vagy osztott jellegű elbírálása, míg a harmadik, a kártérítés mértékének a megítélése. Negyedikként felveti a szerző a károkozó magatartással kapcsolatos előre láthatóság problémáját, végül ötödikként a vétkességtől független objektív, valamint abszolút felelősség problémakörét.

E kérésekkel kapcsolatos elméleteket és jogrendszerbeli szabályokat és bírói gyakorlatot vizsgálva a szerző helyesen foglal állást akként, hogy nem állnak fenn nagyobb eltérések az egyes jogrendszereken belül kialakult elméletek és szabályozások, valamint elbírálási módok között, inkább csak a megközelítések más jellegűek.

II. Az első fejezetből kiindulva az egyes fejezeteken belül a szerző a kárfelelősség alapkérdéseit tárgyalva először a magatartás és a kár közötti okozati összefüggés kérdéskörét vizsgálva lényegében a *conditio sine qua non* és az okozati láncolat alapján a közvetlen és a közvetett kárról értekezik. Helytállóan utal a szerző arra, hogy nemcsak a tényleges kárra (*lucrum cessans*) terjed ki a kárfelelősség, hanem

az elmaradt haszonra (*damnum emergens*) is. Arra is helyesen rávilágít, hogy ha az okozati összefüggés kimutatható, a kárfelelősség kiterjed a később megjelenő kárra is. Ez elsősorban a testi sérülést okozó kárcselekményeket később követő betegségeknél, főleg az üzemi baleseteknél fordul elő, ahol a német jog már valószínűsítés lehetősége esetén is vélelmezi az okozati összefüggést.³ Itt vetném fel még azt is, hogy ellentétben a hagyományos felfogással, miszerint egy másik károkozósi láncolat a károkozó károkozósi láncolatába „belefut”, és a kárt megnöveli, ezért az eredeti károkozó nem felel, csak akkor, ha erről tudott, vagy tudnia kellett volna. Ugyanakkor az amerikai környezetvédelmi jogi felelősség alapján az okozati összefüggési láncolatba minden olyan jogalany, akinek a magatartása a környezeti károkozásban szerepel, osztatlanul felelős a kialakult környezeti kárért, mégpedig objektív felelősség alapján. Ezt a láncolatos objektív felelőségi megoldást javasolta Günthter Hagen német jogász Európában, mindenekelőtt Németországban általánossá tenni, amely álláspontot magam is helyénvalónak tartok a környezeti károkozás nem vagy nehezen és gyakran nagy költségekkel járó helyrehozási lehetősége miatt.⁴

A károkozósi okozati láncolat akkor válik jogellenessé és a károsultnak járó megtérítési kötelezettségűvé, ha a károkozást előidéző cselekmény jogellenes,

³ PRUGBERGER Tamás: *Az európai szociális jog vázlat* (Debrecen: Debreceni Egyetem ÁJK 2008). Eredeti forrás: Bertram SCHULIN: *Socialrecht* (Düsseldorf: Werner 1989).

⁴ Günther HAGEN: „Umweltvertaglichkeitsprüfung und Umweltabsprachen (Haftung für Umweltschäden)” in Pawel CZECHOWSKI – Reinhard HENDLER (szerk.): *Warschauer Gespräche zum Umweltrecht* (Stuttgart–München–Hannover–Berlin: Boorberg Verlag 1989), 137–183.

vagyis jogilag tiltva van. Ezen az alapon nem áll fen kártérítési kötelezettség jogos védelem, vagy végszükség, továbbá indokolt kárelhárítási beavatkozás, helyénvaló megbízás nélküli ügyvitel esetében. Miként a jogellenesség statikus jelleggel feltétele a kárfelelősség megalapozásának, addig a felróhatóság dinamikus jelleggel, külső ok-tényező figyelembevételével, az általában elvárhatóság alapján. Ez azt jelenti, hogy a külső tényezőktől és azok változásától befolyásolt folyamatos társadalmi diskurzus függvényében kialakuló közvélemény alapján milyen magatartás lett volna elvárható a károkozótól az adott helyzetben a munkakörénél, képzettségénél, illetve képeztetésénél vagy iskolázottságánál fogva, hogy ne következzen be kár. Ez az általános elvárhatóságból a tőle elvárhatóra nehezedő külső tényező az, aminek alapján kell megítélni a károkozó magatartás elkövetőjének tudati oldalát, vagyis azt, hogy tisztában volt vagy tisztában kellett volna lennie azzal, hogy magatartásával kárt okoz. E kettő egybefoglalva jelenti a vétkességet, mely alapvetően két irányban ágazik szét – miként ezt Szalma is helyesen állítja: szándékosságra (*dolus*) és gondatlanságra (*negligentia*). Ami a *dolus*-t illeti, helytállóan utal a szerző, hogy az kettéválhat egyenes és közvetett szándékra. Az eshetőleges szándékról (*dolus eventualis*) azonban expliciten nem beszél. Szövegéből úgy tűnik ki, mintha azt összemosná a gondatlanság súlyosabb fokával, vagyis azzal, hogy a magatartásánál számol a kár bekövetkezésének a lehetőségével, de könnyelműen bíz abban, hogy az nem fog bekövetkezni. Ez valóban a gondatlanság súlyosabb foka, a durva hanyagság, felelőtlenség (*grobe Fahrlässigkeit*). Ezzel szemben a *dolus eventualis* szándék ese-

tén tudva azt, hogy magatartásával esetleg kárt fog okozni, nem akarja a kár bekövetkezését, de függetlenül attól, hogy cselekménye kárt okoz vagy sem, cselekményét mindentől függetlenül mindenképpen véghezviszi. Az ittas vezetésből fakadó karambolt ennek figyelembevételével Európa-szerte a bíróságok eshetőleges szándékkal elkövetett károkozás-ként bírálják el.

Ami a gondatlanságot illeti, az előbbi fejtegetésekből is kivehető volt már, hogy annak a nagyfokú hanyagságban megnyilvánuló súlyosnak minősülő esetén kívül van egy átlagos és egy enyhének minősülő esete is. A szerző ezt az átlagosnak minősülő gondatlanságot az enyhébb gondatlansággal együtt kezeli, noha utal arra, hogy vannak jogrendszerek – ilyen pl. az osztrák és a német –, amelyek a kártérítés mértékére is kihatással megkülönböztetik a gondatlanság egyes fokozatait. Az osztrák és a német kártérítési jog a gondatlanságon belül a legsúlyosabbat *grobe Fahrlässigkeit*-nek, az ennél enyhébbet, súlyos hanyagságnak (*negligentia lata*), az átlagos hanyagságot egyszerűen „*negligentia*”-nak, míg az enyhe gondatlanságot *negligentia levis*-nek minősíti, sőt a *culpa levissima*-val is foglalkozik. Ennek fennállása esetén a bíróságok kártérítést csak abban az esetben állapítanak meg, ha igen nagy a kár. Ezt azon az alapon teszik, hogy a felróhatóság objektív mércéje alapján a kár nagysága, illetve annak várható súlyosabb következményével szükségszerűen számolva e körülmény a vétkességre is kihat. Szalma helytállóan mutat rá, hogy a vétkességnek ez a distinkciós szemlélete a vétkesség pszichés belső jellegét erőteljesen figyelembe vevő germán jogrendszerrel mutatkozik meg, míg a francia Code civilen alapuló franofon kárté-

rítési jogban az elvárhatóság egységes szemléletén alapuló vétkességnél ez a cizellálás nem létezik. A francia kártérítési jognál az okozatosságon alapuló vétkesség általában egységes jelenségként, legfeljebb szándékosságra és gondatlanságra felosztva jön számításba, de akkor is ritkán az okozatosság elsődleges figyelembevételére alapján. Ezen az alapon értékeli helytállóan a szerző Marton Géza és Lábady Tamás elméletét. Mindketten ki akarták ugyanis iktatni a kártérítési felelősségnél a vétkesség figyelembevételét; az előbbi szerzőnél a francia kártérítési jogra, míg utóbbinál az előbbi szerzőre hivatkozva az objektív felelősség általánossá tétele érdekében. Ebből a szempontból különös jelentőséget tulajdonítunk a szerzőnek, hogy rámutatott arra, mi szerint a francia kártérítési jogban is szerepel a vétkesség kategóriája, csak nem intern jelleggel cizellálva, hanem extern jelleggel egységesen nézve az általában elvárhatósággal összekapcsolva a károkozó részéről fennálló „tőle” elvárhatóságot.

Ennek figyelembevételével helytállóan mutat rá a szerző a francia és a német jogi szakirodalom és szabályozás összevetése alapján, hogy tartalmilag nincs jelentős különbség a veszélyes üzemi és a más irányú objektív felelősség megítélésénél a német és a francia jog között. Csak míg a német kiterjesztve intézményesítette a veszélyes üzemi objektív felelősséget a veszélyes cselekményekre, addig a francia jog a veszélyes helyzetekkel összefüggő jogalanyi magatartásokat kifejtőktől az átlagosnál nagyobb elővigyázatosságot elvárva az egységesen fennálló vétkességet az okozati összefüggéssel összekapcsolva súlyosabban ítéli meg a fokozott veszélyes helyzetből előálló károkozásnál. Ezzel egyúttal érintettük a könyv utolsó,

hatodik részét, ahol az erőhatalommal és az abból beálló káreseménnyel, mint kimentést involváló tényezővel foglalkozik a szerző. Ez lényegében a másik oldala az objektív felelősségnek, ahol nemcsak a fokozott kárveszély fennállásának területén, hanem más területen is bekövetkező kárhelyzetben fennálló erőhatalom, azaz *vis maior* okán nincs mód a kár elhárítására. Itt veti fel a szerző helytálló módon az objektív felelősséget, ahol a felelősséggel senkit sem terhelő *casus minor* az objektív felelősségnél összezsugorodik, valamint az abszolút felelősséget, ahol a *casus minor* teljesen eltűnik. A szerző helytállóan utal arra, hogy nemzetközi relevanciában ez egyelőre a radioaktivitással összefüggő sugárzási és atomkároknál áll fenn. Ez vonatkozik hivatalosan Magyarországra is, aminek tényleges fennállását azonban a szerző azon az alapon megkérdőjelezi, hogy ha egy másik károkozás miatt áll elő „atomkár” egy radioaktivitással foglalkozó cégnél, mentesülhet a felelősség alól, illetve a felelősség „átruházódik” a másik károkozóra. Szalmának ez az aggálya vitatható azon az alapon, hogy a felelősség ez esetben is fenn áll, azonban a másik károkozóra hármlik át. Ha viszont a már tárgyalt, az USA-ból származó Günter Hager láncolatosságon alapuló környezetvédelmi objektív felelősségsorozaton nyugvó felelősséget vesszük alapul, lehet, hogy Szalmának igaza van.

Áttérve a többek károkozására, a szerző utal arra, hogy többek által elkövetett együttes károkozásnál a magyar polgári jogi szabályozás, vagyis a Ptk. 6:524. szakasza egyértelműen az egyetemleges felelősség mellett foglal állást. Ez alól csak a munkajog kivétel, ahol az Mt. 181. §-a a vétkesség arányában, ennek meg nem állapíthatósága esetén

pedig egyenlő megosztás alapján osztott felelősség áll fenn akkor, ha több munkavállaló gondatlanul okoz kárt a munkáltatójának munkaviszony keretében. Szándékosság esetén azonban már az egyetemleges felelősség érvényesül. A Ptk.-nak a megoldását Szalma helytállóan tartja igazságtalannak, mivel a legtöbb esetben a károsult érthető módon a kárigényét a legnagyobb vagyonnal rendelkező károkozóval szemben érvényesíti, még akkor is, ha az ő közreműködése volt a legkisebb az együttes károkozás elkövetésében, és rizikós, hogy a többi résztvevőtől azok vétkességi aránya szerinti nem őt terhelő kártérítési részarányokat visszakeresettel miként tudja eredményesen érvényesíteni. A szerző ezzel kapcsolatosan a német BGB-re, az osztrák ABGB-re, a francia Code civil-re, valamint a svájci Kötelmi Törvényre (OR) utalva kimutatja, hogy eme országok polgári jogi szabályozásában fősabályként a vétkesség-arányos osztott felelősség, a vétkességi fok meg nem állapíthatósága esetén pedig az egyenlő osztású felelősség érvényesül és csak kivételesen áll fenn – igen súlyos és nagyfokú károkozások esetén – az egyetemleges felelősség. Szalmának ezzel kapcsolatos kritikai álláspontjával messzemenően egyetértünk, és helyesnek tartanánk, ha a Ptk. egy későbbi módosítása e megoldásnak megfelelően változtatná meg a többiek károkozásának jelenlegi szabályozását.

Ezzel összefüggésben utalni kívánunk a különleges felelősségi alakzatokat és a professzionális felelősséget tárgyaló ötödik részre, ahol a szerző az orvosi felelősséget jelentős szakirodalmi apparátust felsorakoztatva viszonylag kimerítően és megfelelő szakértelemmel tárgyalja, de ugyanígy az ügyvédi

és a közjegyzői felelősséget, amely utóbbi kettőt mi is megemlítettük Ferenczi Fannival együtt írt könyvünkben,⁵ amiről a szerző nem tesz említést. Ezt nem is rójuk fel neki, azt viszont igen, hogy amikor e részben a munkajogi felelősséget tárgyalja, amelyben magát az orvosi felelősséghez hasonlóan otthon érzőnek tartja, az idevonatkozó meglehetősen terjedelmes szakirodalmat, így Hovánszky Arnold és Csöndes Mónika kárfelelősségi tanulmányait, valamint amelyeket Kenderes Györggyel és Nadas Györggyel elkövettünk, ideértve a Nadas Györggyel közösen írt munkajogi kárfelelősségi monográfiát, meg sem említi.⁶ Ugyanígy figyelmen kívül hagyja Sipka Péternek a munkáltatói felelősségről szóló monográfiáját, valamint Kun Attilának a Munkaügyi Szemlében megjelent kritikai tanulmányát a munkáltató munkavállalóval szembeni felelősségének enyhítéséről.⁷ Mindezt abból a szempontból rójuk fel a szerzőnek, hogy a munkavállalói kárfelelősségnél gondatlanság esetén a nyugat-európai kontinentális rendszereknél érvényesül a vétkességi fokozatok figyelembevétele, ami nemcsak a német-osztrák jogban, de a francia jogban is fennáll. A francia jogban akként, hogy enyhébb vétkesség esetére lehetőség van kollektív szerződésbe foglalással a kártérítés mértékének előre megállapított korlátozására, ennek hiá-

⁵ FERENCZI-PRUGBERGER (1. lj.).

⁶ NADAS-PRUGBERGER: *Jogkövetkezmények és szankciók a munkával összefüggő jogviszonyok körében* (Debrecen Debreceni Egyetem ÁJK 2019).

⁷ SÍPKA Péter: *A munkáltatói kárfelelősség alakulása a bírói gyakorlat tükrében* (Budapest: HVG-ORAC 2015); KUN Attila: „A munkáltatói kártérítési felelősség szabályainak főbb változásai az új Munka Törvénykönyvében” *Munkaügyi Szemle* 2012/4. 84–92.

nyában pedig bírói ítélettel történő mérseklésre.⁸ Míg a német-osztrák jogban a kártérítés összegének a megítélésénél a *culpa gravis, gravior, lata, levis* és *levissima* alapján, addig a magyar Mt.-ben az átlagos és a súlyos gondatlanság differenciálásaként. Ezen túlmenően a munkavállalót a munkavégzés során ért károk esetében korábban a munkáltató felelőssége a veszélyes üzemi felelősséghez hasonló üzemviteli kockázati felelősség alapján állt fenn, addig ma a munkáltató felelőssége ezen a téren bizonyos fokig az általános kárfelelősség irányában enyhült azzal, hogy az objektív felelősségének megszüntetésével összefüggésben kimentési lehetőségként megkapta az ellenőrzési körén kívül esés és az előreláthatóság hiányát. E módosításokra a szerző kritikailag nem reagál, bár a módosítással beállott hatályos szabályozást ismerteti. Ugyanígy nem szól a szerző arról sem, hogy Fuglinszkyvel együtt sikeresen kíséreltünk megoldást találni mind a polgári jog, mind a munkajog területén a hosszú lejáratú szerződés esetén a szerződésszerű teljesítés előreláthatóságával összefüggő ígélet realitásának megítélésére mindkét fél, esetünkben a munkáltató és a munkavállaló részéről.⁹

Visszatérve az első fejezetre, a szerző ott foglalkozik a térítés jellegével, amely

a kárfelelősség speciális szankciója, és amely ellentétes a büntetőjogi szankcióval, amelynek célja a megtorlás, míg a kárfelelősség esetében a szankció célja a restitúció, vagyis a károsult kárának eliminálása. Szalma az itt említett két szankciót kissé szembeállítja egymással, holott itt is van áthatás. A büntetőjogi elégtételadás mind a sértettnek, mind a veszélyesség széles kört érintő jellegéből fakadóan a társadalomnak járó elégtételben van valamiféle restitúciós tartalom, ezen felül pedig – miként erre Eörsi mutatott rá – nemcsak a büntetés célja az általános és egyedi viszatartás, hanem a kártérítésnél is van generál- és speciál preventív célkitűzés. Ez megjelenik a szerződési felelősségnél is, ami megmutatkozik abban is, hogy a Ptk. főleg Eörsi Gyula és Nagy László által is képviselt itt említett doktrína¹⁰ következetes kivitelezéseként a szerződő félnek a szerződésben vállalt kötelezettsége teljesítési ígéletének megszegését a deliktuális károkozással kapcsolatos felelősségnél súlyosabban és kevésbé méltányos módon bírálja el. Szalma helytállóan mutat rá arra, hogy ez a jelenség a kontinentális nyugat-európai jogrendszerekben, de még a „case law” angolszász jogokban is fennáll, csak nem mindenütt egymástól látványosan elkülönítve, mint ahogy ez ma a korábbi Ptk.-val (1959:IV. tv.) ellentétben az új magyar Ptk.-ban (2013 :III. tv.) fennáll. Érinti azt az esetet is, amikor a szerződésszegésnek nincsen kártérítési szankciója, mert a szerződészegés nem okozott kárt. Ez is azonban

⁸ PRUGBERGER Tamás: „A magyar munkajogi kárfelelősség átalakulásának problematikája a külföldi megoldások tükrében” *Állam- és Jogtudomány* 1999/3–4. 206–226.

⁹ FUGLINSZKY Ádám: „Az előreláthatósági klauzula egyes kérdései, avagy kinek, mikor és mit kell előre látnia” *Magyar Jog* 2011/7. 412–425.; PRUGBERGER Tamás: „Az előreláthatósági klauzula alkalmazási lehetőségének néhány problémája a polgári jog és különösen a munkajogi szerződéses kötelek esetében” *Állam- és Jogtudomány* 2020/3. 96–114.

¹⁰ EÖRSI Gyula: *A jogi felelősség alapproblémái* (Budapest: Akadémiai 1961) 220–223.; NAGY László: *Anyagi felelősség a munkaviszony keretében okozott kárért* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1964).

szankcióval jár, ha nem is kártérítéssel, hanem azzal, hogy a jog a szerződésszegőt a szerződészségséből fakadó szerződési egyensúlymegbillenés helyreállításának tőrésére kötelezi objektív szankciókkal (késedelem hibás teljesítés, meghíusulás stb. esetén). A szerződési egyensúly helyreállításával összefüggő objektív kárfelelősségtől sokszor mentes „objektív szankció” és a „szubjektív kártérítési szankció” tartalmát, valamint a kettő viszonyának Asztalos László által tett mélyreható elemzésére¹¹ utal Szalma is, aki ezen túlmenően foglalkozik szerintem a putatív károkozás fennállási lehetőségének a kikötését jelentő kötbérrel, ami a két szerződési szankció szintézisének a vállalása. Ezeket a kérdéseket Szalma főleg a könyv első és második fejezetében tárgyalja, csak úgy, mint a kártérítés mikéntjét, annak jellegét, valamint mérséklését.

Helytállóan utal arra, hogy a kártérítés főszabályként restitutív jellegű, és ezen az alapon nemcsak a tényleges kárt, hanem a bizonyítható és nyilvánvaló elmaradt hasznot is, valamint a kárenyhítéssel összefüggő költségeket is ki kell fizetni. Utal a szerző arra, hogy mind a germán, mind a frankofon jogrendszerek esetében a vétkesség enyhébb foka, főleg a gondatlan károkozás esetében a kártérítés csak a tényleges kárra terjed ki. Ugyanígy kárcsökkentő tényező az is, ha a károsult könnyelműen elmulasztotta megtenni a kármegelőzési intézkedéseket, noha erre lehetősége lett volna. Emellett kárenyhítő körülmény bizo-

nyos helyzetekben vagy tevékenységeknél a károkozási kockázat fennállása is, amelyek a károkozótól függetlenül fennállnak, és amelyek csak nehezen küszöbölhetők ki. E körülményekre a jog Magyarországon és külföldön egyaránt tekintettel van. Ezen az alapon mérséklődik Magyarországon és a legtöbb közép-európai államban *ex lege* a kártérítési összeg felső határát meghatározva a munkavállalót a munkáltató irányában terhelő kártérítés összege a nagyfokú károkozási kockázat fennállása miatt. Ezen túlmenően Németországban és Ausztriában ugyancsak a bírói gyakorlat által kialakítva az a vélelem is mérsékli a kártérítést, hogy az üzemen belül a munkáltatónak a munkavállaló irányában a munkavégzéssel kapcsolatban fennálló utasítási és ellenőrzési jogköre magában foglalja a kár megelőzésére irányuló figyelést is.¹² Kár, hogy a szerző a könyv ötödik részében, ahol a munkajogi kárfelelősséget tárgyalja, a már említett mulasztások mellett erről sem szól.

A kártérítés módját érintve a szerzőnek vannak figyelemre méltó összehasonlító jellegű fejtegetései, amelyek a magyar kártérítési jog számára relevánsak lehetnek. A szerző ugyanis utal arra, hogy a korábbi magyar Ptk. a nyugat-európai szabályozásnak megfelelően elsődlegesen a természetbeni kártérítésre, kijavításra, kicserélésre kötelezte a károkozót, és csak akkor alkalmazta a pénzbeli kártérítést, amikor az előbbiekre nem volt lehetőség. Szalma rámutat, hogy a mértékadó germán és a franko-

¹¹ ASZTALOS László: *A polgári jogi szankció* (Budapest: Akadémiai 1966) II. rész, 10. § (a szerződészségséből, valamint lehetetlenülésséből fakadó egyensúly helyreállítási szankciót jelöli Asztalos az objektív, míg a kártérítést a szubjektív jelzővel).

¹² DELI Petra Eszter: *A munkavállaló általános felelőssége a német és az osztrák modellek jog-összehasonlító keresztmetszetében*. PhD. értekezés, Marton Géza Doktori Iskola, Szeged, 2013. E-kiadás, <https://doi.org/10.14232/phd.1904>.

fon-latin jogrendszerhez tartozó államok ma is ezt a rendszert alkalmazzák. Itt említjük meg, hogy Magyarországon a munkajog ma is ezt a rendszert alkalmazza elsősorban, mivelhogy a munkáltatók a selejtes terméket gyártó munkavállalót elsősorban a termék munkaidőn kívüli bérfizetés mellőzésével történő újbóli legyártására kötelezhetik, és pénzben csak a többlet anyag- és rezsiköltséget számítják fel a munkavállalónak a kárfelelősséget korlátozó előírások figyelembevételével. Teljes mértékben egyetértünk a szerzővel, aki szerint kár, hogy az új magyar Ptk. megváltoztatta a kártérítés korábbi módozatát.

A beszámíthatóság kérdésére rátérve, Szalma a vétőképeséget és a cselekvőképességet mélyrehatóan, magas színvonalon elemzi, beleértve azt az új, elsősorban Angliából és Németországból érkező megoldást, amely egyrészt a cselekvőképességnek és a cselekvőképesség korlátozó gondnokságnak abszolút és relatív megosztására vonatkozik, másrészt pedig a mentorálás lehetőségével a gondnokság alá helyezést ki is válthatja. Minderről Jakab Nóra két monográfiát is írt. Nem ártott volna, ha ezekről is szólt volna a könyv, valamint arról, hogy a cselekvőképesség-korlátozás a munkajogi szerződéskötésnél meglehetősen ambivalens módon van rendezve európai uniós irányelvi szinten, amit az új Mt. az új Ptk.-ba bekerült eme szemlélet alapján részben korrigált.¹³

Sajnos a terjedelmi korlátok nem engedték meg, hogy Szalma könyvének egyik legsikerültebb fejezetével, a káron-

szerzés tilalmával behatóbban foglalkozzunk. A kérdés gyakorlati oldala egyértelmű: ha a *surrogatum* és a *residium* a károsultnál marad, az részéről jogalap nélküli gazdagodást jelent. A gyakorlatban azonban sokszor előfordul, hogy pénzbeli kártérítés esetén a károsodott tárgyra, pl. a roncs autóra vagy más roncsokra nem tart igényt a kár megtérítője. Ez esetben a roncs eltakarításáról a károsultnak kell gondoskodnia a saját érdekében is, hogy a környezete rendben legyen. Ez viszont költségekkel jár. Kérdés, kinek kell e költségeket állnia. Szalma sem ad erre feleletet, de én sem tudom megnyugtatóan megválaszolni. Mégis amellet érvelek, hogy ennek a költségeit a kár okozójának kell viselnie, kivéve ha a pénzbeli kártérítés az eltakarítás költségeit is magában foglalja. Igen jól sikerültnek tartjuk a könyvnek a IV. részét, ahol a szerző a személyiségsérelemmel és a teljesen újszerű sérelemdíjjal foglalkozik. E témakört érintő értékelést azonban kihagyjuk, mert nem a mi kutatási területünk.

3. Összegező értékelésként a könyvről elmondható, hogy némely hiányosságának és problémás vonásának a kivételével kiváló, teljességre törekvő olyan munka, amely mélyreható, jól kidolgozott kitekintést ad a témát érintő nyugat-európai szabályozásra és elméletre. Emiatt a magyarországi jogi doktorandusz képzésben nemcsak a Károli Gáspár Egyetem jogi karán, hanem a többi jogi karon is kiválóan hasznosítható.

*Prugberger Tamás**

¹³ Ld. Ptk. 2:20. és 21. §-át és az Mt. 21. § (4). bek.-ét.

* DSc, Professor Emeritus, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, 3515 Miskolc, Egyetemváros. E-mail: prugberger.tamas@uni-miskolc.hu.

VÁRNAY ERNŐ – PAPP MÓNICA: MAGYARÁZAT AZ EURÓPAI UNIÓ JOGÁRÓL (BUDAPEST: WOLTERS KLUWER 2023) 951.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.4.08>

A „Magyarázat az Európai Unió jogáról” című mű a szerzők által jegyzett klasszikus tankönyv – *Az Európai Unió joga* – ötödik, átdolgozott kiadása. A nagy előd számos jogász generációnak szolgáltatott már alapot az európai uniós joganyag elsajátításához: e sorok írója számára is megtiszteltetés e „régiből barátot új köntösben” bemutatni.

Ami az EU jogával foglalkozó tankönyvi jellegű kiadásokat illeti, az érdeklődő közönség számos friss kötet közül válogathat.¹ A magas szintű jogirodalmi feldolgozottságot indokolja az uniós joganyag egyre bővülő, folyamatosan változó jellege és természetesen a jogrendben betöltött meghatározó szerepe. Mindez magától értetődő a szakember számára: a recenzens feladata rámutatni, mennyiben jelent újat, mást a górcső alá vett kiadás, illetve az hogyan szolgálja a jogtudomány és a szakmai gyakorlat fejlődését. A kötet ismertetése során ezért kevésbé a hagyományos tudásanyag átadásának, rendszerezésének értékelésére – az Unió jogának referenciakötetként ezt „automatikusan” annak javára írjuk –, mint a különlegességek bemutatására szorítkoznak.

¹ A teljesség igénye nélkül ld.: OSZTOVITS András (szerk.): *EU-jog* (Budapest: Orac 2021); BLUTMAN László: *Az Európai Unió joga a gyakorlatban – a Brexit után* (Budapest: Orac 2020); KECSKÉS László: *EU-jog és jogharmonizáció – Alapok* (Budapest: Orac 2020); SIMONNÉ DR. GOMBOS Katalin: *Európai jog – Az Európai Unió jogrendszere* (Budapest: Wolters Kluwer 2019).

A kötet immáron terjedelme (közel ezer oldal) és az általa hordozott tudásanyag alapján is jogosan utal kommentár mivoltára. Amellett azonban, hogy jogszabály-magyarázatként funkcionál, strukturáltan tartalmazza az adott témakörre vonatkozó esetjogot, szakirodalmat is, kiemelten kezelve a magyar vonatkozásokat, tehát tankönyvként is kitűnően alkalmazható.

A grandiózus mű tizenhét fejezetre bontva tárgyalja az EU jogát. Az első fejezet hivatott bemutatni az európai integrációs szervezet elmélyülésének, kibővülésének folyamatát. Az idővonal a II. világháborút követő időszakokkal indul, ismertetve a Közösségek létrejöttének közvetlen előzményeit. A fejezet mondhatni klasszikus módon mutatja be a csatlakozási körök, a szervezettrendszer kialakulásának egyes mérföldköveit: mindezt lényegre törő és jól áttekinthető módon teszi. A kommentár nagy előnye, hogy rendkívül jó érzékkel válogat a szakértő számára már minden bizonyosan jól ismert tudásanyag, illetve a részletesebb magyarázatot kívánó, hasonló művek által kevésbé feldolgozott anyag rész (ld. I. fejezet 5.3. alfejezet: *A Brexit*), esetleg a hazai jogtudomány művelői számára relevánsabb részletek (ld. a Magyarország helyzetét külön elemző I. fejezet 6. alfejezetet) között.

A második fejezet az intézményrendszer „jogias megközelítésben” (73. o.) mutatja be, annak *sui generis* szervezeti-működési jellegzetességeivel. A szerzők

már a fejezet elején leszögezik, hogy az általuk használt fogalmak speciális európai uniós jelentésűek, így az uniós *acquis* ismerete szükséges a fejezet helyes értelmezéséhez. Az Alapszerződésekben intézményként definiált szervek bemutatását követően a tanácsadó szervek és az Európai Beruházási Bank következnek, majd a különböző testületek, ügynökségek. A stílus végig tömör és lényegre törő marad, minden szervezet esetében a meghatározó funkciókat, feladatokat, összetételt és hatásköröket kiemelve. Utóbbi azonban nem teszi a kommentárt monotonná, hiszen egyrészt az olyan aktuális fejlemények értékelése is helyet kap, mint a főtanácsnoki hivatali hellyel kapcsolatos, Brexit okozta *Sharpston-affér* (II. fejezet 2.5.3.1. alpont), másrészt a kötet bravúrosan építi be az EUB esetjogának legfontosabb, illetve legaktuálisabb döntéseit a törzsszövegbe (pl. 115–123. o.; 140–141. o.). A fejezet rendszerezettsége ellenére kiemelt helyet, saját alfejezetet kapnak az egyes intézmények hatáskörét érintő, utóbbi időben beállt változások (133. o.).

A *Magyarázat* III. fejezete („Jogforrások – jogalkotás – döntéshozatal”) is hordozza a kötet azon sajátosságát, mely kiváló érzékkel házasítja össze a klaszszikus kommentárok felépítését egyes, a hazai szakember számára kiemelten fontos témakörök kiemelt kezelésével. Az elsődleges és másodlagos uniós jogforrások bemutatása után saját alfejezetet kap a nemzetközi szerződések uniós joggal való – köztudottan összetett – viszonyának estejogra is kiterjedő elemzése (III. fejezet 4. alfejezet), a formális aktusok kérdése az Unió közös kül- és biztonságpolitikája terén (III. fejezet 5. alfejezet), a döntéshozatali eljárások (III. fejezet 6.

alfejezet), illetve az utóbbiban történő magyar részvétel kormányzati előkészítése és képvisellete (III. fejezet 7. alfejezet). Ebben a fejezetben a magyar álláspont kialakításában részt vevő szervek működésének jogi kereteit ismerhetjük meg, és – talán a kommentárok műfajában szokatlan módon – azok gyakorlati megvalósulásának hiányosságára is találunk utalást. (228–229. o.)

Nem maradhat el az uniós polgárság témakörének kifejtése sem (IV. fejezet). A vonatkozó jogszabályhelyek elemzésén túl időrendben láthatjuk az uniós polgárság tartalmának kibontását, EUB általi fejlesztését, hasonlóan az egyes atipikus példákhoz (235. o.). A joganyag fejlődése itt sem a „levegőben lógva” jelenik meg: az egyes jelenségek mögötti gazdasági, politikai szálakra történő utalás segíti a megértést (pl. 242. o.).

Az uniós jog *sui generis* jellegének boncolgatását az V. fejezet („Az uniós jog közvetlen hatálya”) kezdi. A joganyag kiterjedése, jelentősége, illetve tagállami jogokkal összefüggésben megjelenő több jellegzetessége példákkal tarkítva kap magyarázatot. Az egyes elsődleges és másodlagos jogforrások sorra vétele a vizsgált szempontból kézenfekvőnek tűnik, ugyanakkor a fejezet olyan anomáliákra is kitér, mint az állam fogalmának EUB általi kitérítése (ld. V. fejezet 7. alfejezet). Ha a tartalomjegyzéket felütve hiányérzetünk támadt a tagállamok kártérítési felelősségét taglaló fejezett hiánya miatt, az V. fejezet 9. alfejezetéhez érve aggodalmunk eloszlik, annál is inkább, mivel az esetjog nagy ívű feldolgozása a szerzők fordulatossá stílusának köszönhetően egy percig sem válik unalmassá. Az V. fejezetben megkezdett témakört a következő fejezet viszi tovább („Az uniós jog és a

tagállamok joga – az uniós jog elsőbbségének elve a tagállami joggal szemben”). A fejezetet az EUB esetjogának elemzése dominálja, de helyet kapnak nem csak a német alkotmánybíróság döntései (ld. a 2022-es *Gauweiler*, illetve a *Weiss* (PSPP) ügyet, 307–310. o.), de a cseh, a lengyel, a francia alkotmánybírósági ítéletek is. A szerzők az olyan megosztó kérdések bemutatását is elvégzik, mint a nemzeti alkotmányos identitás, utalva a témakör tudományos kutatások körében elfoglalt rendkívül népszerű jellegére. Ennek kapcsán hangsúlyozandó a kommentár következő nagy előnye: a törzsszövegbe építve a vonatkozó jogirodalom széles körű hivatkozását találjuk, megkönnyítve az adott témakör iránt érdeklődők munkáját az esetleges további kutatásaik során. Az uniós tagság és a magyar jogrendszer külön alfejezetet kapott (VI. fejezet 6. alfejezet), konsekvensen továbbvezetve a szerzők nemzeti vonatkozásokat megkülönböztető, az átláthatóságot és a gyakorlati alkalmazást nagyban segítő szerkesztési módját. Az alfejezet olyan nagy nyilvánosságot kapó eseteket dolgoz fel, mint a hallgatói szerződéses ügye (322–323. o.), a 2016-os „kvóta határozat” (323–325. o.) vagy a 2021-es „menekültügyi határozat” (325–326. o.).

A VII–X. fejezetekben különböző uniós eljárásokról olvashatunk. A VII. fejezetet kezdésképpen a kötelezettség-szegési eljárásnak, az uniós jog igen jellegzetes intézményének dedikálták a szerzők. A Bizottság által a tagállamokkal szemben megindítható eljárás-típust minden, európai uniós jogot a teljesség igényével taglaló mű tárgyalja, a különlegesség ismét a kötet azon tulajdonságában rejlik, hogy nem zárkózik el a kényes kérdések feldolgozásától sem.

Ennek megfelelően behatóan foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a tagállami bírósági gyakorlat, az igazságszolgáltatási szervek tevékenysége megalapozható-e kötelezettség-szegést (VII. fejezet 3. alfejezet), és olyan eseteket mutat be, mint a Sólyom László szlovákiai látogatásával kapcsolatos Magyarország kontra Szlovákia ügy (340–341. o.). A VIII. fejezet egy másik *sui generis* EU jogi intézmény, az előzetes döntéshozatali eljárás bemutatására hivatott. Tárgyához híven hangsúlyos, nagy részletességgel megírt fejezetről van szó, mely „szokás szerint” bővelkedik a magyar vonatkozású EUB esetek taglalásában (pl. a nagy hatású *Cartesio* ügy – 367–368. o. és 375–376. o.; vagy a 2020-as IS ügy – 368–371. o., de a magyar AB egyes határozatainak kritikájától sem zárkózik el (ld. 380–381. o.). A megértést segíti a fejezet végén elhelyezett táblázat, amely tagállami bíróságoként tartalmazza az előterjesztések adatait. A IX. fejezet az EUB azon hatáskörével foglalkozik, mely lehetővé teszi az uniós jogi aktusok felülvizsgálatát. A fejezet foglalkozik a megsemmisítési eljárással (2. alfejezet), amelyet a mulasztási eljárás követ (3. alfejezet), végül pedig az Unió magánjogi felelősségének kérdését járja körül (4. alfejezet). A X. fejezet ismerteti az EUB eljárásának általános szabályait, mely valójában egy „technikai” tudnivalókat taglaló rész. Érdemes tisztában lenni e szerkesztési móddal, mivel például, ha a saját fejezettel rendelkező előzetes döntéshozatali eljárásra vonatkozó néhány specifikummal kapcsolatban bizonytalanok lettünk volna, a X. fejezet 10.1. alpontjához érve minden rossz érzésünk elpárolog.

A XI–XVIII. fejezet foglalkozik az egységes belső piaccal, mely tankönyvi

taglalással élve, a Magyarázatok „különös részét” adja. Az egység elején a szerzők definiálják annak tartalmát: az uniós piaci jog tág értelemben értendő, így az átfogja az Unió versenyjogát, az állami támogatásokra vonatkozó joganyagot, az európai monetáris unió és a tagállami közbeszerzések kérdéskörét. A közös piac mint az EU „legkeményebb struktúrája” olyan, belső határok nélküli térség, amelyben az Alapszerződések rendelkezéseivel összhangban biztosított az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgása.² A klasszikus definíciónak megfelelően a XI. fejezet a jogszabályok, az elmélet és gyakorlat kiegyensúlyozott megjelenítésével, kritikai elemzésével taglalja az áruk (2. alfejezet), a munkavállalók szabad mozgását (3. alfejezet) és a vállalkozás (4. alfejezet), valamint a szolgáltatásnyújtás szabadságát (5. alfejezet), végül a tőkemozgások és a fizetések szabadságát (6. alfejezet). A fejezet bővelkedik nagy visszhangot kiváltó ügyek elemzésében (ld. a SZÉP-kártya- és Erzsébet-utalvány ügyet az 553–554. oldalakon), s nem hagyja figyelmen kívül az aktuális világpolitikai eseményeket és azok következményeit sem – jó példa erre az Oroszország Ukrajnával szembeni fegyveres agressziója nyomán bevezetett szankciókkal foglalkozó pont (565–566. o.). Elkülönített rész foglalkozik a piaci jogharmonizációval, melyet az európai integrációs szervezetnek a gyakorlat számára (a dereguláció mellett) a legnagyobb hatású tényeként jelöl (566. o.), illetve a fejezet – a recenzens meglátásában – egyik legérdekfeszítőbb alfejezete a szerző részéről figyelemfelkeltésnek, kérdésfeltevésnek

szánt „Kitekintés” (8. alfejezet), melyben az áttekintett masszív anyagrészt illető holisztikus megközelítésű észrevételeit taglalja.

A verseny maga is eszköz, amellyel az uniós célok elérhetők – olvasható az EUB megállapítása a XII. fejezet bevezető szakaszaiban. Az „eszköz” használatát a kötet hét fejezetre tagolva mutatja be, melyek közül az első (XII. fejezet) hivatott a fogalmi tisztázásra, az elsődleges és a másodlagos uniós jogforrásokban megjelenő versenyjogi rendelkezések – és bírósági ítéletek – elemzésére, az Unió versenypolitikájának, céljainak általános csoportosítására. A XIII–XVIII. fejezetek azon konkrét versenyjogi tilalmakat taglalják, amelyek jogalapját az Európai Unió működéséről szóló szerződés fektette le. Így ismerhetjük meg részleteiben a versenykorlátozó megállapodások tilalmát (XIII. fejezet) és az arra vonatkozó kivételek autonóm jelentését, az erőfölénnyel való visszaélés tilalmát (XIV. fejezet), az antitörlesztelést (XV. fejezet). A vállalkozások közötti összefonódások kontrolljáról a XVI. fejezetben olvashatunk, a közvállalkozásokra és közszolgáltatókra vonatkozó versenyjogi szabályokat pedig a XVII. fejezet mutatja be. Mindezen fejezetek több száz oldalon át taglalják az adott jelenség, illetve tevékenység jellemzőit, tényállási elemeit, eljárási szabályait, valamint a bíróság gyakorlatában történő megítélését. Ugyanez vonatkozik a kötet „Az állami támogatások uniós jogi megítélése” címet viselő záró fejezetére (XVIII. fejezet) is.

Nem véletlen, hogy a mű alapvető jelentőségűvé vált a folyamatosan változó uniós jog átlátása, megértése terén. A világos, „jól tanulható” szerkezet, az élő, folyamatosan változó uniós

² Egységes Európai Okmány, 1987.

és az ahhoz kötődő hazai jogszabályhelyek értő bemutatása, a kirívóan magas színvonalú jogesetelemzés a szerzők saját meglátásainak beillesztésével olyan kommentárt hozott létre, melyet

éppúgy ajánlhatunk az EU jogát tanuló joghallgatóknak, mint az abban jártas elméleti és gyakorlati szakembereknek.

*Vadász Vanda**

* PhD, tudományos segédmunkatárs, HUN-REN TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
E-mail: *vadasz.vanda@tk.hun-ren.hu*.

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak, és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelentető orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A szerkesztőség a kézirat befogadásáról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruhazza a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fokoza- tot, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail- címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív (40 000 leütés), maximum két szerzői ív (80 000 leütés), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10 000 leütés), maximum egy szerzői ív (40 000 leütés). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 leütés terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irány- elvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újtá- sára a meglévő írásokhoz képest, valamint – az erényekre és a hiányosságokra egy- aránt rámutatva – értékeli a művet, és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozások- nak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenzi- ók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámait a főszövegben jelenítendő meg, a következő min- ta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintet- tel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intéz- ményi hovatartozásukat, e-mail-címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (például „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai ada- tok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (például szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajttan@tk.hu, a recenziókat pedig a rec.ajt@tk.hu e-mail-címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az *Állam- és Jogtudomány* betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a XX. század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner Nyomda a tizes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „Ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papíros síkján.” (KNER Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 2000 Ft
Évi előfizetési díj: 8000 Ft
(belföldre postaköltséggel: 11 740 Ft)